

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
GENEL İKTİSAT PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**DÖVİZ KURU POLİTİKALARI VE DIŞ TİCARET
1980 SONRASI TÜRKİYE ÖRNEĞİ**

Mehtap DEMİRCİOĞLU

Danışman
Yrd. Doç. Dr. Nevzat ŞİMŞEK

2009

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Döviz Kuru Politikaları ve Dış Ticaret 1980 Sonrası Türkiye Örneği ” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

.../.../.....

Mehtap DEMİRCİOĞLU

İmza

YÜKSEK LİSANS TEZ SINAV TUTANAĞI

Öğrencinin

Adı ve Soyadı : Mehtap Demircioğlu
Anabilim Dalı : İktisat
Programı : Genel İktisat
Tez Konusu :Döviz Kuru Politikaları Ve Dış Ticaret 1980
Sonrası Türkiye Örneği
Sınav Tarihi ve Saati :

Yukarıda kimlik bilgileri belirtilen öğrenci Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün tarih ve sayılı toplantısında oluşturulan jürimiz tarafından Lisansüstü Yönetmeliği'nin 18. maddesi gereğince yüksek lisans tez sınavına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini dakikalık süre içinde savunmasından sonra jüri üyelerince gerek tez konusu gerekse tezin dayanağı olan Anabilim dallarından sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin,

BAŞARILI OLDUĞUNA O OY BİRLİĞİ O
DÜZELTİLMESİNE O* OY ÇOKLUĞU O
REDDİNE O**

ile karar verilmiştir.

Jüri teşkil edilmediği için sınav yapılamamıştır. O***
Öğrenci sınava gelmemiştir. O**

* Bu halde adaya 3 ay süre verilir.
** Bu halde adayın kaydı silinir.
*** Bu halde sınav için yeni bir tarih belirlenir.

Tez burs, ödül veya teşvik programlarına (Tüba, Fulbright vb.) aday olabilir. Evet
Tez mevcut hali ile basılabilir. O
Tez gözden geçirildikten sonra basılabilir. O
Tezin basımı gerekliliği yoktur. O

JÜRİ ÜYELERİ

İMZA

..... Başarılı Düzeltme Red

..... Başarılı Düzeltme Red

..... Başarılı Düzeltme Red

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Döviz Kuru Politikaları ve Dış Ticaret 1980 Sonrası Türkiye Örneği

Mehtap DEMİRCİOĞLU

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

İktisat Anabilim Dalı

Genel İktisat Programı

Serbest dış ticaret politikalarının uygulandığı ülkelerde döviz kurları ülkelerin dış ticaret politikası araçları içinde önemli bir yere sahiptir. Son yıllarda sermaye ve fiyat hareketleri önem kazanmış ve bu durum ülkelerin dünyayı tek pazar olarak görmelerine sebep olmuştur. Türkiye'nin bu süreci iyi değerlendirmesi ise dış ticaret alanında rekabet gücünü ön plana çıkartan bir ekonomi politikası uygulamasına bağlıdır.

Çalışma üç ana bölümden oluşmaktadır. Araştırmanın birinci bölümünde, çeşitli döviz kuru tanımları ve uygulamadaki döviz kuru sistemlerinin özellikleri ortaya konmuştur. Ayrıca, literatürdeki döviz kuru teorileri incelenmiştir. İkinci bölümde Türkiye'de döviz kuru politikalarının dış ticaret üzerine etkisi açıklanmıştır. Araştırmanın üçüncü ve son bölümü Türkiye ekonomisine yöneliktir.

Döviz kuru sistem ve politikalarının dış ticaret üzerine etkisi, ülkenin içinde bulunduğu ekonomik şartlara, gelişen teknoloji sayesinde küresel düzeyde oluşan ekonomik ve politik anlamda uluslararası ilişkiler tarafından da belirlenmektedir.

Bu konuda yapılan birçok çalışmada döviz kurlarının dış ticaret üzerindeki etkisinin belirsiz ve pek etkili olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Döviz

kuru politikası tek başına dış ticareti teşvik amacıyla kullanıldığında, uygulanan politika neticesinde beklenen sonuç alınmaz. Bunun yanında diğer ihracatı teşvik politikaları etkin bir şekilde kullanılmalı ve makro ekonomik anlamda tüm piyasalarda istikrar olmalı, bu piyasaların fonksiyonel işlerliği sağlanmalıdır.

Anahtar Kelimeler:

- 1) Döviz Kuru
- 2) Döviz Kuru Sistemleri
- 3) Döviz Kuru Politikaları
- 4) Marshal- Lerner Koşulu
- 5) Dış Ticaret
- 6) Sınır Testi

ABSTRACT
Master Thesis
Exchange Rate Policy And Foreign Trade For Instance After 1980
Turkey

Mehtap DEMİRCİOĞLU
Dokuz Eylül University
Institute Of Social Sciences
Department Of Economics

The exchange rates have an important role in the foreign trade policy tools in the countries where the liberal foreign trade policies have been applied. In the last few years, with the effect of globalism capital and price must on gained importance and this situation caused the countries to see the world on the only market. Turkey's evaluating this process in a good sense to application of an economical politics that makes the power of competition come into fore in foreign trade of area.

The study consist of three main sections. In the first section of the study, the features of exchange rate concept and applied exchange rate regimes are explained. In addition the exchange rate theories in literature are explained.. In the second section , the relationship between the foreing trade and exchange rate policies is examined in turkey. The third also the last section is due to the turkey economy.

The impact of exchange rate systems and policies on foreign trade is determined by the overall state of the economy of the country, and the international relations in the sense that global economy is affected by advanced technology.

Many studies on this particular subject have showed that the impact of exchange rates on foreign trade is either indefinite or ineffective. When only the exchange rate policy is used as a means for promoting the foreign trade the expected outcome cannot be obtained. In addition to such a policy, the other policies which encouraging foreing trade means should be used in concurrence.

Moreover, stability in macro economic terms has to be prevalent in the markets, and those markets have to be functionalized.

Keywords:

- 1) Exchange Rate 3) Exchange Rate Policy 5) Foreign Trade**
2) Exchange Rate Systems 4) Marshall- Lerner Condition 6) Bounds Test

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ	ii
TUTANAK	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	xii
TABLolar LİSTESİ	xiii
ŞEKİLLER LİSTESİ	xiv
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM DÖVİZ KURU, DÖVİZ KURU SİSTEMLERİ, DÖVİZ KURU POLİTİKALARI TEORİK VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. DÖVİZ KURU TANIMI VE KAPSAMI	2
1.1.1. Nominal Döviz Kuru	3
1.1.2. Reel Döviz Kuru	4
1.2. DÖVİZ PİYASASI, Denge DÖVİZ KURU VE DÖVİZ KURU TEORİLERİ	5
1.2.1. Döviz Piyasası	5
1.2.1.1. Döviz Arz ve Talebi	6
1.2.1.2. Döviz Arz ve Talebinin Özellikleri	6
1.2.1.3. Döviz Arz ve Talebinin Kaynakları	7
1.2.2. Denge Döviz Kuru ve Denge Döviz Kurunun Oluşumunu Açıklamaya Yönelik Teoriler	8
1.2.2.1. Denge Döviz Kurunun Oluşumu	9
1.2.2.2. Denge Döviz Kurunun Oluşumunu Açıklamaya Yönelik Teoriler	12
1.2.2.2.1. Geleneksel Yaklaşımlar	12
1.2.2.2.1.1. Dış Ticaret Akımları Yaklaşımı	13
1.2.2.2.1.2. Satınalma Gücü Paritesi Yaklaşımı	13
1.2.2.2.1.3. Erken Keynesyen Yaklaşım	16

1.2.2.2.2. Çağdaş Yaklaşımlar	17
1.2.2.2.2.1. Yeni Keynesyen Yaklaşım (Mundel Fleming Modeli)	17
1.2.2.2.2.2. Parasalcı Yaklaşım	18
1.2.2.2.2.3. Portföy Tercihi Yaklaşımı	19
1.2.2.2.2.4. Faiz Oranı Paritesi Yaklaşımı	21
1.2.2.2.2.4.1. Fisher Etkisi	21
1.2.2.2.2.4.2. Uluslararası Fisher Etkisi	23
1.2.2.2.2.5. Döviz Kurlarının Aşırı Tepkisi Yada Hedefi Aşma (Overshooting) Yaklaşımı	24
1.2.2.2.2.6. Spekülatif Kabarcıklar Yaklaşımı	25
1.3. ULUSLARARASI PARA SİSTEMİ VE DÖVİZ KURU SİSTEMLERİ	26
1.3.1. Uluslararası Para Sisteminin Tarihsel Evrimi	26
1.3.1.1. Çift Metal Maden Standardı Sistemi	27
1.3.1.2. Altın Standardı Sistemi	28
1.3.1.3. Bretton Woods Sistemi(Altın Değişim Standardı Sistemi)	31
1.3.1.4. Bretton Woods Sonrası Dönem	34
1.3.2. Döviz Kuru Sistemleri	36
1.3.2.1. Sabit Kur Sistemleri	39
1.3.2.2. Esnek Kur Sistemleri	44
1.3.2.3. Karma Kur Sistemleri	47
1.3.2.3.1. Esneklik Kazandırılmış Sabit Kur Sistemleri	48
1.3.2.3.1.1. Ayarlanabilir Sabit Kur Sistemi	48
1.3.2.3.1.1.1. Ayarlanabilir Sabit Kur Sistemi	49
1.3.2.3.1.2. Sürünen (Kayan) Pariteler Sistemi	50
1.3.2.3.2. Müdahaleye Konu Olan Esnek Kur Sistemleri (Gözetimli Dalgalanma)	51

İKİNCİ BÖLÜM
DÖVİZ KURU POLİTİKALARI VE DIŞ TİCARET,
TÜRKİYE’DE UYGULANAN DÖVİZ KURU POLİTİKALARININ
DIŞ TİCARET ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

2.1. DÖVİZ KURU POLİTİKALARI	53
2.1.1. Araç Olarak Döviz Kuru Politikaları	54
2.1.1.1. Devalüasyon	54
2.1.1.2. Revalüasyon	55
2.1.2. Amaç Olarak Döviz Kuru Politikaları	56
2.1.2.1. Gerçekçi Döviz Kuru Politikaları	56
2.1.2.2. Eksik Değerlenmiş Kur Politikaları	56
2.1.2.3. Aşırı Değerlenmiş Kur Politikaları	57
2.2. DÖVİZ KURU POLİTİKALARI VE DIŞ TİCARET	58
2.2.1. Araç Olarak Döviz Kuru Politikaları Ve Dış Ticaret	58
2.2.1.1. Devalüasyon ve Dış Ticaret	58
2.2.1.1.1. Esneklik Yaklaşımı	59
2.2.1.1.1.1 Marshall-Lerner Koşulu	60
2.2.1.1.1.2. J Eğrisi	62
2.2.1.1.1.3. Esneklik Yaklaşımıyla Devalüasyonun	
Başarı Koşulları	64
2.2.1.1.2. Toplam Harcama(Massetme) Yaklaşımı	65
2.2.1.1.3. Parasalcı Yaklaşım	68
2.2.1.2 Revalüasyon ve Dış Ticaret	68
2.2.2. Amaç Olarak Döviz Kuru Politikaları ve Dış Ticaret	69
2.2.2.1. Gerçekçi Kur Politikası ve Dış Ticaret	70
2.2.2.2. Eksik Değerlenmiş Kur Politikası ve Dış Ticaret	70
2.2.2.3. Aşırı Değerlenmiş Kur Politikası ve Dış Ticaret	71
2.3. TÜRKİYE’DE UYGULANAN DÖVİZ KURU POLİTİKALARI	
VE DIŞ TİCARET	71
2.3.1. 1980 Öncesi Dönemde Dış Ticaret	72
2.3.1.1. Cumhuriyet Öncesi Dönem	72

2.3.1.2. 1923–1929 Cumhuriyetin Kuruluş Yılları Dönemi	77
2.3.1.3. 1930–1950 Devletçi Politikalar Dönemi	79
2.3.1.4. 1950–1963 Kısmi Liberilizasyon Dönemi	85
2.3.1.5. 1963–1980 Planlı Kalkınma Dönemi	88
2.3.2. 1980 Sonrası Dönemde Dış Ticaret	91
2.3.2.1. 1980-1989 Sonrası Dış Açılma Dönemi	92
2.3.2.2. 1990–2000 Dönemi	98
2.3.2.3. 2000 Sonrası Dönem	102

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE UYGULANAN DÖVİZ KURU POLİTİKALARININ DIŞ TİCARETE ETKİSİ ÜZERİNE BİR UYGULAMA

3.1. DÖVİZ KURU VE DIŞ TİCARET İLE İLGİLİ AMPİRİK ÇALIŞMALAR: SEÇİLMİŞ LİTERATÜR	111
3.2. UYGULAMANIN AMACI	120
3.3. EKONOMETRİK MODEL VE VERİ SETİ	120
3.4. EKONOMETRİK YÖNTEM	122
3.4.1. Birim Kök Testleri	123
3.4.1.1. Genişletilmiş Dickey –Fuller (ADF) Testi	124
3.4.1.2. Philips- Peron(PP) Testi	127
3.4.2. Eşbütünleşme Analizi: Sınır Testi (Bounds Test) Yaklaşımı	128
3.5. EKONOMETRİK BULGULAR	134
3.5.1. Birim Kök Testi Sonuçları	134
3.5.2. Eşbütünleşme Testi Sonuçları	135
3.5.2.1. İthalat Talebi Modeli Ekonometrik Sonuçlar	135
3.5.2.2. İhracat Talebi Modeli Ekonometrik Sonuçlar	140
SONUÇ	146
KAYNAKÇA	161

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
ADF	Genişletilmiş Dickey-Fuller
a.g.e.	Adı Geçen Eser
AIC	Akaike Bilgi Kriteri
ARDL	Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif Model
DİE	Devlet İstatistik Enstitüsü
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
DTM	Dış Ticaret Müsteşarlığı
e_x	İhraç Mallarının Yurtdışı Talep Esnekliği
e_m	İthal Mallarının Yurtiçi Talep Esnekliği
ECU	Avrupa Para Birimi
EKK	En Küçük Kareler Yöntemi
EVDS	TC Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sistemi
FOP	Faiz Oranı Paritesi
GATT	Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması
GARCH-M	Genelleştirilmiş Otoregresif Şartlı Farklı Varyans
GEGP	Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı
GSMH	Gayrisafi Mili Hâsıla
GSYİH	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
IMF	Uluslararası Para fonu
IFS	IMF Uluslararası Finansal İstatistikler
KİT	Kamu İktisadi Teşebbüsü
NDK	Nominal Döviz Kuru
PP	Philip Peron
SDR	Özel Çekme Hakları
SGP	Satınalma Gücü Paritesi
TL	Türk Lirası
TPKKK	Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu
TCMB	Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1: Döviz Kuru Sistemleri	38
Tablo 2: Son Dönemde Osmanlı Dış Ticaret Hacmi (Milyon Osmanlı Lirası)	73
Tablo 3: Ülkelerin Osmanlı Dış Ticareti İçindeki Yeri (%)	74
Tablo 4: İhracatın Mal Gruplarına Göre Bileşimi (1911-1913)(%)	75
Tablo 5: İthalatın Mal Gruplarına Göre Dağılımı (1911-1913) (%)	75
Tablo 6: Osmanlı Lirasının Yabancı Paralar Karşılığı Değeri (1844)	76
Tablo 7: Dış Ticaret Göstergeleri(1923-1929)(milyon \$)	77
Tablo 8: TL'nin Yabancı Paralar Karşısındaki Kuru (1924–1929)	79
Tablo 9: Dış Ticaret Göstergeleri (1930-1939)(milyon \$)	81
Tablo10: Dış Ticaret Göstergeleri(1950–1960)(milyon \$)	85
Tablo11: İhracatın Oransal Bileşimi(1963-1977), (milyon \$, %)	89
Tablo12: İthalatın Oransal Bileşimi(1963-1977),(milyon \$, %)	89
Tablo13: Dış Ticaret Göstergeleri(1980–1989) (milyar \$)	95
Tablo14: Dış Ticaret Göstergeleri(1990–1999) (milyar \$)	99
Tablo15: Dış Ticaret Göstergeleri(2000–2004) (milyar \$)	108
Tablo16: Döviz Kuru ve Dış Ticaret Dengesi Arasındaki İlişki: Dünya'da Yapılmış Literatür Çalışmaları	115
Tablo17: Döviz Kuru ve Dış Ticaret Dengesi Arasındaki İlişki: Türkiye'de Yapılmış Literatür Çalışmaları	119
Tablo18 : Değişken Tanımları, Kaynakları Ve İşaret Beklentileri	122
Tablo19: ADF Ve PP Birim Kök Testi Sonuçları	134
Tablo20 : İthalat Modeli İçin Optimum Gecikme Sayısının Tespiti	136
Tablo 21: İthalat Modeli İçin Sınır Testinde Hesaplanan F İstatistiği Ve Kritik Değerler	137
Tablo 22: İthalat Modeli ARDL (2,0,1) Sonuçları ve Uzun Dönem Katsayıları	138
Tablo 23: İthalat Modeli Hata Düzeltme Modeli Sonuçları	140
Tablo 24: İhracat Modeli İçin Optimum Gecikme Sayısının Tespiti	141
Tablo 25: İhracat Modeli İçin Sınır Testinde Hesaplanan F İstatistiği Ve Kritik Değerler	141
Tablo 26: İhracat Modeli ARDL (4,6,6) Sonuçları ve Uzun Dönem Katsayıları	142
Tablo 27: İhracat Modeli Hata Düzeltme Modeli Sonuçları	144

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Denge Döviz Kurunun Oluşumu	10
Şekil 2: Altın Giriş- Çıkış Noktası	42
Şekil 3: J Eğrisi Etkisi	63

GİRİŞ

Küreselleşen dünyamızda uluslararası ticaret her geçen gün önem kazanmaktadır. Ülkeler artan ticaret hacminden pay alabilmek için farklı dış ticaret araçları kullanmaktadırlar. Günümüzde ticaret anlaşmaları ve bölgesel entegrasyonlar tarifeler gibi klasik araçların kolaylıkla kullanılmasına izin vermediğinden kullanılan dış ticaret politikası araçlarının da sayısı azalmıştır. Bu bağlamda kur politikası ülkeler için dış ticarete müdahalede sık kullanılan bir araç haline gelmiştir. Günümüzde pek çok ülke dış ticaret açıklarını kapatmak ve ihracatını artırmak için devalüasyonlara daha sık başvurmaktadır. Bu anlamada kurlar ve dış ticaret arasındaki ilişki önem taşımaktadır.

Çalışmanın amacı Türkiye’de uygulanan döviz kuru politikalarının dış ticaret üzerine etkisini ortaya koymaktır. Çalışmada dış ticareti etkileyen diğer değişkenler ele alınmamıştır. Çalışmada ilk önce teorik çerçeve ortaya konulmuş daha sonra ise Türkiye’de uygulanan kur politikaları ve dış ticarete etkisi açıklanmıştır.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümünde döviz kuru teorik açıdan ele alınarak döviz kuru tanım ve sınıflaması yapılmıştır. Daha sonra döviz kuru sistemleri tanımlanarak sınıflaması yapılmış ve dış ticaret üzerine etkisi açıklanmıştır. Ayrıca ilk bölümde döviz kuru oluşumunu açıklamaya yönelik teoriler incelenmiştir.

İkinci bölümde döviz kuru politikalarının dış ticarete olan etkisi teorik açıdan ele alınmıştır. Türkiye’de uygulanan döviz kuru politikalarının dış ticaret üzerine etkisi kronolojik olarak incelenerek, kur politikası ve dış ticaret arasındaki ilişki ortaya konulmuştur.

Son bölüm Türkiye ekonomisine ilişkin bir ekonometrik analizdir. Türkiye’de uygulanan kur politikalarının dış ticarete etkisi araştırılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM
DÖVİZ KURU, DÖVİZ KURU SİSTEMLERİ,
DÖVİZ KURU POLİTİKALARI
TEORİK VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. DÖVİZ KURU TANIMI VE KAPSAMI

Ülke içinde para birimi tek olduğu için paraların birbirine dönüşümü söz konusu değildir. Ancak, uluslararası ticarete, her ülkenin kendine özgü parası olduğu için ulusal paraların birbirine dönüştürülmesi sorunu ortaya çıkmaktadır. Döviz kuru ülkeler arasındaki fiyat seviyelerini birbirine bağlayarak mal ve hizmetlerin fiyat ve maliyetlerinin karşılaştırılmasına imkân tanıyarak dış ticareti kolaylaştırmaktadır. Yurtiçi ticarete ulusal para kullanılmasına rağmen, uluslararası ticarete döviz kullanılmaktadır.

Döviz, yabancı ülkelere ödeme yapmada kullanılan para ya da para yerine geçen banka havaleleri, ödeme emirleri, döviz poliçeleri, mevduat sertifikaları gibi her türlü ödeme aracıdır. Genel bir tanımlamayla yabancı ülke paralarına ya da para yerine geçen her türlü ödeme aracına “döviz” denir. Döviz piyasalarında nakit ve diğer ödeme araçları arasında ayırım yapılır. Ülkemizde doğrudan nakit şeklinde olanlara “efektif”, nakde dönüştürülebilen araçlara şeklinde olanlara “ döviz “denir ¹

Döviz kuru iki ulusal para birimi arasındaki değişim oranı olup nominal döviz kuru ve reel döviz kuru olarak iki ana başlıkta incelenebilir. Döviz kuru iki şekilde ifade edilebilir:²

- Bir birim yabancı paranın ulusal para cinsinden fiyatı(enseraten kur)
- Bir birim ulusal paranın yabancı para cinsinden fiyatı(setren kur)

¹ Halil Seyidoğlu (2003), **Uluslararası İktisat Teori Politika Ve Uygulama**, İstanbul , s. 290.

² Nevzat Güran (1999), **Makro Ekonomik Analiz**, Anadolu Matbaacılık, İzmir , s.295.

1.1.1. Nominal Döviz Kuru

Bir birim yabancı paranın ulusal para cinsinden fiyatına iki taraflı nominal döviz kuru denir. Kısaca nominal döviz kuru denilen iki taraflı nominal döviz kuru yabancı paranın kaç birim ulusal para ile değiştirildiğini gösterir.(1\$= 1,26 TL, bir \$ 1,26 TL ile değiştirilmektedir.)³

Nominal döviz kurunun yükselmesine “nominal değer kaybı” denir. Nominal değer kaybı yurtiçinde üretilen mal ve hizmetlerin yabancılar için ucuzlamasına dolayısıyla ihracatın artmasına yol açarken, yurtdışında üretilen mal ve hizmetlerin ülke vatandaşları için artmasına yol açtığı için ithalatın azalmasına neden olur.

Nominal döviz kurunun düşmesine “ nominal değer kazancı” denir. Nominal değer kazancı ülke içinde üretilen mal ve hizmetlerin yabancılar için pahalılaşmasına yol açtığı için ihracatın azalmasına, yurtdışında üretilen mal ve hizmetlerin ülkedeki vatandaşlar için ucuzlamasına yol açtığı için ithalatın artmasına neden olur.

Gerçek hayatta bir ülkenin parasının değeri sadece bir ülkenin parasının değerine bağlı olarak açıklanamaz. Türk Lirası için sadece dolar değil Euro, Yen gibi birçok ülke parasına bağlı olarak nominal döviz kuru tanımlanabilir. Bir ülke için tanımlanan nominal döviz kurunda nominal değer kaybı söz konusu iken başka bir ülke parasına göre tanımlanan nominal döviz kurunda nominal değer artışı ortaya çıkabilir. Böyle bir durumda TL'nin değerinde meydana gelen değişme tüm nominal döviz kurlarında meydana gelen değişmelerin ağırlıklı ortalaması şeklinde bulunabilir.

Nominal döviz kurlarının ağırlıklı ortalaması biçiminde hesaplanan ve ulusal paranın yabancı paralar karşısındaki değişimini gösteren endekse “ nominal efektif döviz kuru” denir. Nominal ticaret ağırlıklı döviz kuru olarak ta adlandırılan nominal efektif döviz kuru hesaplanırken tüm iki yanlı döviz kurları yerine ülkenin ticaretinde

³ Erdal M. Ünsal (2004) , **Makro İktisat**, Turhan Kitabevi, Ankara, s.114.

önemli paya sahip olan ülkelerin nominal döviz kurları (NDK) hesaba katılır. Nominal efektif döviz kuru şu şekilde ifade edilebilir.⁴

Nominal Efektif Döviz Kuru= $100 * \sum [(cari\ yıl\ NDK / baz\ yıl\ NDK) * baz\ yılı\ ticaret\ payı]$

1.1.2. Reel Döviz Kuru

Reel döviz kuru yabancı ülkelerde üretilen malların yurtiçinde üretilen mallar cinsinden görece fiyatını yansıtan ve uluslar arası rekabeti ölçmek için yaygın bir şekilde kullanılan göstergelerden birisidir. Reel döviz kuru ekonomik birimlerin üretim ve tüketim kararlarının yurtiçinde ve yurtdışında üretilen mal ve hizmetler arasındaki dağılımını etkileyerek, cari işlemler dengesi üzerinde belirleyici bir rol oynamaktadır.⁵

Yurtiçi fiyat düzeyinin (P) yurtdışı fiyat düzeyine (P*) oranının nominal döviz kuru (e) ile çarpımına “ reel döviz kuru” denilmektedir. Reel döviz kuru ulusal para birimi cinsinden nisbi fiyat düzeyini göstermektedir ve aşağıdaki formülle ifade edilebilmektedir.⁶

$$\text{Reel Döviz Kuru} = e (P / P^*)$$

Reel döviz kurunun düşmesine “reel değer kaybı” denir. Reel döviz kuru düştüğünde ülke içinde üretilen mal ve hizmetlerin fiyatı yurtdışındaki malların fiyatına göre nisbi olarak düşeceğinden ihracat artar, yurtdışındaki malların fiyatları da nisbi olarak yükseldiğinden ithalat azalır.

Reel döviz kurunun yükselmesine “reel değer kazancı” denir. Reel değer kazancı olduğunda yurtiçinde üretilen mallar yurtdışında üretilen mallara kıyasla

⁴ Erdal M. Ünsal (2004) , a.g.e. , s. 115.

⁵ Ahmet N. Kıpıcı ve Mehtap Kesriyeli (1997), “Reel Döviz Kuru Tanımları ve Hesaplama Yöntemleri”, T.C. Merkez Bankası Araştırma Genel Müdürlüğü Çalışma Tebliği, www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/yayin/reel-efktf/REDKhesaplama.pdf (02.05.2006) , s.2

⁶ Erdal M. Ünsal (2004) , a.g.e. , s. 116.

pahalılaşır, yurtdışında üretilen mallar ise yurtiçinde üretilen mallara kıyasla ucuzlar böylece ihracat azalır, ithalat artar.

Nominal dvız kurlarının ticaret ağırlıklı ortalamasını temsil eden bir endeks üzerinden hesaplanan reel dvız kuruna da “reel efektif dvız kuru” denir. Daha önce ifade edildiği gibi efektif dvız kuru hesaplanırken tüm iki yanlı dvız kurları yerine ülkenin ticaretinde önemli paya sahip olan ülkelerin dvız kurları hesaba katılmaktadır.

1.2. DÖVİZ PİYASASI, DENGE DÖVİZ KURU VE DÖVİZ KURU TEORİLERİ

Çalışmanın bu bölümünde öncelikle dvız piyasası tanımı ve kapsamı hakkında açıklamalarda bulunulacaktır. Daha sonra ise denge dvız kurunun oluşumu farklı yaklaşımlara göre açıklanacaktır.

1.2.1. Dvız Piyasası

Yabancı lke paralarının birbirine vrildiği kurumsal yapılara “ dvız piyasası” denir. Bu piyasalarda dvız arz ve talebi karşılaşır, farklı ülkelere ait paralar alınıp satılır. Dvız piyasasının işlemcileri; bankalar, mali kurumlar, ithalatçılar ve ihracatçılar, spekulatrler, arbitrajılar, tasarruf sahipleri, şirketler, kamu kuruluşları ve merkez bankalarıdır.⁷

Dvız piyasasının bir ekonomide satınalma gücü transferi sağlama, kredi sağlama ve riskten korunma olmak üzere  önemli işlevi bulunmaktadır. Dvız piyasası birçok yönüyle mal piyasalarına benzer ancak çok önemli de farklılıkları bulunmaktadır. Bu farklılıklar dvız piyasasının özelliklerini oluşturur. Dvız piyasasının özelliklerini şu şekilde sıralayabiliriz:⁸

⁷ Halil Seyidoğlu (2003), a.g.e. , s. 291.

⁸ Halil Seyidoğlu (2003), a.g.e. , ss. 319-321.

- Döviz piyasası alıcı ve satıcıların doğrudan karşılaştığı piyasalar değildir, işlem maliyeti azdır.
- İşlemler serbest piyasa kuralları çerçevesinde gerçekleşir, belirli bir borsa biçiminde örgütlenmemişlerdir.
- Müşterinin isteğine göre sözleşme yapılabilir.
- Evrensel nitelikte piyasalardır.
- Yirmi dört saat açık piyasalardır.
- Tam rekabet piyasasına en yakın piyasalardır.

Tüm piyasalarda denge fiyatı arz ve talebin birbirine eşitlenmesiyle oluşur. Döviz piyasalarında da denge döviz arzı ve talebinin birbirine eşitlenmesiyle oluşur. Bu nedenle döviz piyasasında denge döviz arz ve talep eğrilerinin esnekliklerine bağlıdır.

1.2.1.1.Döviz Arz ve Talebi

Alternatif döviz kurlarında belirli bir zaman dilimi içinde talep edilen yabancı para miktarına “ döviz talebi” , arz edilen yabancı para miktarına “döviz arzı” denir. Döviz arz ve talebi ile ilgili bazı özellikler, döviz piyasasında denge oluşumunu diğer mal ve hizmet piyasalarına göre farklılaştırmakta ve dengeye çok hassas bir yapı kazandırmaktadır.

1.2.1.2. Döviz Arz ve Talebinin Özellikleri

Döviz arz ve talebini diğer malların arz ve talebinden ayırt eden ilk özellik, dövizin homojen ve standart olması, ayrıca depolama masraflarının diğer mallara göre az olmasıdır. Bu durum, döviz piyasalarını spekülasyon işlemlerine daha fazla açık bir hale getirmektedir.

Dövizle ilgili diğer bir özellik de dövizle ilgili olarak bir coğrafi piyasadaki arz ve talepten çok, birden fazla döviz piyasasındaki eş-anlı arz ve talebin söz konusu

olmasıdır. Bu nedenle iki ülkenin parası arasındaki ilişkiler iki ülkenin döviz piyasalarında eş anlı olarak ortaya çıkmaktadır.

Döviz arz ve talebinin başka bir ayırt edici özelliği birçok kaynaktan beslenmesidir.⁹ Döviz talebi türev bir taleptir. Yabancı mal, hizmet, tahvil ve hisse senetlerine olan talepten türemiştir. Öte yandan, döviz arzı da, döviz piyasasında ulusal para talebi olduğundan, benzer şekilde çok çeşitli kaynaklardan beslenmektedir. Döviz arz ve talebinin özellikleri yanında döviz arz ve talebinin kaynakları da denge döviz kurunun oluşumu üzerinde etkilidir.

1.2.1.3. Döviz Arz ve Talebinin Kaynakları

Döviz arz ve talebinin kısaca yabancı ve yerli mallara ve hizmetlere olan talepten ve ev sahibi ülke ile dışarıdaki yatırım fırsatlarından kaynaklandığı söylenebilir. Bu kaynakların biraz daha ayrıntılı olarak aşağıdaki gibi sıralanması mümkündür.¹⁰

— Ülkedeki kişi ve kurumların yurt dışından mal ve hizmet alma istekleri (yatırım, tüketim ve ara malları ithalat ihtiyacı; sigorta, turizm ve seyahat hizmetleri talebi gibi) döviz talebine; yabancıların söz konusu ülkenin mal ve hizmetlerini satın alma istekleri döviz arzının bir kaynağını oluşturmaktadır.

— Ülkede yaşayan yabancıların ve yurttaşların yurt dışındaki kişi ve kurumlara yapacakları transfer ödemeleri (bağış, burs, ücret transferleri gibi) döviz talebinin; yabancıların veya yabancı ülkelerdeki yurttaşların söz konusu ülkeye yapacakları transfer ödemeleri ise döviz arzına yol açmaktadır.

⁹ Tezer Öcal ve Azad Osmanlı (2004), **Para-Banka Uluslararası İktisat**, Savaş Yayınevi, Ankara, s. 45.

¹⁰ Nevzat Güran (1987), **Döviz Kuru Sistemleri ve Ekonomik Denge**, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir, s. 16.

— Vadesi gelen dış borçların anapara ve faiz ödeme yükümlülükleri döviz talebine; buna karşılık, diğer ülkelerdeki finansal alacaklardan doğan hakların söz konusu ülkeye ödenmesi döviz arzına neden olmaktadır.

— Ülke sakinlerinin dış ülkelere finansal varlık edinme arzuları döviz talebinin; yabancıların ele alınan ülkede finansal varlık edinme arzuları ise döviz arzının bir kaynağını oluşturmaktadır.

— Ülkedeki kişi ve kurumların likit varlık olarak para tutma saikiyle portföylerinde döviz tutma ve tuttıkları döviz ankeslerini arttırma arzuları döviz talebine; yabancıların ve söz konusu ülkedeki yurttaşların portföylerindeki döviz ankeslerini azaltma istekleri ise döviz arzına neden olmaktadır.

— Özellikle ülkedeki faiz oranlarının enflasyonun altında olması durumunda küçük tasarrufluların ulusal para tasarruflarını enflasyona karşı korumak istemesi de döviz talebine neden olmaktadır.

1.2.2 Denge Döviz Kuru ve Denge Döviz Kurunun Oluşumunu Açıklamaya Yönelik Teoriler

Genel bir tanımlamayla denge döviz kuru döviz piyasasında döviz arz ve talebinin kesiştiği noktada oluşmaktadır. Denge döviz kurunun oluşumunu açıklamaya yönelik yaklaşımlar uluslararası para sisteminde meydana gelen gelişmeler çerçevesinde, ülke ekonomisi için dış ekonomik ilişkilerde ticari bağlantıları kuracak en uygun kurun oluşturulması amacıyla çeşitlenmeye başlamıştır. Çalışmada döviz kurunu açıklamaya yönelik yaklaşımlar geleneksel yaklaşımlar ve çağdaş yaklaşımlar olarak incelenecektir.

1.2.2.1. Denge Döviz Kurunun Oluşumu

Döviz piyasasında denge döviz arz ve talep eğrilerinin esnekliklerine bağlı olduğu için bunları etkileyen faktörlerde meydana gelecek değişmelerde denge döviz kurunun değişmesine yol açacaktır.

Döviz arzı, herhangi bir şekilde elde edilen ve ulusal paraya dönüştürülmek için döviz piyasasına arz edilen yabancı paralardır. Ülkenin döviz kuru yükselirse normal olarak döviz arzı artar. Çünkü yüksek kur ülkeden alacaklıların daha fazla ulusal para elde etmelerine yol açar. Ayrıca döviz kurundaki bir yükseliş, ulusal paranın değer kaybetmesi anlamına geldiğinden ülkenin ihraç mallarının fiyatları yabancılara ucuz gelir. Böylece ülkenin ihracatı ve döviz arzı artar. Döviz kurlarının düşmesi durumunda ise, tam tersi olacak, ihraç mallarının yabancı para cinsinden fiyatı artacaktır. Böylece ihracat azalacaktır. Bu durum da ülkenin döviz arzının azalmasına yol açar.

Döviz arzına etki eden, ülkenin ihracatına olan talebin fiyat esnekliği, ülkenin ihracatına rakip yabancı mal arzının fiyat esnekliği, ihraç edilen malların arzının fiyat esnekliği ve ülkede ihraç edilen mallara olan iç talebin fiyat esnekliği olmak üzere dört faktör bulunmaktadır. Döviz kuru değişmeleri karşısında döviz arzının gösterdiği duyarlılık derecesi anlamına gelen döviz arz elastikiyeti, ihraç mallarının iç arz elastikiyeti ile ihraç mallarının dış talep elastikiyetine bağlıdır.¹¹

Döviz talebi, yabancılara ödemede bulunmak için talep edilen toplam yabancı para miktarıdır. Çeşitli mal ve hizmetleri ithal edebilmek amacıyla döviz talep edilir. Döviz talep eğrisi, döviz kurlarındaki değişme ile ters orantılı olarak artar. Negatif eğimli bir eğridir ve bu sebeple normal talep eğrisine benzer. Döviz kuru yükselirse, normal olarak döviz talebi azalır. Çünkü yüksek kur, ülkeden borç ödeyeceklerin belli miktarda yabancı para için daha fazla ulusal para vermelerini gerektirir.¹² döviz kurlarının yükselmesi, ithal malların ulusal para cinsinden fiyatlarını yükseltir. Bu,

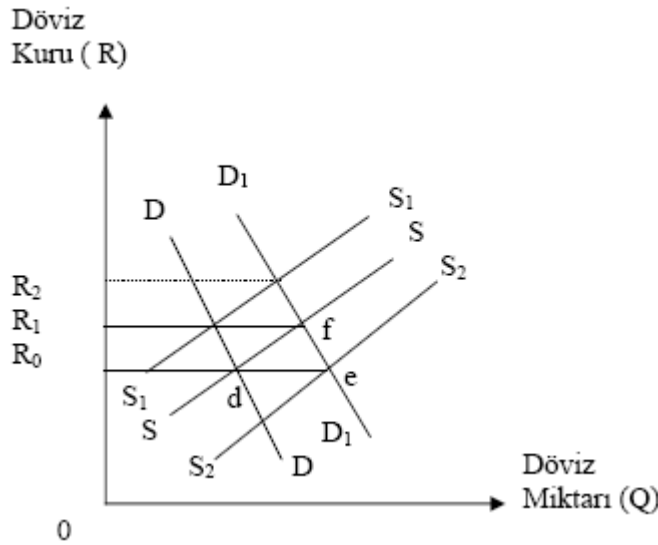
¹¹Nevzat Güran (1987), **Döviz Kuru Sistemleri ve Ekonomik Denge**, a.g.e., ss. 19-20.

¹²Rıdvan Karluk (1998), **Uluslararası Ekonomi**, Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul , s.311.

yabancı malların talebini azaltır, döviz talebi düşer. Döviz kurlarının düşmesi yani ulusal paranın değer kazanması durumunda ise, ithal malların ulusal para cinsinden fiyatı daha ucuz hale gelecek, ithalat azalacaktır. Bunun sonucu olarak da daha çok döviz talep edilecek ve döviz talebi artacaktır. Döviz talebi türev bir taleptir. Döviz talebine etki eden faktörler ise şunlardır¹³

- Ülkenin ithal mallarına olan talebinin fiyat esnekliği
- İthal malları arzının fiyat esnekliği
- Ülkenin ithal etmiş olduğu mallara yönelen diğer ülke taleplerinin fiyat esnekliği.
- Ülkede ithalata rakip malların arzının esnekliğidir.

Bir ekonomide döviz piyasasına hiçbir müdahale olmaması halinde döviz kuru döviz arzı ve döviz talebinin eşitlendiği düzeyde gerçekleşir. Bu eşitliği sağlayan döviz kuruna “denge döviz kuru” denir.

Kaynak : Nevzat Güran(1987), **Döviz Kuru Sistemleri ve Ekonomik Denge**, a.g.e., s.22

Şekil 1: Denge Döviz Kurunun Oluşumu

Belli bir anda DD gibi döviz talep eğrisi ve SS gibi bir döviz arz eğrisi olduğunda döviz arz ve talebini eşitleyen (d noktası) R₀ gibi döviz kuru denge döviz kuru olacaktır. Döviz arz ve talep eğrileri çizilirken diğer faktörler (gelir seviyesi,

¹³ Rıdvan Karluk (1999), **Türkiye Ekonomisi**, Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, s.541.

fiyatlar, faiz oranı, maliyetler, zevk ve tercihler) sabit tutulmuştur.¹⁴ Bu faktörlerde meydana gelecek değişmelerin döviz arz ve talebini değiştireceği ve döviz talep ve/veya döviz arz eğrisini sağa ya da sola kaydırabileceği ve denge döviz kurunun değişebileceği göz ardı edilmemelidir.

SS döviz arz eğrisi sabitken döviz talep eğrisi daha önce sabit kabul edilen faktörlerden birinin değişmesi ile D_1D_1 şeklinde sağa kayması her bir döviz kurunda DD'ye göre daha fazla döviz talep edildiği anlamına gelmektedir. Döviz talep eğrisinin D_1D_1 şeklinde sağa kayması durumunda, kamu otoritesi müdahalede bulunarak döviz kurunu R_0 düzeyinde tutarsa, döviz talebi R_0 'a kadar genişler ve de kadar döviz açığı ya da diğer bir ifadeyle ödemeler dengesi açığı meydana gelir. Fakat döviz piyasasına müdahale edilmezse yani serbest piyasa koşulları geçerli olursa, yeni kur R_1 olacaktır. Döviz talebi ise R_1 miktarında olacaktır.

Aynı şekilde döviz arzını da dolaylı olarak gelir seviyesi, fiyatlar, faiz oranı, maliyetler, zevk ve tercihler gibi sabit kabul edilen faktörler etki eder. Bu faktörlerdeki değişmeler ise ödemeler bilançosundaki alacaklı kalemleri etkileyerek döviz arzını değiştirir. Bu durumda da denge döviz kuru değişecektir. Örneğin, döviz arz eğrisinin kendisini etkileyen faktörlerden herhangi birisinin değişmesi sonucu S_1S_1 şeklinde sola kaydığında denge döviz kuru R_2 gibi yüksek bir seviyede oluşacaktır, her bir döviz kurunda SS'ye göre daha az döviz arz edilecektir.

Döviz arz ve talep eğrilerine etki eden değişmeler nedeniyle piyasadaki denge döviz kuru değişecektir. Oluşan denge döviz kuru kararlı (istikrarlı) ise ortaya çıkan bir döviz talebi fazlası kurları arttırarak, bir döviz arzı fazlası da kurları düşürerek denge kuruna yeniden ulaşılmasına neden olur.

¹⁴ Nevzat Güran (1987), **Döviz Kuru Sistemleri ve Ekonomik Denge**, a.g.e., ss. 22-23.

1.2.2.2. Denge Döviz Kurunun Oluşumunu Açıklamaya Yönelik Teoriler

Döviz kurlarının oluşumunu açıklamaya yönelik ilk teoriler, sabit kur sisteminin uygulandığı ve uluslar arası ticarete hızlı gelişmelerin meydana geldiği bir dönemde ortaya atıldıkları için, daha çok dış ticaret üzerinde durmaktaydılar. 1970'lerden itibaren esnek kur sistemine geçilmesi ve 1980'lerde ülkelerdeki mali piyasalar üzerindeki kısıtlamaların kaldırılarak uluslararası sermaye akımlarının önemli ölçüde serbestleşmesiyle, mal ve hizmet hareketleri ile sermaye hareketlerini bir arada ele alan çağdaş teoriler ortaya çıkmıştır.

Çalışmanın bu bölümünde döviz kurunun açıklamaya yönelik teorileri geleneksel yaklaşımlar ve çağdaş yaklaşımlar olarak iki bölümde incelenecektir. Döviz kurlarını dış ticaret dengesi ile açıklamaya çalışan geleneksel yaklaşımlar akım değişkenlere¹⁵ bağlı olarak oluşturulurken, özellikle döviz kuru değişmelerinin açıklanmasında sermaye hareketlerinin 1970'lerden sonra etkisini artırması sebebiyle parasal yaklaşım ve portföy dengesi yaklaşımı gibi modern yaklaşımlar stok değişkenlere¹⁶ bağlı olarak geliştirilmiştir.

1.2.2.2.1. Geleneksel Yaklaşımlar

Geleneksel yaklaşımlar kurların oluşumunu sadece akım değişkenler ya da dış ticaret açısından analiz ederken sermaye akımlarının etkilerini göz ardı eden yaklaşımlar şunlardır:

- Dış Ticaret Akımları Yaklaşımı
- Satılma Gücü Paritesi Yaklaşımı
- Erken Keynesyen Yaklaşım

¹⁵ **Akım Değişken:** Belirli bir zaman süresi boyunca ortaya çıkan değişmelerle ilgilidir. Örneğin ihracat, ithalat, üretim-tüketim değerleri, v.s. akım değişkeni özelliğine sahiptir. Bu tür değişkenler için belirli bir süre ifadesinin kullanılması zorunludur. 1999 yılı ihracatı, Ocak ayı enflasyon oranı gibi.

¹⁶ **Stok Değişken :** Belirli bir zaman kesitinde ölçülen değişkenleri ifade eder Diğer bir açıdan stok değişkeni, başlangıçtan belirlenen zaman dilimine kadar oluşan faktör birikimini gösterir. Stok değişkenler başlangıçtan o ana kadar birikimi veya toplamı yansıtmakta olup değişimle ilgili değildirler. Belirli bir zaman kesitinde bir yatırımcının portföyü stok değer olarak örnek verilebilir.

1.2.2.2.1.1. Dış Ticaret Akımları Yaklaşımı

Dış ticaret akımları yaklaşımına göre bir ülkenin ulusal parasının değerini belirleyen etken, o ülkenin mal ihracatı ve ithalatıdır. İhracatın ithalattan büyük olması (dış ticaret bilançosunun fazla vermesi) durumunda, ulusal paranın dış değeri yükselir, ithalatın ihracattan fazla olması (dış ticaret bilançosu açığı) durumunda ise ulusal paranın dış değeri düşer.¹⁷

Bu yaklaşıma göre eğer sermaye hareketleri olmasaydı denge kuru, söz konusu ülkenin ihracatını ithalatına eşitleyen kur olacaktı. 1958 yılında paralar arasında konvertibilite uygulamasına geçilmesi ve özellikle 1970’li yıllarda Euro-Dolar piyasasının gelişmesinin etkisiyle sermaye hareketleri hızlanmış ve döviz kurlarının oluşumunu sermaye hareketleri dış ticaret bilançosuna göre daha fazla etkilemeye başlamıştır.¹⁸

1.2.2.2.1.2. Satınalma Gücü Paritesi Yaklaşımı

1922 yılında İsveçli iktisatçı Gustav Cassel tarafından temelleri atılan satınalma gücü paritesi (SGP) yaklaşımı, nominal döviz kurlarının zaman içerisinde göreceli enflasyon oranlarına göre ayarlanması şeklinde tanımlanmaktadır Başka bir ifadeyle SGP yaklaşımı, açık ekonomilerde uluslararası mal piyasasını dengeye getirmek üzere kurların fiyat farklılıklarına göre ayarlanmasını savunmaktadır.¹⁹

SGP yaklaşımı, uzun dönem döviz kuru hareketlerinin incelenmesinde kullanılan bir yaklaşımdır ve nominal döviz kurunun sözkonusu ülkelerin fiyat düzeyi oranına eşit olduğunu göstermektedir. Diğer bir ifadeyle SGP yaklaşımı tek fiyat kanununun²⁰ döviz piyasalarına uygulanmış biçimidir. Bu yaklaşıma göre döviz kuru iki paranın nispi fiyatına; o paranın kendi ülkesindeki mal satın alma

¹⁷ Halil Seyidoğlu (1997), **Uluslararası Finans**, Güzem Yayınları, İstanbul, s. 137.

¹⁸ Ünal Çağlar (2003), **Döviz Kurları Uluslararası Para Sistemi ve Ekonomik İstikrar**, Alfa Yayınları, İstanbul, s.88 .

¹⁹Michael Burada ve Charles Wyplosz (2001), **Macroeconomics: A European Text**, Oxford University Pres ,New York, s. 11.

²⁰ **Tek fiyat kanunu**; uluslararası ticarete rekabetçi piyasalarda resmi engellerin olmadığı farklı ülkelerde satılan benzer malların tek bir para biriminden aynı fiyata satılmasıdır.

kabiliyetine göre belirlenir. Bir paranın satınalma gücü o paranın diğer paralara karşı olan değerini gösterir ve aralarındaki oranda “satınalma gücü paritesi” olarak adlandırılır.²¹ SGP mal ve hizmetler açısından paranın değeri olup, bu mal ve hizmetlerin fiyatlarında meydana gelecek değişimler de paranın değerini değiştirecektir.

SGP yaklaşımı mutlak SGP ve nisbi SGP olarak ikiye ayrılarak incelenebilir.

Mutlak SGP hipotezine göre; ülkedeki yüksek enflasyon, ülke parasının diğer para birimleri cinsinden değerinin düşüşüne yol açacaktır. Mutlak SGP hipotezi denklemi şu şekildedir:

$$e = P / P^*$$

Burada, e nominal döviz kurunu, P yurtiçi fiyatlar genel düzeyini, P* ise yurtdışı fiyatlar genel düzeyini ifade etmektedir.²² Formül ulusal para ile yabancı para arasındaki değişim oranının yurtiçi ve yurtdışı fiyat endekslerine bağlı olduğunu göstermektedir. Yurtiçi fiyatlar yurtdışı fiyatlardan ne kadar yüksekse döviz kurunda o kadar yüksek olacaktır. Diğer bir ifadeyle bir paranın değerini, o para ile satın alınabilecek mal ve hizmet miktarı oluşturur; bir paranın değeri, fiyatlar genel seviyesi ile ters orantılıdır. Mutlak SGP yaklaşımı döviz kurlarının en basit şekilde açıklanmasıdır.

Nispi SGP yaklaşımına göre herhangi bir zaman aralığında döviz kurunun yüzde değişiminin fiyat seviyesindeki yüzde değişimin farkına eşit olduğu savunulur. Diğer bir ifadeyle Nispi SGP’nde, mutlak SGP’nin aksine ülkelerin fiyat seviyelerinden çok fiyat seviyelerindeki değişimler önemlidir. Nisbi SGP hipotezi denklemi şu şekildedir:

$$\% \Delta e = \% \Delta P - \% \Delta P^*$$

²¹ [Emin Ertürk](#) (1994), *Döviz Ekonomisi*, [Der Yayınları](#) / [İktisat Dizisi](#), İstanbul, s. 93.

²² Sami Keşkek ve Mehmet Orhan (2005), “Türkiye’de Döviz Kuru Dinamikleri,” *İktisat, İşletme ve Finans Dergisi*, Yıl: 20, Sayı: 237, s. 95.

Burada, $\% \Delta e$ ülkedeki döviz kurunun yüzde değişimini, $\% \Delta P$ yurtiçi fiyat seviyesinin yüzde değişimini, $\% \Delta P^*$ yurtdışı fiyat seviyesinin yüzde değişimini ifade etmektedir. Formülden de anlaşılacağı üzere döviz kurundaki yüzde değişim iki ülke arasındaki enflasyon değişimlerine bağlı olmaktadır. Kur değişimleri enflasyon farklarını karşıladığı için reel kur sabittir. Nispi SGP sağlandığında reel kurun değişmiyor olması ülkeler arasında rekabet gücünün aynı kalabileceği anlamına gelmektedir.²³

Mutlak SGP hipotezi sermaye piyasalarını ihmal etmekte, yalnızca mal ve hizmet akımlarını hesaba katmaktadır. Bununla birlikte, nispi SGP yaklaşımına göre, uzun dönemde, döviz kurlarındaki değişiklik iç-dış enflasyon oranları arasındaki farka göre belirlenmektedir.²⁴ Mutlak ve nisbi SGP arasındaki temel fark, mutlak SGP hipotezinin nominal kurları dikkate almasına karşılık, nisbi SGP yaklaşımının ülkelerin gerçek rekabet güçlerini gösteren reel kurları dikkate almasıdır.

Satın gücü paritesinin sonuçlarına ilişkin olarak şu değerlendirmeleri yapmak mümkündür:

- Satınalma gücü paritesi, döviz kurlarının belirlenmesine yönelik bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir.
- Satınalma gücü paritesi yalnızca esnek döviz kuru sistemlerinde işleyebilir. Döviz kuru, ülkelerin fiyat düzeylerindeki değişimlere bağlı olarak serbestçe ayarlanmalıdır.
- Satınalma gücü paritesi, ticareti serbestçe yapılan mallar için geçerlidir. Dolayısıyla fiyat endekslerinin ticarete konu mallara yönelik düzenlenmesi, paritenin geçerliliğini artıracaktır.

²³ Nurdan Aslan ve Ayşe Nesligül Kanbur (2007), “Türkiye’de 1980 Sonrası Satınalma Gücü Paritesi Yaklaşımı”, **Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi**, Cilt:23 , Sayı:2 ,s.15.

²⁴ Erdal M. Ünsal (2005), **Uluslararası İktisat Teori, Politika ve Açık Ekonomi Makro İktisadı**, İmaj Yayınevi, Ankara , s. 344.

1.2.2.2.1.3. Erken Keynesyen Yaklaşım

Erken keynesyen yaklaşım, Keynes'in gelir harcama ilişkisinin açık ekonomiye göre düzenlenmesidir. Bu yaklaşıma göre, döviz giderleri sadece ithalattan, döviz gelirleri ise sadece ihracattan elde edilmektedir. İhracat ve ithalat döviz kurunun fonksiyonu olduğu için, döviz kuru ihracat arz eğrileri ve ithalat talep eğrilerinin kesiştiği noktada dengeye gelir.²⁵ Diğer bir ifadeyle döviz kuru, döviz talebi ve döviz arzına göre şekillenmektedir. Böylece ithalat (döviz talebi) arttığında döviz kuru yükselmekte, ihracat (döviz arzı) arttığında ise döviz kuru düşmektedir.

Döviz kuruna hiç bir müdahale olmadığı zaman, dış ticaret dengesi de her zaman dengede olacaktır. Döviz kurundaki değişikliğin dış ticaret dengesine etkisi, ithalat ve ihracatın talep esnekliklerine bağlıdır. Esneklik yaklaşımı devalüasyonun dış ticaret akımları üzerindeki etkilerini açıklarken sermaye akımlarını dikkate almamaktadır. Keynesci görüşe göre, döviz kurundaki değişikliğin dış ticaret dengesini iyileştirebilmesi için, ithalat ve ihracat talep esnekliklerinin toplamı 1'den büyük olmalıdır. Bu koşul, Marshall-Lerner-Robinson koşulu olarak bilinmektedir.

Keynesci görüşe göre, fiyat ve ücret katılığı; bir taraftan eksik istihdama sebep olabilmekte, diğer taraftan ithalat ve ihracatın otomatik olarak dengeye gelebilmesini engelleyebilmektedir. Bu yaklaşımda, devalüasyon ve revalüasyon, dış ödemeler sorununa bir çözüm olarak önerilmektedir.²⁶ Çünkü bu mekanizmalar, içerde katı olduğu için değişmeyen fiyatları, uluslararası düzeyde değiştirebilmektedir. Devalüasyon bir ülkenin nispi fiyat düzeyini dışarıya göre düşürmekte; revalüasyon ise bir ülkenin nispi fiyat düzeyini dışarı karşı yükseltmektedir.²⁷

²⁵ Alövsat Müslümov, Mübariz Hasanov ve Cenktan Özyıldırım (2002), "Döviz Kuru Sistemleri ve Türkiye'de Uygulanan Döviz Kuru Sistemlerinin Ekonomiye Etkileri", http://www3.dogus.edu.tr/amuslumov/Kur/3.%20Rejim%20_MHO.pdf (04.03.2008), s.55

²⁶ Merih Paya (1998), **Para Teorisi Ve Para Politikası**, Filiz Kitabevi 1998, İstanbul, s. 133

²⁷ Howard R. Vane ve John L. Thompson (1975), **Monetarism: Theory, Evidence and Policy**, Martin Robertson Publisher, London, s. 165

Diğer bir ifadeyle devalüasyon ulusal para olarak ülkedeki ithal malların fiyatını yükseltir, döviz olarak ta ihraç malların fiyatını yabancılara karşı ucuzlatır. Devalüasyonun döviz tasarrufu sağlayıcı etkisi ve döviz kazandırıcı etkisi vardır. Devalüasyondan beklenen etkinin ortaya çıkması Marshall-Lerner koşuluna bağlıdır. Ancak devalüasyon her zaman beklenen etkiyi hemen göstermez Buda J eğrisi ile açıklanmaktadır.²⁸

1.2.2.2.2. Çağdaş Yaklaşımlar

Çağdaş yaklaşımlar daha öncede ifade edildiği gibi döviz kurlarının oluşumunu açıklarken akım değişkenler yanında analize stok değerleri de katmışlardır. Çalışmada bu kapsamda açıklanacak yaklaşımlar şunlardır:

- Yeni Keynesyen Yaklaşım (Mundel Fleming Modeli)
- Parasalcı Yaklaşım
- Portföy Tercihi Yaklaşımı
- Faiz Oranı Paritesi Yaklaşımı
- Döviz Kurlarının Aşırı Tepkisi Ya da Hedefi Aşma (Overshooting) Yaklaşımı
- Spekülatif Kabarcıklar Yaklaşımı

1.2.2.2.2.1. Yeni Keynesyen Yaklaşım (Mundel Fleming Modeli)

Fleming (1962) ve Mundell (1963) tarafından geliştirilen açık ekonomi modelleri Keynesyen gelir-harcama modeline uluslararası sermaye hareketlerini dahil etmişlerdir. Yabancı ve yerli tahviller tam ikame ise, faiz oranı paritesi geçerli olacaktır. Aynen Keynesyen modelde olduğu gibi, ekonominin tam istihdam dengesinin altında olduğu, fiyatların ise aşağı doğru esnek olmadığı varsayımı yapılmaktadır. Fiyatlar yapışkan olduğu için, nominal döviz kurundaki hareketler, en azından kısa dönemde, reel kurdaki dalgalanmaları yansıtmaktadır.²⁹

²⁸ Marshall- Lerner koşulu ve J Eğrisi hakkında ayrıntılı bilgi için ikinci bölüm ss. 64-67'e bakınız.

²⁹ Merih Paya (1998), a.g.e. , s. 136.

Mundel-Fleming modeline göre sermaye hareketliliğinin tam olduğu dışa açık bir ekonomide, döviz kurlarının değişmediği bir ortamda , iki ülke arasındaki sermaye akımlarının bu ülkelerde ortaya çıkabilecek faiz farklarına göre şekilleneceğidir.

1.2.2.2.2. Parasalcı Yaklaşım

Parasalcı yaklaşım, 1970’lerde Robert Mundell, Harry Johnson ve Jacop Frankel tarafından Keynesyen yaklaşıma eleştirel bir şekilde geliştirilmiştir. Bu yaklaşımın kökeni David Hume’ın fiyat altın para mekanizmasına dayanmaktadır. Parasalcı yaklaşımda döviz kuru yabancı para biriminin ulusal para cinsinden fiyatı olarak kabul edilir³⁰ Parasalcı yaklaşım, dış dengeyi sağlamaya yönelik olarak herhangi bir malın fiyatının, o malın arz ve talebine bağlı olduğu ilkesine dayanarak ulusal paranın fiyatı olan döviz kurlarının ulusal paranın arz ve talebine bağlı olduğunu savunmaktadır.³¹

Parasalcı yaklaşımda önem para talebine ve onun belirleyicilerine verilmesine rağmen para arzı da döviz kurunun belirlenmesinde para talebi kadar etkilidir. Döviz kurlarının oluşumu para piyasasındaki dengenin bir sonucudur. Para arzının para talebini aşması durumunda mal ve hizmet ithali ve sermaye ihracatı artar, dolayısıyla dövize olan talep artar ve döviz kurları yükselir, ulusal para değer kaybeder. Para talebi sabitken para arzının azalması durumunda ise mal ve hizmet ihracı ile menkul değerlere yapılacak yatırımlar azalacağından dövize olan talepte azalır ve döviz kurları düşer, ulusal para değer kazanır.³²

Parasalcı yaklaşıma göre, ülkelerin para arzında yada para talebinde ortaya çıkacak değişmeler döviz kurunun da değişmesine yol açmaktadır. Faiz oranlarının ve reel gelirlerin denge döviz kuru üzerine etkisi, para talebi aracılığıyla dolaylı olarak ortaya çıkmaktadır. İstikrarlı para talebi varsayımı altında para arzındaki bir

³⁰ Fatma Taşkın (1995), “Döviz Kuru Belirlenmesinde Parasalcı Yaklaşım Modeli: Türkiye’deki Döviz Kurları Üzerine Bir Uygulama,” **Ekonomik Yaklaşım**, Cilt:6, Sayı: 18–19, s. 69.

³¹ Halil Seyidoğlu (2003), a.g.e. , s. 385.

³² Nevzat Güran (1987), “Döviz Kurları ve Cari İşlemler Bilançosu”, **Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt:2 Sayı:2 , İzmir , s. 3.

değişme fiyatlarla aynı yönde ve doğru oranda bir değişmeye yol açacaktır. ³³ Özetle parasal teori, tüm dünyanın para aracılığıyla kontrol edilebileceği görüşünden hareketle her türlü döviz kuru dengesizliğinin yalnızca para politikası yoluyla çözülebileceğini savunmaktadır.

1.2.2.2.2.3. Portföy Tercih Yaklaşımı

Portföy tercihi yaklaşımı ticaret akımları yerine , mali akımlar üzerinde durarak kurlardaki anlık değişmeleri açıklamaya yöneliktir. Bu yaklaşım aslında parasalci yaklaşımın tamamlayıcısı durumundadır. Parasalci yaklaşımda döviz kurlarının belirleyicisi para arzı ve para talebi kabul edilirken, portföy tercihi yaklaşımında döviz kurlarının belirleyicisi olarak para arzı ve para talebinin yanında yerli ve yabancı bonolarda dikkate alınmaktadır.

Portföy dengesi yaklaşımına göre, ekonomideki bireyler yerli ve yabancı varlıklar arasından beklenen getirisi en yüksek olanları seçerek bir portföy oluşturma yoluna gitmekte ve bu tür bir hareket de döviz kurunun belirlenmesinde etkili olmaktadır. Portföy dengesi yaklaşımına göre, yerli ve yabancı varlıkların risk ve getiri değerleri de farklı olduğu için birbirlerinin yerine ikame edilmezler. Yatırımcılar servetlerini reel mallar, nakit para ve tahvillerden oluşturdukları için bu varlıklara olan talep, o varlığın sadece getiri oranına değil, diğer ikame varlıkların getiri oranlarına göre de belirlenmektedir.³⁴ Dolayısıyla herhangi bir varlığa olan talep, kendi getiri oranı ile aynı, diğer ikame varlıkların getiri oranları ile de ters yönlü olarak değişmektedir.

Portföy tercihi yaklaşımı en basit haliyle iktisadi karar birimlerinin ellerinde döviz bulundurmadıkları varsayımı altında şu şekilde ifade edilebilir³⁵:

³³ Keith Pilbeam (2001), "Economic Fundamentals and Exchange Rate Movements", **International Review of Applied Economics**, Vol: 15, No: 1, <http://taylorandfrancis.metapress.com/media/927LWVXWQGG U7/ Contributions/W/7/2/6.pdf> (12.09.2007), s.25.

³⁴ Alövsat Müslümov, Mübariz Hasanov ve Cenktan Özyıldırım (2002), a.g.e., s 63.

³⁵ Ünal Çağlar (2003) , a.g.e. , s.94.

$$E = f(i, i^*, r, r^*) W/F$$
$$W = M + B + EF.$$

Burada, M yurtiçi para stokunu, B yurtiçi varlık arzını, F döviz cinsinden varlıkların elde bulundurulmuş net miktarını, W toplam serveti, E ulusal para cinsinden döviz kurunu; i, i^* , yurtiçi ve yurtdışı faiz oranlarını ve r, r^* yurtiçi ve yurtdışı varlıkların risk düzeylerini göstermektedir.

Bu denklemden de anlaşılacağı gibi portföy tercihi yaklaşımına göre, döviz kuru, servetin çeşitli yurtiçi ve yurtdışı varlıklar arasında optimal dağılımı, yani, çeşitli yerli ve yabancı varlık piyasalarının dengeye gelmesi sonucu oluşmaktadır. Diğer bir deyişle döviz kurunun belirleyicileri yurtiçi ve yurtdışı parasal ve finansal varlık arz ve talebini etkileyen faktörlerdir. Yurtiçi faiz oranında bir artış olduğunda servetin yurtiçi varlıklar cinsinden tutulmak istenen kısmı artacak; buna paralel olarak da ulusal paraya olan talep yükselecek ve böylece ulusal para değeri kazanacaktır. Dış faiz oranının artması durumunda da tam tersi olacaktır. Ülkede para arzı artırılırsa, fazla para hem yurtiçi, hem de yurtdışı varlıkların talebini artıracak, yurtdışı varlık alımlarının artması, ülkeden sermaye çıkışına sebep olacaktır. Bu durum, ülke parasının değeri kaybetmesine yol açmaktadır.

Risken kaçınma eğiliminde olan uluslararası yatırımcılar yerli ve yabancı varlıkların risk ve getiri değerlerinde yaşanan değişimlere göre varlık dağılımını değiştirerek reel döviz kurlarında değişime neden olmaktadır. Diğer bir ifadeyle ikame varlıkların getiri oranları arttığında para talebi azalmakta ve reel döviz kuru düşmekte, getiri oranları azaldığında ise para talebi artmakta ve reel döviz kuru yükselmektedir. Portföy düzenlemeleri çok hızlı ve anında gerçekleşmektedir. Kısaca bu yaklaşıma göre portföy düzenlemeleri döviz kurlarındaki ani değişiklikleri açıklamaktadır.³⁶

³⁶ Mükerrerem Hiç (1992), **Para Teorisi ve Politikası**, Mentş Kitabevi, İstanbul, ss. 117-118.

1.2.2.2.4. Faiz Oranı Paritesi Yaklaşımı

Döviz kurlarının belirlenmesinde daha çok makroekonomik yapıyı göz önüne alan ve ödemeler bilançosunun sermaye hesabını da dahil eden faiz oranı paritesi (FOP) yaklaşımı, spot ve vadeli döviz kurları ile nominal faiz oranları arasındaki ilişkinin varlığını ifade etmektedir. Bu yaklaşım, yurt içi ve dışı finansal varlıklar arasında tam ikame olduğunu varsayar ki, bu ikame çeşitli varlıkların getiri oranlarını eşitlemektedir.³⁷

FOP yaklaşımının iki farklı yorumu vardır. Bunlardan birincisi güvence altına alınmış faiz haddi paritesi, ikincisi güvence altına alınmamış faiz haddi paritesidir ve bu ikisi birbirlerinden oldukça farklıdır. Güvence altına alınmış faiz haddi paritesi literatürde Fisher etkisi olarak bilinirken, güvence altına alınmamış faiz haddi paritesi ise Uluslararası Fisher etkisi olarak bilinmektedir.³⁸

1.2.2.2.4.1. Fisher Etkisi

Faiz oranları, nominal faiz oranları ve reel faiz oranları olmak üzere ikiye ayrılır. Nominal faiz oranı piyasadaki faiz oranıdır. Reel faiz oranı ise nominal faizden enflasyon oranı çıkarıldıktan sonra kalan oran olup parasal fonların sağladığı gerçek getiriye ifade etmektedir.³⁹ Parasal fonlarını ödünç verenlere, bu fonları kullanma karşılığında reel bir getiri sağlamış olabilmek için nominal faiz oranının beklenen enflasyon oranından yüksek olması gerekmektedir.

Beklenen enflasyonunun nominal faiz üzerindeki etkisi “ Fisher Etkisi “ olarak adlandırılır.⁴⁰ Irving Fisher tarafından ortaya atılan teoriye göre, yatırımcıların faiz kazandıran herhangi bir kıymeti satın alabildikleri bir ortamda gerçek getiri oranının dünyanın her yerinde aynı olması gerekir. Bunun yanı sıra nominal faiz oranı beklenen enflasyon farkı kadar değişecektir.

³⁷ James C. Van Horne (2000), **Financial Markets Rates And Flows**, Prentice Hall, USA. s.268.

³⁸ Peter Isard (1995) , **Exchange Rate Economics**, Cambridge University Pres, Washington DC , s. 75.

³⁹ Halil Seyidoğlu (2003), a.g.e. , s.351.

⁴⁰ Halil Seyidoğlu (2003), a.g.e. , s.352.

FOP yaklaşımının başlangıç önermesine göre , aynı riske sahip iki finansal varlık aynı getiriye sahip olacaktır. Eğer aynı getiriye sahip değilse, ekonomik birimler iki varlığın getiri oranları eşitleninceye kadar arbitraj yapacaklar ve böylece getiri oranları eşitlenmiş olacaktır. Eğer aynı riske sahip iki varlıktan biri diğerine göre daha yüksek getiriye sahipse ekonomik birimler getirisi düşük olan varlığı, getirisi yüksek olanı satın almak için kullanacak ve bu işlemi iki varlığın getiri oranları eşitleninceye kadar tekrarlayacaklardır.⁴¹

Örneğin, bir yatırımcı A ülkesinde ve B ülkesinde hazine bonosuna bir yıllık yatırım yapma isteğinde olsun. Eğer yatırımcı A ülkesinde yatırım yaparsa bir yılın sonunda bu yatırımdan '1+i' kadar getiri elde eder. Burada i, A ülkesindeki hazine bonosunun sağladığı yıllık faiz oranıdır. Öte yandan A ülkesinde hazine bonosuna yatırım yapmanın alternatifi B ülkesinde hazine bonosuna yatırım yapmaktır. Bu yatırım getirisine i^* dersek, B ülkesinde yıllık getiri '1+ i^* ' olacaktır. Ancak bu getirileri elde eden yatırımcı ülke paralarını birbirine çevirmede döviz riskiyle karşılaşabilir. Yani yatırım süresince B ülkesi parası, A ülkesi parasına karşı değer kaybetmiş ise, B ülkesinde hazine bonosunun getirisi daha yüksek olsa bile yatırımcı başlangıç durumuna göre daha az A ülkesi parası elde edebilir. Bununla birlikte yatırımcı vadeli piyasada işlemde bulunarak döviz riskinden korunabilmektedir. Bu yatırım stratejisine "riske karşı korunmuş faiz paritesi" veya "güvenceli faiz paritesi" adı verilir.⁴²

Fisher etkisi üzerine yapılan ampirik çalışmalar Fisher etkisinin özellikle kısa vadedeki hazine bonoları için geçerli olduğunu ortaya koymuştur. Daha uzun vadeli kıymetlerle yapılan çalışmalar vadeye bağlı olarak tahvillerin piyasa değerlerindeki dalgalanmalar yüzünden artan finansal riskler sonucu yaklaşımın gerçekleşmediğini ortaya koymuştur.

⁴¹ İlker Parasız (1993), **Makro Ekonomi: Teori ve Politika** , Ezgi Kitapevi Yayınları, Bursa , s. 93.

⁴² Özhan Uluatam (1987), **Makro İktisat**, Savaş Yayınları, Ankara, s. 220.

1.2.2.2.4.2. Uluslararası Fisher Etkisi

Uluslararası Fisher Etkisi, spot döviz kurunun iki ülke faiz oranları farkına eşit fakat ters yönde değişmesi gerektiğini savunan bir açıklamadır. Faiz oranları farkı spot döviz kurlarındaki gelecekte olacak değişikliklerin hatasız tahmini olduğunu ifade eden Uluslararası Fisher Etkisi'ne göre ilgili ülkelerin döviz kurlarında beklenen değişmelere eşit olacaktır.⁴³

Örneğin, A ve B gibi iki ülke ele alındığında, Uluslararası Fisher Etkisi'ne göre eğer B ülkesinde faiz oranları A ülkesinden % 5 daha düşük ise A ülkesinin parasının değeri % 5 düşecektir. Bu A ülkesinin parasının, değer kaybetmesini ifade eder. Fisher etkisinden hatırlanabileceği gibi enflasyon B ülkesinden daha düşük olduğu için nominal faiz oranı B ülkesinde A ülkesinden % 5 düşüktür. Bu durumda tüketiciler B ülkesinin mallarını daha çok tercih ederler. Bu da B ülkesinin parasına olan talebi artırır. Sonuç olarak B ülkesinin parası güçlü para olurken A ülkesinin parası zayıf para olur.

Sonuç olarak Fisher etkisi kısa vadede geçerli iken Uluslararası Fisher etkisi çoğunlukla uzun vade de geçerlidir. Ayrıca hem kısa vadede hem de uzun vadede faiz oranı paritesinden sapmalara neden olan birçok faktör bulunmaktadır. Bu faktörler ise; işlem maliyetleri, bilgi toplamanın ve kullanmanın maliyetleri, hükümetler tarafından yapılan düzenleme ve müdahaleler, finansal kısıtlar ve sermaye piyasasında ortaya çıkan aksaklıklar, yatırım yapılan varlıkların karşılaştırılabilirliği olarak sıralanabilmektedir.⁴⁴

⁴³ Halil Seyidoğlu (2003), a.g.e. , s.358.

⁴⁴ Özhan Uluatam (1987), a.g.e. , s.223.

1.2.2.2.5. Döviz Kurlarının Aşırı Tepkisi Yada Hedefi Aşma (Overshooting) Yaklaşımı

Dornbusch tarafından 1976'da ortaya atılan döviz kurlarının aşırı tepkisi yaklaşımı, döviz kurlarının belirlenmesi konusunda reel faktörlerle finansal faktörleri bir arada ele alan ilk birleştirici yaklaşım olması bakımından önem taşımaktadır⁴⁵. Bu yaklaşıma göre, döviz kurlarındaki istikrarsızlık, mal ve hizmet piyasaları ile finansal piyasaların değişen durumlara uyum sağlama hızlarının farklılığından kaynaklanmaktadır. Yani finansal piyasalar arz ve talep değişmelerine anında uyum sağlamakta ve bu piyasalarda oluşan çeşitli değişimleri kavrayıp karşılık verebilmektedir.⁴⁶

Finansal piyasalarda meydana gelen gelişmeler kısa dönemde döviz kurları üzerinde etkili olmaktadır. Ancak finansal piyasalardaki değişimlerin reel piyasalara etkileri uzun dönemde ortaya çıkmaktadır. Uzun dönemde kurlar reel piyasalardaki etkilerle belirlenmektedir. Kısa dönemlerde döviz kurlarının uzun dönemli denge değerinin etrafında dalgalanmasına “döviz kurlarının aşırı tepkisi” yada “hedefi aşma (overshooting)” denir.⁴⁷

Bu yaklaşımda, döviz kuru dengesi şu şekilde oluşur: Kısa vadede bir ülkede para arzı artırılırsa; o ülkedeki faiz oranları düşer. Bu düşüş, ülkeden faiz çıkışına sebep olurken; bir yandan da, para arzındaki artışın enflasyon artışına ve dolayısıyla, ülke parasının değer kaybedeceği beklentisinin buna eklenmesiyle; SGP'nin öngördüğü uzun dönemdeki düşüşün de ötesinde ani bir değer kaybı meydana gelir. Buna göre ilk anda, döviz kuru aşırı bir tepki vermiştir. Daha sonraki gelişmelerin bunu telafi edici yönde olması ve döviz kurunun uzun vadede, SGP dengesine yaklaşması beklenir. Buna uygun olarak, bu ani değer kaybının sonucunda ülkenin ihracatı artarken, ithalatı azalır. Ödemeler bilançosu olumlu yönde etkilenir ve ülke

⁴⁵ Ünal Çağlar (2003), a.g.e. , s.98.

⁴⁶ Dominique Plihan (1994), **Döviz Kurları** , Çev. Mehmet Balok ve Diğerleri, İletişim Yayınları, İstanbul, ss. 68-69.

⁴⁷ Halil Seyidoğlu (1997), a.g.e. , s. 146.

parası değer kazanmaya başlar. Bu gelişmelerin sonucunda, SGP denge kuruna doğru yaklaşılr⁴⁸.

Özet olarak bu modele göre, mal piyasalarının finansal şoklara mali piyasalar gibi anında tepki vermemesi nedeniyle kısa dönemde SGP'nin geçerli olamayacağı, ekonomik değişmeler karşısında fiyatlar gecikmeli olarak hareket ettiğinden SGP'nin yalnızca uzun dönemde geçerli olacağı vurgulanmaktadır.

1.2.2.2.2.6. Spekülatif Kabarcıklar Yaklaşımı

Bu yaklaşıma göre döviz kurlarındaki aşırı dalgalanmaların nedeni, temel iktisadi gelişmelerden daha çok iktisadi karar birimlerinin kendileri açısından rasyonel olan davranışlarıdır. Spekülatörler değer kaybeden paradan kaçıp , değer kazanan parayı almakta böylece kazanç sağlamaya çalışmaktadırlar. Bu tür davranışlar , bir paranın değeri bir yönde hareket etmeye başladığında , bir spekülatif kabarcığın oluşmasına neden olmaktadır. Böylece para gerçekte olmasından daha fazla değer kazanmakta veya değer kaybetmektedir.⁴⁹

Joseph Stigliz spekülatif kabarcığı şu şekilde tanımlamıştır. Fiyatın bugün yüksek olmasının tek sebebi, yatırımcıların, satış fiyatının yarın daha yüksek olacağına dair görüşleri ise(temel ekonomik göstergeler bunu doğrular nitelikte olmamasına rağmen) bir kabarcık mevcuttur.⁵⁰ Spekülatif kabarcık şu şekilde formüleleştirilebilir⁵¹:

$$E = E^* + K$$

Burada , E piyasadaki döviz kurunu; E* denge döviz kurunu ve K de spekülatif kabarcığı ifade etmektedir.

⁴⁸ Dominique Plihan (1994), a.g.e. , s 70

⁴⁹ Ünal Çağlar (2003), a.g.e. , s.100

⁵⁰ Joseph E. Stigliz (1990), "Symposium On Bubbles", **The Journal of Economic Perspectives**, Cilt: 4, Sayı: 2, ss. 13-18.

⁵¹ Ted Walther (2002), **Dünya Ekonomisi**, Çev.Ünal Çağlar , Alfa Basım Yayım Dağıtım, Bursa, s. 89

Döviz kurunda kabarcığın meydana geliş ve işleyiş dinamiğinde piyasadaki ekonomik birimler, ekonomik göstergelerden bağımsız olarak bir paranın değerinde artış (azalış) beklentine girerler. Bu beklentiyle söz konusu paranın talebi artar (azalır). Talep artışı sonucunda paranın değerinde önemli ölçüde artışlar (azalışlar) meydana gelir. Böylece piyasada beklentiler kendini gerçekleştirmiş olur. Ancak bir noktadan sonra spekülative söylentilerin yerini gerçek ekonomik değerler aldığında kurun değerindeki değişmelerin gerçekleri yansıtmadığı ortaya çıkar ve beklentiler tersine döner. Böylece kabarcık patlayarak ortadan kalkar. Kurlardaki düşüş veya yükselişin sürekli olmayacağını öngöremeyen iktisadi birimler içinde kabarcığın patlamasıyla ciddi kayıplar ortaya çıkabilmektedir.⁵²

1.3. ULUSLARARASI PARA SİSTEMİ VE DÖVİZ KURU SİSTEMLERİ

Döviz kuru uluslararası ekonomik ilişkiler ve dış denge açısından büyük bir önem taşımaktadır. Dış denge ile iç denge arasındaki karşılıklı bağıllık ve etkileşim de dikkate alındığında, döviz ekonominin en stratejik araçlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Çalışmanın bu bölümünde öncelikle uluslararası para sisteminin tarihsel gelişimi incelenerek günümüze kadar uygulanmış döviz kuru sistemleri ve dış ticaret arasındaki ilişki teorik çerçeve de açıklanacaktır.

1.3.1. Uluslararası Para Sisteminin Tarihsel Evrimi

Tarihsel olarak bakıldığında, şimdiye kadar uygulanmış bulunan çeşitli uluslararası para sistemlerini sınıflandırmak için dayanılacak en önemli noktanın döviz kurlarının esneklik derecesi olduğu görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında uluslararası para sisteminin tarihsel evrimi ise dört temel aşamadan oluşmaktadır⁵³:

- Çift Metal Maden Standardı Sistemi
- Altın Standardı Sistemi
- Altın Değişim Standardı Sistemi

⁵² Ünal Çağlar (2003), a.g.e., ss. 101-102.

⁵³ Alövsat Müslümov, Mübariz Hasanov ve Cenktan Özyıldırım (2002), a.g.e., s. 7.

1.3.1.1. Çift Metal Maden Standardı Sistemi

Çift metal maden sisteminde (bimetalizm), devlet altın ile gümüş arasında belirli bir oran belirlemede isteyen herkes altın veya gümüş külçeyi bu oran çerçevesinde altın veya gümüş sikkeye çevirebilmektedir. Böylece hem altın hem de gümüş resmi ödeme aracı olarak dolaşıma girer.

Daha açık bir ifadeyle çift metal maden standardında ülke, para biriminin fiyatını altın ve gümüş olarak tanımlamakta ve tanımladığı paritenin korunması için gerektiği zaman paranın altın veya gümüş ile serbest değişimini sağlayacağını taahhüt etmektedir. Çift metal sisteminin en önemli avantajı, yüksek fiyat istikrarı sağlayarak uluslararası ticareti teşvik etmesidir. Fakat çift metal altın standardının beraberinde getirdiği sorunlar bu kur rejiminin birçok noktada eleştirilmesine neden olmuştur. Bunlardan birincisi; altın ile gümüşün piyasa fiyatları arasındaki orantının zaman içerisinde değişmesi ile ilgilidir. Orantının sürekli değişmesi çift metal maden standardını benimseyen ülkenin parite tanımlamasında sürekli revizyon gerektirmekte, bu durum ise istikrarsızlığa neden olmaktadır. Diğer bir eleştiri ise, bu kur rejiminin uzun dönemde var olmayacağı ile ilgilidir. Gresham Kanunu⁵⁴ çift metal sisteminin istikrarsızlığa neden olabileceğini göstermektedir.⁵⁵

Gresham Kanunu'nun geçerli olduğu ortamlarda, iki paradan biri fonksiyonunu yerine getirememektedir. Bu durum aksak çift metal maden standardı denilen bir rejimin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu rejimde kötü paranın darbedilmesi ve kabul haddine ilişkin bazı kısıtlar getirmiştir. Örneğin gümüş para basımı devlet monopolüne alınmıştır.⁵⁶

⁵⁴ **Gresham Kanunu:** “*Kötü para iyi parayı kovar.*” Değeri düşük olan para dolaşımdadır ve işlem amacıyla kullanılır. Değeri yüksek olan para ise tasarruf amacı ile saklanmaktadır.

⁵⁵ Alövsat Müslümov, Mübariz Hasanov ve Cenktan Özyıldırım (2002), a.g.e., s.7.

⁵⁶ Merih Paya (1998), a.g.e. , s. 33.

Çift metal maden standardı 19. Yüzyılın başlarında ABD, Fransa, Çin, Hindistan, Almanya ve Hollanda dahil, birçok ülkede uygulanmıştır.⁵⁷ Osmanlılarda da Fatih Sultan Mehmet tarafından ilk defa 1479 yılında altın para bastırılmasıyla çift metal altın sistemi yürürlüğe girmiştir.⁵⁸ Çift ya da çoklu metal sisteminin uygulandığı dönemlerde, bazen altın ve gümüş (veya bazen bakır) paralar arasında, bazen de iki ayrı altın para (özellikler nispeten değeri düşük mısır altınları ile değeri yüksek İstanbul altınları) arasında Gresham Kanunu etkili olmuştur.

Altın ve gümüş üretimi arasında zamanla ortaya çıkan dengesizlik, çift metal standardı sistemini benimseyen ülkelerde, bu iki metal arasındaki paritenin bozulmasına ve üretimi nispi olarak daha hızlı artan gümüşün piyasa değerinin para değerinin altına düşmesine yol açmıştır. Bunun sonucu, piyasadan ucuza temin edilen gümüşün darphanelerde daha yüksek değerli sikkelere dönüştürülmesi ile birlikte gümüş sikkelerin tedavüldeki miktarı hızla artarken, altın sikkeler piyasadan çekilmiştir. Buna karşın bu sistemi ayakta tutmak için çeşitli tedbirler alınmıştır. Ancak alınan tedbirlere rağmen çift metal maden standardının istikrarsızlığının yanı sıra dünyada altın üretim sürecinin hızlanması çift metal maden standardının tamamen terk edilmesine neden olmuştur. 1867 yılında Uluslararası Para Konferansı altın standardını onaylanmış ve 20. yüzyılın başlarında gelişmiş ülkeler arasında çift metal maden standardını koruyan ülke kalmamıştır.⁵⁹

1.3.1.2. Altın Standardı Sistemi

Altın standardı sistemi, para biriminin belirli bir ağırlıkta altın olarak kabul edildiği ya da para değerinin belli ağırlıkta altının değerine denk tutulduğu para sistemidir. Ülke içinde altın standardının benimsenmesi, uluslararası düzeyde de altın standardının uygulanması sonucunu getirir. Altın standardında ya altın sikkeler yasal para olarak dolaşıma girer ya da kâğıt para istendiğinde sabit bir fiyatla altına çevrilebilir. Bu sistemde, ülkeler arasındaki döviz kurları sabittir. Döviz kurları,

⁵⁷ Ünal Çağlar(2003), a.g.e., ss.80–81.

⁵⁸ Ali Akyıldız (2003), **Para Pul Oldu Osmanlıda Kağıt Para Maliye ve Toplum**, İletişim Yayınevi Araştırma İnceleme Dizisi, İstanbul , s. 23.

⁵⁹ Alövsat Müslümov, Mübariz Hasanov ve Cenktan Özyıldırım (2002), a.g.e. , s.8.

altının bir ülkeden ötekine taşınma maliyetini aşarak sabit altın paritesinin üzerine çıkar ya da altına düşerse, kurlar resmi düzeye dönünceye değin, ülkeden ülkeye büyük miktarlarda altın sikke ve külçe giriş ya da çıkışı gerçekleşir.

Altın standardı ilk kez İngiltere'de, 1821'de yürürlüğe konmuştur. 1871'de Almanya, 1878'de Fransa, İsviçre, Belçika ve İtalya, 1893'te de Rusya altın standardını kabul etmiştir. ABD'nin de bu sistemi uygulamaya başladığı 19. yüzyılın sonunda Hindistan ve Japonya'nın da içinde olduğu birçok ülkede altın standardına geçilmiştir.

Altın standardı sisteminin istikrarlı bir biçimde işleyişi üç kuralın geçerliliğine bağlıdır;

- Her iki ülke parasının altın cinsinden fiyatının sabitlenmesi.
- Altının ülkeler arasında ithal ve ihracının serbest olması.
- Dış ticaret fazlası veren ülke, ülkeye giren altın miktarındaki artışa bağlı olarak para arzının artmasına; açık veren ülke ise altın kaybına bağlı olarak para arzının azalmasına izin vermelidir.⁶⁰

İlk iki kural, sisteme dahil ülkelerde döviz kurlarının dar sınırlar içinde sabit kalmasını sağlamaktadır. Bu şekilde kurlar da sabitlenmiş olacaktır. Sabit kurdan sapmalar olduğu taktirde sapmalar arbitraj işlemleri ile kısa sürede ortadan kaldırılabilecektir. Üçüncü kural ise ortaya çıkan ödemeler bilânçosu dengesizliklerini otomatik olarak düzelten bir mekanizma oluşturmaktadır.

Altın standardının temel faydalarından birisi parasal ayarlama mekanizmasının simetrik oluşudur.⁶¹ Bir ülke rezervlerini kaybettiğinde para arzı azalmakta, buna karşılık yabancı ülkeler rezerv kazanmakta ve para arzı genişlemektedir.

⁶⁰ Ünal Çağlar (2003), a.g.e. , ss. 22-23.

⁶¹Paul R Krugman ve Maurice Obstfeld (2000), **International Economics: Theory and Policy**, Addison-Wesley Publishing Company, USA, s.25.

Altın standardının bir diğere avantajı ise parasal genişleme üzerine bir sınırlama getirmesidir. Altın standardı rejiminde ekonomideki para arzı genişlemesinin bir sınırı olduğundan, genişletici para politikaları ile genel fiyat düzeyini etkilemek olanaksızdır.⁶² Diğere bir ifadeyle hükümetlerin ya da bankaların aşırı banknot çıkararak enflasyon yaratma olanaklarını kısıtlar. Bununla birlikte, I. Dünya Savaşı'ndan önceki dönemde bile, ülkeden altın çıkışı görüldüğü durumlarda yetkililerin para arzını daraltmadıklarına tanık olunmuştur. Sabit bir kur yapısı yaratarak uluslararası ticarete bir ölçüde belirlilik sağlaması da altın standardının avantajlarından biridir. Ülkelerarası ticaretin, kur dalgalanmalarının sıkça görüldüğü bir duruma göre istikrarlı ve kur risklerinin mevcut olmadığı bir ortamda yapılmasını olanaklı kılar.

Altın standardı sisteminin dezavantajlarının ilke istihdam artışı için para politikası kullanımının sınırlandırılmasıdır. Dünya çapında bir durgunluk söz konusu olduğunda, para politikası üzerindeki bu sınırlama durgunluğun derinleşmesine neden olacaktır. Bir diğere sakıncası, fiyat istikrarının altın ile ekonomideki ürün ve hizmetlerin göreceli fiyatları arasında ilişkiye bağlı olmasıdır. Bu sebepten dünya ekonomisinde yeni altın rezervlerinin bulunması fiyatlar genel düzeyinde geniş dalgalanmalara sebep olabilmektedir. Ayrıca bu sistemde uluslararası rezervlerin ekonomideki büyümelere paralel olarak büyümesinin tamamen yeni altın rezervlerinin bulunmasına bağlı olmasıdır. Altın miktarı artırılamayan maden olması ve altın çıkarılmasının zor olması nedeniyle altın rezervlerinin ekonominin ihtiyaçlarına göre anında artırılamamaktadır. Bu durum ise dünya çapında geniş işsizliğe yol açabilecek kadar önemli bir sorundur.

Bu sistem gelişmiş ülkeler için fazla sorun yaratmazken, gelişmekte olan ülkeler için bazı sorunlara neden olmuştur. Bu ülkelerde dış ticaret hadlerindeki bozulmalar, yeterli altın rezervlerinin olmaması, altın sağlanmasında yaşanan zorluklar ile kısa ve uzun vadeli sermaye hareketlerinin denge bozucu etkilerinden dolayı sistemin sürdürülmesi zorlaşmıştır. Altın madenlerinden gelen yeni altın

⁶² Alövsat Müslümov, Mübariz Hasanov ve Cenktan Özyıldırım (2002), a.g.e., s.11.

arzıyla, dünya ekonomisinin artan para arzı gereksinimleri arasında sıkı bir ilişki olmadığından, bu sistem para arzında yeterli esnekliği sağlayamamıştır.

Birinci Dünya Savaşı ile birlikte ortaya çıkan enflasyon sonucunda birçok ülke altın standardından uzaklaşarak paralarının konvertibilitesini askıya almıştır. Böylece altının değişim oranı olma özelliği ortadan kalkmış oluyordu.⁶³ Savaş sonrasında ülkeler eski kur üzerinden altına dönüş yapmışlardır. 1928 yılına gelindiğinde bütün ülkeler yeniden altın standardına dönmüşlerdir. Fakat değişen ekonomik koşullar, (dış dengenin öncelikli amaç olmaktan çıkması, serbest dış ticaretin giderek kısıtlanması, dış açıkların para arzı üzerindeki etkilerinin önlenmeye çalışılması) altın standardının sürdürülebilmesi olanaklarını ortadan kaldırmıştır.⁶⁴

1.3.1.3. Bretton Woods Sistemi (Altın Değişim Standardı Sistemi)

Dünyada 1870'lerden 1933'lere kadar uygulanan altın standardı uluslararası para sisteminin temelini oluşturmuştur. Söz konusu dönemde izlenen liberal politikalar çerçevesinde dış ticaret tamamen serbest bir şekilde yapılmıştır. Ancak izlenen liberal politikalara rağmen zaman zaman ülkeler koruyucu gümrük duvarlarına başvurmuşlar ve ulusal paralarının değerlerine müdahale etmişlerdir⁶⁵.

Daha öncede ifade edildiği gibi, I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla altın standardı ortadan kalmış ve ulusal paraların altınla olan ilişkisine son verilerek kağıt para sistemine geçilmiştir. Savaştan sonra ulusal paralar serbest dalgalanmaya bırakılmıştır. I. Dünya Savaşından sonra ise ikinci altın standardı yürürlüğe girmiştir. Ancak devletin ekonomiye müdahale etmeye başlaması, serbest dış ticarete karşı korumacılığın yaygınlaşması, işsizlik, fiyat istikrarı gibi konularda yaşanan sorunlar nedeniyle ikinci altın standardı ile istenen sonuçlar elde edilememiştir. Yaşanan 1929 dünya ekonomik bunalımı altın standardının yıkılmasını hızlandırmıştır.

⁶³Sadi Uzunoğlu (2000), **Para ve Döviz Piyasaları**, Literatür Yayıncılık, İstanbul, s.45.

⁶⁴Gülten Demir (1999), **Asya Krizi ve IMF**, Der Yayınları, İstanbul, s. 4.

⁶⁵Rıdvan Karluk (1990), **Dünya Ekonomisinde Uluslararası Ekonomik Kuruluş ve Birleşmeler**, Bilim Teknik Yayınevi, s. 225.

1929 dünya ekonomik bunalımı nedeniyle milyonlarca insan işini kaybetmiş, ülkelerin ulusal gelirleri gerilemiş, ekonomiler küçülmüş, karşılıklı ticaret olumsuz etkilenmiştir. Yaşanan bu olumsuzluklar nedeniyle ülkelerin çoğu altın ve döviz rezervlerini koruyabilmek için ithalat kısıtlamalarına ve giderek daha sık devalüasyonlara başvurmuşlardır. Sonuçta uluslar arası ticaret hızla daralmış, istihdam ve yaşam standartları düşmeye başlamıştır.⁶⁶ Fakat II. Dünya Savaşı sonrası bunalım hafiflese de tamamen ortadan kalmamıştır.

Dünya ekonomisinde II. Dünya Savaşının sonuna gelindiğinde altın standardı yıkılmış, ulusal paralar konvertibilitesini kaybetmiş ve iki taraflı ticaret anlaşmaları yaygınlaşmıştır. Savaş sonrasında sadece ABD doları ve İsviçre frangı tam konvertibl para birimleridir. Bu koşullar altında zorunlu entegrasyona giden devletler pek çok uluslararası politik, askeri ve ekonomik kurumlar oluşturmuşlardır.

İkinci Dünya Savaşından sonra Temmuz 1944 tarihinde New Hampshire (ABD) eyaletine bağlı Bretton Woods'da bir araya gelen 44 ülkenin temsilcileri Uluslararası Para Fonunun (IMF) esasını koyan anlaşma maddelerini hazırlayarak imzaladılar.⁶⁷ Bretton Woods anlaşmasının getirdiği en önemli sonuçlardan birisi altın değişim sisteminin oluşturulmasıdır. Bu anlaşmaya göre ülkelerin para birimi altın veya altına bağlanmış para birimine bağlanmaktadır. Kısa dönemde, döviz kurunun sabit paritenin en fazla %1 aralığı içerisinde dalgalanması mümkündür. Uzun dönemde ise bir temel dengesizlik sorunu söz konusu olursa, IMF'nin onayı ile tek taraflı devalüasyona izin verilmektedir. Cari ödemeler dengesi işlemleri için serbest konvertibiliteye izin verilmekte, fakat spekülasyonları önlemek için sermaye kontrolleri uygulanmaktadır. Kısa vadeli ödemeler bilançosu dengesizliği resmi rezervler ve IMF kredileri yardımı ile giderilmekte, döviz piyasalarına müdahalenin ulusal para arzı üzerinde etkisi ise sterilize edilmektedir. Ükelere makroekonomik özerklik tanınmakta, genel fiyat düzeyi ve istihdam amaçları ile ilgili ulusal politikalar takip edilmesine olanak verilmektedir.⁶⁸

⁶⁶ Mahfi Eğilmez, "IMF ve Türkiye (2002)", <http://www.mahfiegilmez.nom.tr/> (16.03.2006)

⁶⁷ Mahfi Eğilmez, "IMF'nin 60 Yılı", <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=122217> (16.03.2006)

⁶⁸ Mahfi Eğilmez (1997), **IMF Dünya Bankası ve Türkiye**, Creative Yayıncılık, İstanbul, s. 21.

Bretton Woods anlaşması ülkelere kendi para birimlerini altına bağlamasına olanak verse de, sistem sabit kura dayalı dolar sistemine dönüşmüştür. Bu sistem altında sadece ABD kendi parasını altın olarak tanımlamakta (1 ons Altın = 35 ABD \$), diğer ülkeler ise kendi para birimlerini ABD dolarına sabit kur üzerinden bağlamaktadır. Diğer yandan ABD, yabancı merkez bankalarına da altın konvertibilitesi tanımıştır. Diğer bir ifadeyle American Federal Rezerve Bank (FED), yabancı merkez bankalarına arz edecekleri dolar karşılığında 35 dolar fiyatından altın satma taahhüdü altına girmiştir. Bu şekilde her ülke parasının dolara bağlandığı ve dolara da altın konvertibilitesi tanındığı için, ulusal paralar dolaylı yoldan altına bağlanmıştır.⁶⁹

Sistem önceleri göreceli olarak iyi işlemiştir. İkinci Dünya Savaşının sona ermesiyle birlikte Batı Avrupa ülkelerinin tekrar yapılanma çalışmaları nedeniyle 1950'li yıllarda yaşanan dolar kıtlığının yerini, 1950'li yılların sonunda ABD'nin dış ödeme açıklarının yarattığı dolar bolluğu almıştır. Doların bollaşmasının yarattığı spekülasyon hareketleri, 1960'lı yıllarda dolardan kaçışı ve altına olan talebi arttırmıştır. Altın fiyatlarındaki yükselişi önlemek amacıyla altının arzının artırılması gerekliliği, Londra Altın Fonu'nun kurulmasına ve merkez bankalarının piyasaya altın sürmesine neden olmuştur. Ancak, bu önlemler de spekülasyonun güvensizliğini azaltmamış ve devalüasyon ihtimaline karşılık dolardan kaçış artmaya devam etmiştir. ABD'nin resmi altın rezervlerindeki azalmaya karşın, spekülasyonun durmaması sonucu altın fonu dağılmıştır.⁷⁰

Bu gelişmeler Amerikan dolarının gerek altın gerekse Alman markı ve Japon yeni gibi paralar karşısında aşırı değerlenmesine yol açmıştır. ABD parasını başka bir ülke parasına bağlamadığı için, doları tek başına devalüe edememiştir. Diğer ülkeler ancak paralarının dolar paritelerini düşürdüklerinde dolar dolaylı yoldan devalüe edilmiş olmaktadır. Bu nedenle ABD büyük ödeme fazlasına sahip Almanya ve Japonya gibi ülkelere paralarını revalüe etmeleri konusunda baskıda bulunuyordu. Bu ülkeleri kur ayarlamaları konusunda zorlamak için Başkan Nixon tarafından 1971

⁶⁹Halil Seyidoğlu (1997), a.g.e, s. 11-12.

⁷⁰Aydan Kansu (2004), **Döviz Kuru Sistemleri, Döviz Krizleri, Türkiye 1994 ve 2001 Krizleri**, Derin Yayınları, İstanbul, s.11.

de bir dizi önlemler alınmıştır. Ayrıca yabancı merkez bankalarına karşı doların altın konvertibilitesi de durdurulmuştur.⁷¹

Ekonomideki bu gelişmeler üzerine uluslararası piyasalarda başlayan istikrarsızlığı gidermek için 18 Aralık 1971 tarihinde önde gelen sanayileşmiş ülkeler Smithsonian toplantısını düzenleyip paralarının dolar paritesini düşürme kararı almışlar ve bu dönemde, olar % 9 oranında ve 1973 yılının Şubat ayında ise tekrar % 5 oranında devalüe edilmiştir. 15 Ağustos 1971'de tek taraflı ve geçici olarak kaldırılan altın konvertibilitesi bu kez diğer ülkelerin de onayı ile sürekli olarak kaldırılmış ve ayrıca sistemdeki esnekliği arttırmak üzere ulusal paraların dolar paritesi etrafındaki dalgalanma marjı %1'den %2.25'e çıkarılmıştır.⁷²

Alınan, bu önlemlerde spekülasyon atakları engellemek için yeterli olmamıştır. 1973 yılının Mart ayında başlıca sanayileşmiş ülkeler ayarlanabilir sabit kur sisteminden çıkarak ulusal paralarını dalgalanmaya bırakmışlardır.⁷³

1.3.1.4. Bretton Woods Sonrası Dönem

1973 yılında Bretton Woods sisteminin yıkılmasından sonra, Bretton Woods benzeri oldukça geniş kapsamlı yeni bir uluslararası düzenleme yapılamamıştır. 1973 yılı başlarında sanayileşmiş ülkeler Bretton Woods sistemini terk ederek paralarını sabit kurdan Amerikan dolarına bağlama uygulamasına son vermişlerdir. Böylece bu ülkelerin paraları ile Amerikan doları birbirine karşı dalgalanmaya bırakmışlardır. Öte yandan çoğunluğu az gelişmiş ülkelere oluşan bir grup ülke, sabit kur uygulamalarını sürdürerek paralarını yeniden Amerikan dolarına bağlamışlardır. Avrupa Birliği ülkeleri ise ileride parasal birliğe geçmeyi planladıkları için paralarını sabit kurlardan birbirlerine bağlayarak diğer paralara karşı dalgalanmaya bırakmışlardır.

⁷¹ Nevzat Güran (1999), **Uluslararası Ekonomik Bütünleşmeler ve Avrupa Birliği**, Anadolu Matbaacılık, İzmir, , s.154.

⁷² Nevzat Güran (1999), **Uluslararası Ekonomik Bütünleşmeler ve Avrupa Birliği**, a.g.e., s. 155

⁷³ Aydan Kansu (2004) , a.g.e. , s. 13 .

Altın değişim standardı yerine üzerinde 1963 yılından beri çalışmaların sürdürüldüğü Özel Çekme Hakları (Special Drawing Rights–SDR) Sistemi 1970 yılında yürürlüğe girmiştir. Uluslararası para birimi olarak SDR'nin değeri ilk yıllarda Bretton Woods sisteminde olduğu gibi 0,88867 gram saf altınla ifade edilmiştir. SDR'nin altın değeri sabit kabul edildiğinden SDR' ye "kağıt altın" da denilmiştir. Ancak çeşitli paraların altın karşısında değer kaybetmesi SDR'nin değerini giderek artırmış ve 1974 yılından itibaren SDR'nin altınla ilişkisi tamamen kesilerek "sepet tekniği" adı verilen yeni bir değerlendirme şekli geliştirilmiştir. IMF tarafından geliştirilen bu teknikte, SDR'nin değeri gelişmiş 16 ülkenin paralarının belirli oranlarda birleşmesiyle hesaplanmaya başlamıştır. 1981 yılından itibaren SDR'nin yapısı basitleştirilmiş ve değeri ABD Doları, Japon Yeni, Batı Alman Markı, İngiliz Sterlini ve Fransız Frankı'ndan oluşan beşli bir sepete bağlanmıştır. Halen bir uluslararası para birimi olarak sadece devletler ve Merkez Bankaları arasında kullanılan SDR'nin ticaret ve bankacılık işlemlerinde kullanılması amacıyla çalışmalar sürdürülmektedir.⁷⁴

1973 yılında Bretton Woods sisteminin çökmesinin ardından başlangıçta, Avrupa'nın önde gelen paralarının ortak bir biçimde dalgalanması sağlanmaya çalışılmıştır. Fakat hangi paranın anahtar para olması gerektiği konusunda bir görüş birliği oluşturulamamıştır. Bretton Woods sisteminin çökmesinin ardından yaşanan dalgalanmaları sınırlandırmak amacıyla, Avrupa Topluluğu Bakanlar Konseyi, 1972 yılında, topluluk üyesi ülkeler arasında dalgalanma marjının +/- %2,25 olmasını kararlaştırmıştır. Böylece, tüneldeki yılan⁷⁵ olarak adlandırılan sistemi kurularak Avrupa'da yeni bir ayarlanabilir sabit kur sistemine geçilmiştir⁷⁶.

Uluslararası para sisteminin evriminin günümüze kadar gelen en son aşaması, optimum kur alanlarıdır. Optimal kur alanları, ilk defa 1961 yılında Robert Mundell tarafından ortaya atılmıştır. Mundell, bir bölgenin veya bir ülkenin para birliğine

⁷⁴ Halil Seyidoğlu (2003), a.g.e. , ss. 571-574.

⁷⁵ **Tüneldeki Yılan Uygulaması** : Avrupa birliği üye ülkelerin birbirlerine karşı dar sınırlar içinde dalgalanan ulusal paralarının ABD doları karşısında daha geniş aralıklar içinde dalgalanmasından oluşuyordu. Diğer bir ifadeyle bu uygulamada Topluluk üyesi ülkelerin paralarının birbirlerine karşı dalgalanma marjı yılanı , topluluk paralarının Smithsoian Antlaşmasında belirlenen aralıkta dolara karşı dalgalanma marjının da Tüneli ifaden ifade etmektedir.

⁷⁶ Ünal Çağlar (2003), a.g.e , s. 33.

katılması halinde hangi şartlar altında fayda sağlayacağını açıklamaktadır. Optimal kur alanları, para birimini komşu bölgenin para birimine bağlanması durumunda fayda sağlayacak kadar ufak ve açık olmayan, fakat aynı zamanda daha ufak bölgelere ayrıldığı durumda fayda sağlayacak kadar büyük olmayan bölgeler olarak tanımlanmaktadır. Optimum kur alanları uygulamalarının dünyada ki en iyi örneklerinden birisi, Avrupa Para Birliğidir. Aralık 1978 tarihinde Avrupa Şurası Mart 1979 tarihinden itibaren geçerli olmak üzere Avrupa Para Birliğinin kurulmasını kabul etmiştir. 1979 yılında Avrupa Para Birimi (European Currency Unit –ECU) tanımlanmış, 1 Ocak 1999 tarihinden itibaren de ECU'nun yerini Euro almıştır.⁷⁷

Bretton Woods sisteminin çöküşüyle genel olarak sabit kur uygulamalarından esnek kur uygulamalarına doğru bir geçiş söz konusu olmuştur. Bugün dünyada tek bir sistem değil, çeşitli sistemleri kapsayan uygulamalar söz konusudur. Gelişmiş ülkeler genellikle paralarını dalgalanmaya bırakırlarken, gelişmekte olan ülkeler güçlü bir paraya bağlı kalmayı ve uluslararası para piyasalarındaki gelişmeleri yakından izleyerek paralarını sık sık ayarlamayı benimsemektedirler.

1.3.2. Döviz Kuru Sistemleri

Döviz kurları ekonomik faaliyetleri etkileyen en önemli göstergelerden biridir. Bu nedenle döviz kurlarındaki değişimde tıpkı diğer ekonomik göstergeler gibi ekonomik faaliyetleri etkileme ve ekonomik faaliyetlerden etkilenme özelliğine sahiptir.⁷⁸ Döviz kuru uluslararası ekonomik ilişkiler ve dış denge açısından bir önem taşıması nedeniyle ekonominin en stratejik araçlarından biri olduğunu söylemek mümkündür.

Döviz kuru sistemlerini, döviz kurlarının nasıl ve hangi güçler tarafından belirleneceği, kurlarda serbestçe ya da resmi kararlarla değişme olup olmayacağı

⁷⁷ Nevzat Güran (1999), **Uluslararası Ekonomik Bütünleşmeler ve Avrupa Birliği**, a.g.e., s.157.

⁷⁸ Aylin Abuk Duygulu (1998), “ Döviz Kuru İstikrarının Ekonomik İstikrar Açısından Değerlendirilmesi”, **Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt :23 , Sayı:1, s. 107.

veya hangi ölçülerde olabileceği gibi konularla ilgili kurallar bütünü veya kısaca “döviz kurlarının belirlenme ve değişim rejimi” olarak tanımlamak mümkündür.⁷⁹

Döviz kuru sistemlerini tanımından da anlaşılacağı gibi, birbirinden az ya da çok farklılık gösteren birçok başlık altında incelemek mümkündür. Bu konuda yapılacak sınıflandırmada, döviz kurunun belirlenme ve değişme maddelerindeki farklılıklar belirleyici olmaktadır. İç ve dış denge üzerinde ne gibi etkiler yaptıkları ve bu sistemlerde doğabilecek sorunların neler olduğu gibi konular, farklı döviz kuru sistemlerinin herhangi biri hakkında karar verilmeden önce karşılaştırmalı olarak incelenmesi gereken konulardandır.⁸⁰

Döviz kuru sistemleri farklı açılardan farklı biçimlerde sınıflandırılabilir. Bununla birlikte birçok alanda olduğu gibi, döviz kuru sistemiyle ilgili olarak da, genel kabul gören bir sınıflandırma bulunmamaktadır. Literatürde döviz kuru sistemleri sabit ve esnek kur sistemi olmak üzere iki ana gruba ayrılmaktadır.⁸¹ Bu çalışmada ise döviz kuru sistemleri; sabit döviz kuru sistemi, esnek döviz kuru sistemi ve iki uç sistemin özelliklerini farklı ölçülerde içeren karma sistemler olmak üzere üç ana grupta incelenerek, kur sistemleri ve dış ticaret arasındaki ilişki teorik olarak açıklanacaktır. Çalışmada kullanılacak olan döviz kuru sistemlerinin şematik gösterimi Tablo 1 de verilmiştir.

⁷⁹ Nevzat Güran (1987), “Döviz Kurları ve Cari İşlemler Bilançosu”, a.g.e., s.17.

⁸⁰ Dominique Plihan (1994), a.g.e., ss. 52–53.

⁸¹ Robert E. Baldwin ve J. David Richardson (1986), **International Trade And Finance**, Little Brown And Company, Boston, s. 301.

Tablo 1: Döviz Kuru Sistemleri

I. Sabit Kur Sistemi Bir uç sistem olarak katı bir sabit kur sistemi; yani, dalgalanma marjı dar olan ve kur ayarlanmasının nadiren söz konusu olduğu bir sabit kur veya tespit sistemi	II. Esnek Kur Sistemi Bir uç sistem olarak tam-esnek kur sistemi; yani resmi müdahalelerin pek yer almadığı serbest değişken kur sistemi
III. Karma Sistemler İki uç sistemden çeşitli sapmalarla ortaya çıkan ve bir bakıma uç sistemlerin birbirine yaklaşması anlamına gelen döviz kuru sistemleri	
III. A. Esneklik Kazandırılmış Sabit Kur Sistemleri Dalgalanma marjının genişletilmesi ve/veya resmi kur ayarlamaları yoluyla esneklik kazandırılmış tespit sistemi	III. B. Müdahaleye Konu Olan Esnek Kur Sistemleri Döviz kurunun serbestçe değişmesinin resmi otoritelerce yönlendirildiği ve/veya bazı işlemler için esnekliğin önlediği sistemler

Kaynak: Nevzat Güran (1987), **Döviz Kuru Sistemleri ve Ekonomik Denge**, a.g.e., s. 10

Tablodan da anlaşılacağı üzere döviz kuru sistemlerinin farklılaşmasına yol açan temel faktör; döviz piyasasının işleyişinde ve özellikle kurların belirlenmesinde piyasa güçleri ile resmi otoritelerin nasıl ve ne ölçüde rol oynadıklarıyla ilgilidir. Esnek kur sistemlerinde döviz kurlarının oluşumunun esas olarak piyasa koşullarına bırakılmasına ve döviz arz ve talebine resmi otoritelerce ancak dolaylı olarak müdahalede bulunulmasına karşılık; sabit kur sistemlerinde, döviz kurları resmi otoritelerce belirlenmekte ve piyasa mekanizmasının işleyişine çeşitli şekillerde ve dozlarda müdahale edilerek döviz kurunun sabitliği korunmaya çalışılmaktadır.⁸²

Aşağıda sabit kur, esnek kur ve bu iki sistem arasında yer alan diğer sistemler ve döviz kuru sistemleri dış ticaret ilişkisi çalışmanın amacı çerçevesinde incelenecektir.

⁸² Nevzat Güran (1987), **Döviz Kuru Sistemleri ve Ekonomik Denge**, a.g.e. , ss. 10–11.

1.3.2.1.Sabit Kur Sistemleri

Sabit döviz kuru sisteminde, ulusal paraların diğer ulusal paralarla değişim oranları, yani diğer dövizler cinsinden fiyatı resmi otoriteler tarafından belirtilmekte ve uluslararası ödemelerde belirlenen bu fiyatlar esas alınmaktadır. Döviz arz veya talebinde meydana gelecek herhangi bir değişikliğin, döviz kuru üzerinde etkili olmasına izin verilmemektedir. Serbest bir döviz piyasasının mevcut olmadığı bir sistemde döviz kurları sadece gerek görüldüğü takdirde hükümetler tarafından yükseltilmekte veya düşürülmektedir. Sabit kur sisteminde döviz kurlarının istikrarı Merkez Bankasının döviz piyasasına alıcı ve satıcı olarak müdahalesi ile sağlanır. Bunun için Merkez Bankasının elinde yeteri kadar altın ve yabancı döviz stokunun (rezervinin) olması gerekir. Örneğin; döviz kurları yükselmeye başladığı zaman Merkez Bankası piyasaya döviz sürmekte döviz kurları düşmeye başladığı zaman Merkez Bankası tanzim satışları yaparak döviz kurlarını sabit tutmaya çalışmaktadır.⁸³

Sabit kur sistemleri iki şekilde uygulanmaktadır. Bunlardan birincisi, ulusal paranın değerinin altına, bir başka paraya ya da bir para sepetine bağlanması şeklindedir. Bu kur sisteminde döviz kuru belli seviyeler arasında sabit tutulmaktadır. Bu kur en iyi altın para standardı geçerli olan sistemlerde işler. Altın standardı uygulanan sistemlerde ülkeye altın girişi ve ülkeden altın çıkışı serbest olmalıdır ve altın fiyatı arz talep dengesine göre belirlenmelidir. Para biriminin tek bir paraya bağlanması durumunda o paranın istikrarsızlığı döviz kurlarını olumsuz etkileyebilir. Bu yüzden bir sepete bağlanması ya da altına bağlanması daha istikrarlı olabilir. Sabit döviz kuru sisteminde döviz kurları belli alt ve üst sınırlar⁸⁴ arasında sınırlı tutulur. Kurun bu sınırların dışına çıktığı durumlarda uygulanan sisteme göre hükümetler piyasadaki altın ya da döviz rezervlerine müdahale ederek kuru sınırlar arasına çekmeye çalışırlar.⁸⁵

⁸³ Nevzat Güran (1987) , **Döviz Kuru Sistemleri ve Ekonomik Denge**, a.g.e. , s.12.

⁸⁴ **Alt ve üst sınırlar** ; altın standardında bu sınırlara altın ihraç ve altın ithal noktaları; kâğıt para rejimlerinde alt ve üst destekleme (müdahale) noktaları denir.

⁸⁵ Saruhan Özel (2000),**Türkiye’de Enflasyon, Devalüasyon ve Faiz**, Alkım Yayıncılık, İstanbul, s.88

Sabit kur sisteminin temel avantajı beklenen kura ilişkin bir bilgi sağladığı için kur riskini azaltmasıdır. Azalan belirsizlik sonucu yabancı yatırımlar artmakta, yurtiçi faizler düşmekte ve dış borçlanmada kredibilite artmaktadır. Sabit kur sisteminin en önemli dezavantajı ise ülkedeki güven ortamına bağlı olmasıdır. Uygulanan ekonomik programa güven zedelendiği takdirde ülke ekonomik krizlere açık hale gelmekte ve gerçekleşen krizlerin sonuçları ağırlaşmaktadır. Diğer bir dezavantaj ise ülkenin parasının sabitlendiği ülkenin para politikasından etkilenme riskinin olmasıdır. Bunun yanında ayrıca reel kesimden kaynaklanan kırılma durumlarında paranın reel değeri artacağı için cari açıkların artmasına yol açabilmektedir.⁸⁶

Sabit kur sistemlerinin uygulamadaki ikinci şekli ise belli bir para biriminin olmadığı sistemlerdir. Belli bir para biriminin olmadığı sabit kur sistemleri tam dolarizasyon, para kurulu ve parasal birliktir.

Tam Dolarizasyon: Dolarizasyon gerçekte bir kur sistemi değildir Ancak birçok ülkenin herhangi bir kur sistemi benimsemek yerine kolayı seçerek güçlü bir para birimini para birimi olarak kullanmayı tercih etmesinden dolayı en uç sabit kur sistemi olarak kabul edilebilir. Tam dolarizasyon bir ülkenin parasal bağımsızlığına son vererek diğer bir ülkenin para birimini kullanmasıdır. Para kurulu sisteminin uç şeklidir. Parasal disiplini artırması nedeniyle güvenilirliği fazladır. Ayrıca istikrarsız bir döviz kurunun yol açtığı olumsuzlukları ortadan kaldırır. En önemli maliyetleri ise senyorej gelirin kaybı, Merkez Bankasının son kredi mercii rolüne sınırlaması, ekonomiyi döviz kuru krizlerine karşı duyarlı hale getirmesidir.⁸⁷

Para Kurulu : Ülke parasının seçilecek olan yabancı bir para ile sabit kurdan değişimini öngören ve belirli yasal düzenlemeleri gerektiren bir sistemdir. Bu sistemde para otoritesi ülke parasını yalnız yabancı para girişi karşılığı basmaktadır. Sadece ülkeye döviz girişi olduğunda para arzı artırılmaktadır. Yerli paranın karşılığı

⁸⁶ Oğuz Yıldırım (2003) , “Kura Dayalı İstikrar Politikası” ,TC Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı Ekonomik Araştırmalar Genel Müdürlüğü, Ankara, s.23.

⁸⁷ Kazım Özdemir ve Gülbin Şahinbeyoğlu (2000) , “ Alternatif Döviz Kuru Sistemleri” TCMB Araştırma Genel Müdürlüğü, Tartışma Tebliği, Ankara , s. 6.

tamamen yabancı paradır. Ayrıca Merkez Bankasının parasal düzenlemeler ve son kredi mercii gibi geleneksel Merkez Bankası fonksiyonlarına son vermektedir. Bu sistemi uygulayan ülkelerde bağımsız bir para politikası uygulanamamaktadır. Bu yüzden bu sistemi seçecek ülkelerde ekonomide güçlü bir kamu finansmanı, sağlıklı bir finansal yapı ve yeterli miktarda rezerv olması gerekmektedir.⁸⁸

Parasal Birlik: Yakın coğrafyada yer alan ve ekonomik durumları birbirlerine yakın olan ülkelerin tek bir para birimi kullanımına geçmeleri ile oluşturdukları birliktir. Parasal birliğin başarısı, üye ülkeler arasında yoğun ticari ilişkiler olması, ülkelerin konjonktür şartlarının benzer olması, birlik içinde faktör mobilitelerinin (özellikle emek faktörü) yüksek olması ve birliğe üye ülkeler arasında makro ekonomik politikalar uyumlu olması şeklinde dört koşulun gerçekleşmesine bağlıdır.⁸⁹

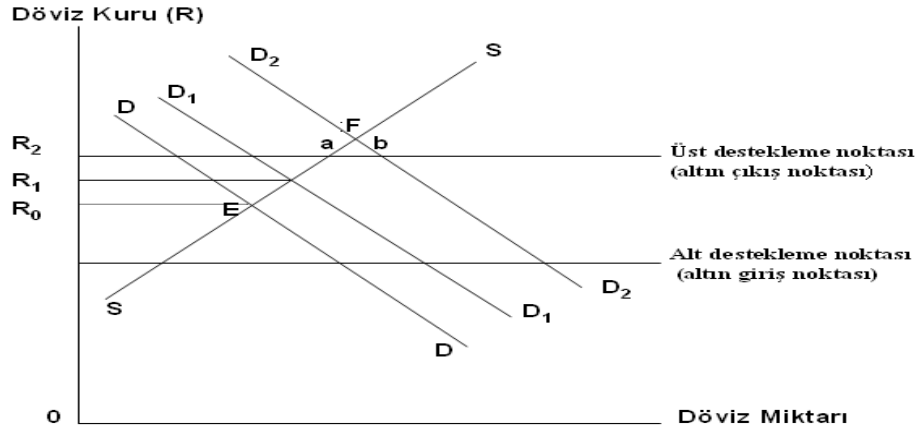
Herhangi bir sabit kur sisteminde döviz kurunun sabitliğini piyasa mekanizmasını tamamen ortadan kaldırmadan sağlamanın yolu para otoritelerinin, gerektiğinde piyasaya alıcı ve satıcı olarak girerek döviz arz ve talebi arasındaki dengeyi sağlamasıyla mümkündür.⁹⁰

Sabit döviz kuru sistemi en iyi şekilde altın standardının uygulandığı dönemlerde işlemiştir. Altın standardı sisteminin temeli, merkez bankasının yürürlükte olan kağıt parayı bir parite üzerinden altın ile değiştirmesidir. Bunun sonucu olarak ta altın bir uluslar arası değişim aracı olmaktadır. Altın standardında resmi otoriteler tarafından döviz kurlarının belirlenmiş sınırları aşmasını engellemek amacıyla belirlediği dalgalanma marjının alt ve üst sınırlarına, altın giriş ve çıkış noktaları denilmektedir. Altın standardı sisteminde taşıma maliyetleri, sigorta, komisyon gibi giderler varsayım gereği yok sayılmıştır. Ancak bu faktörleri dikkate aldığımızda altın alış ve satış fiyatı farklı olacaktır bu durum dar da olsa döviz kurlarına bir dalgalanma aralığı sağlayacaktır.

⁸⁸ Kazim Özdemir ve Gülbin Şahinbeyoğlu (2000), a.g.e. , s.8.

⁸⁹ Aydan Kansu (2004), a.g.e., s.18.

⁹⁰ Nevzat Güran (1987), **Döviz Kuru Sistemleri ve Ekonomik Denge**, a.g.e. , s. 43.

Kaynak: Nevzat Güran (1987), **Döviz Kuru Sistemleri ve Ekonomik Denge**, a.g.e., s.46

Şekil 2: Altın Giriş- Çıkış Noktası

Şekil de görüldüğü gibi döviz talebindeki bir artış döviz kurunun R_0 olan başlangıç kurundan R_1 'e yükselecektir. Ancak döviz talebinin daha da artması sonucu döviz kuru bant sınırları dışında F gibi bir noktada oluşması mümkün olmadığı için EF arası kadar bir döviz talebi fazlası ortaya çıkaracaktır. Bu durumda dış ödemelerin altınla yapılması daha avantajlı olacak ve ülkeden altın çıkışı olacak ve kurlar tekrar bant içinde oluşacak döviz kuru R_2 düzeyine yükselecektir. Görüldüğü gibi Altın giriş ve çıkış noktaları arasında döviz kuru arz ve talebe göre belirlenmektedir. Döviz kuru döviz talebindeki artış nedeniyle bandın sınır noktasında oluştuğunda, döviz arz ve talebi arasında bir fark varsa, bu durum ülkenin rezervlerinin değişmesine yol açacaktır. Döviz kurunun R_2 'de oluşması durumunda ab aralığı kadar döviz talebi fazlası rezervlerde aynı tutarda bir azalma ile finanse edilmekte ve dolayısıyla ülke dış açık vermiş olmaktadır.⁹¹ Ortaya çıkacak dış dengesizliğin miktarı başlıca üç faktöre bağlıdır. Bu faktörlerden birincisi, dengesizliğe yol açan kaymanın büyüklüğüdür. İkinci faktör, başlangıçtaki kurla bandın sınır noktası arasındaki mesafedir. Üçüncü faktör ise döviz arz ve talep eğrilerinin esnekliğidir.

Sabit kur sisteminde yukarıda saydığımız üç nedenden ötürü fiili açık ve fiili fazla ortaya çıkmaktadır. Ortaya çıkan bu açık veya fazlalıklar para otoriteleri piyasaya müdahale etmezse üç kanaldan otomatik olarak dengeye gelmektedir. İlk

⁹¹ Nevzat Güran (1987), **Döviz Kuru Sistemleri ve Ekonomik Denge**, a.g.e., ss. 46-48.

etki fiyat etkisi (klasik yaklaşım), ikinci etki gelir etkisi (Keynesyen yaklaşım), ve üçüncü etki ise sermaye hareketlerinin dengelenmeye katkısıdır.

Altın para standardı sistemine bağlı ülkelerin uluslararası ödemeler bilançosunu dengesi mekanizmanın temelinde geleneksel paranın miktar teorisi bulunmaktadır. A ve B gibi iki ülke ele alındığında A ülkesinin ithalatının artması altın kaybına yol açtığından yurtiçi fiyat seviyesinde oluşan azalma öncelikle nispi fiyat artışından dolayı A ülkesinin ithalatında azalma görülür. Nispi olarak ucuzlanmış yerli malların ihracatı çoğalmaktadır. Bunun yanında B ülkesi açısından ise, başlangıçta B ülkesinin ihracatının artması sonucu ülkeye altın girişi olacağından, bu ülkenin fiyatlarında artışa neden olacaktır. Böylece pahalılaşmış olan ihracat mallarının miktarı azalacak ve B ülkesinin ithalatında artış görülecektir.⁹² Sonuç olarak, kısaca belirtmek gerekirse altının uluslararası hareketleri ödemeler bilançosu açık veren ülkelerde para arzının azalmasına neden olurken, ödemeler bilançosu fazla veren ülkelerde para arzının artmasına neden olmaktadır.⁹³ Para arzının azaldığı bir ülkede ise fiyatlarda aynı yönde azalacak sonuçta ihracat artacak ve ithalat azalacaktır. Tam tersine para arzı arttığında ise ihracat azalıp ithalat artacak ve klasik yaklaşıma göre ödemeler bilançosu dengesine doğru hareket edilecektir.

Klasik iktisatçılar dengeleme mekanizmasını fiyat değiştirmelerine dayandırırken, Keynesyen yaklaşımda gelir değişimleri etkili olmuştur. Keynesyen yaklaşımda gelir–dengeleme mekanizması Keynesyen çoğaltan teorisinin açık ekonomiye uyarlanmış şeklidir. Gelir değişimleri net ihracat (X-M) kanalı ile dış dengeyi etkileyecektir. Örneğin bir dış açık durumunda rezervler azalıp bunun sonucunda para arzının azalması fiyatlar ve ücretlerin rijit olmasından dolayı fiyatları düşürmek yerine ulusal geliri azaltacaktır. Ulusal gelir azalması sonucu ithalat azalacaktır. İhracat ise, Keynesyen yaklaşıma göre otonom olduğu diğer bir ifadeyle milli gelirin bir fonksiyonu olmadığı için bu değişmeden etkilenmeyecektir. Dış fazla durumunda ise ulusal gelir artacak ve ithalat artacaktır.

⁹² Paul A. Samuelson (1970) , **İktisat**, Çev. Demir Demirgil, Mentş Kitabevi, İstanbul. s.709.

⁹³ İlker Parasız (2005) ,**Para Banka ve Finansal Piyasalar**, Ezgi Kitabevi, Bursa, S 434

Sermaye hareketlerinin dış dengeye katkısında etkili olan faktör faiz oranlarıdır. Dış açık durumunda rezervler azalması nedeniyle para arzının azalması sonucu faiz oranları yükselecektir ve bunun sonucunda net yabancı sermaye girişi artacaktır. Net yabancı sermaye girişinin artması da yurtiçinde yatırımların artmasını sağlayacak ve ihracat yönelik üretim yapan sektörler üzerinde olumlu etki yaratacaktır.

1.3.2.2.Esnek Kur Sistemleri

1973 yılında Bretton Woods sisteminin çökmesiyle başta sanayileşmiş ülkeler olmak üzere birçok ülke sabit kur sistemini terk ederek paralarını dalgalanmaya bırakmışlardır. Esnek kur sistemleri Bretton Woods sisteminin çöküşünden itibaren birçok ülkede uygulanmaya başlayan ve günümüze kadar gelen kur sistemidir.

Tam esnek döviz kuru sisteminde döviz piyasaları üzerinde hiçbir devlet müdahalesi yoktur. Döviz kurları tamamın piyasadaki döviz arz ve talebine göre oluşur. Bu sistemde, bir ülkenin dış ödemeler dengesi, döviz kurları aracılığıyla sağlanacağından, dış ödemeler dengesinin açık veya fazla vermesi söz konusu olmayacaktır. Örneğin dış ödemeler dengesi açık veriyorsa, döviz talebi (yani ithalat) döviz arzından (yani ihracattan) daha fazla olacağından, döviz kuru yükselecektir. Döviz kurunun yükselmesi bu defa ithalatın azalmasına ve ihracatın artmasına neden olacaktır. Döviz kurundaki yükselme, dış açık ortadan kalkana kadar devam edecektir. Esnek kur sistemi serbest piyasa mekanizmasının döviz kuruna uygulanmış şeklidir.⁹⁴ Bu rejimin en temel avantajı, döviz kurundaki artış veya azalışların, bir taraftan döviz kurunun uzun dönem denge düzeyine yakınsamasını hızlandırması, diğer taraftan ise yurtiçi göreceli fiyatların ayarlanma sürecine katkıda bulunmasıdır.

Dalgalı kur rejimlerinde para politikası döviz kuru politikasından bağımsız araç haline gelmektedir. Esnek kur sistemlerinde içsel ve dışsal şokların gerektirdiği ayarlamalar döviz kurlarına yansıtıldığından parasal büyüklükler yabancı sermaye hareketlerinin etkisine maruz kalmaması ve merkez bankaları bağımsız para

⁹⁴ Rıdvan Karluk (1999), a.g.e., ss.336-337

politikası uygulama olanağı tanınması bu sistemin diğer bir avantajıdır. Döviz arz ve talebi piyasa tarafından dengelendiğinden merkez bankası müdahaleleri de en aza indirgenmektedir.⁹⁵

Esnek döviz kuru sistemlerinin dezavantajlarını şu şekilde sıralayabiliriz: Döviz kurlarının gelecekteki değerine ilişkin belirsizlikler ekonomik birimlerin geleceğe ilişkin planlama ve fiyatlamalarını sağlıklı olarak yapabilmelerini zorlaştırmaktadır. Döviz kuru belirsizliklerine karşı türev işlemler aracılığıyla korunma sağlamak mümkün olsa da bu tür sigorta işlemleri maliyetleri artırmaktadır. Döviz piyasaları nadiren verimli çalıştığından döviz kurları geçici de olsa dönemsel dengesizlikler gösterebilmekte ve bu durumda spekülasyon kâr olanakları doğabilmektedir. Ayrıca, yüksek nominal ve reel döviz kuru dalgalanmaları yanlış bir kaynak dağılımına sebep olabilmektedir.⁹⁶

Esnek kur sisteminde döviz kurları piyasa güçlerine bağlı olarak oluştuğu ve serbestçe değişebildiği için sabit kur sisteminin aksine bu sistemde fiili bir dış açık veya fazla söz konusu değildir. Sabit kur sistemlerinde fiili anlamda bir dengesizlikten söz edilirken esnek kur sisteminde dengesizlikler fiili dengesizliğe dönüşmeden ortadan kalkmaktadır. Özetle sabit kur sisteminde fiili dengesizliklerin ortadan kalkması şeklinde olan otomatik denkleştirme mekanizması, esnek kur sisteminde potansiyel dengesizliklerin giderilmesi şeklinde olmaktadır. Ancak esnek kur sistemindeki en büyük sorun kurlarda meydana gelen dalgalanmalardır. Kurlar ülke içindeki siyasi durum, faiz oranı değişimleri ve spekülasyon hareketleri nedeniyle dalgalanarak gerçek değerlerinden sapabilirler. Döviz kurlarında meydana gelecek bu tip dalgalanmalar döviz kuruna ilişkin belirsizlikleri artıracığından dış ticareti olumsuz etkileyecektir. Döviz kurlarında bu belirsizliğin etkisini ortadan kaldırmak için türev piyasalar (forward, futures piyasalar ve opsiyon piyasaları) gelişmiştir.⁹⁷

⁹⁵ Emre Alpan İnan (2002), “ Kur Rejimi Tercihi ve Türkiye” , **Türkiye Bankalar Birliği**, www.tbb.org.tr/turkce/arastirmalar/kurrejimleriyleilvelereri.doc (10.06.2008), s.4.

⁹⁶ Emre Alpan İnan (2002), a.g.e. , s. 5

⁹⁷ Nevzat Güran (1987), **Döviz Kuru Sistemleri ve Ekonomik Denge**, a.g.e., s. 51

Esnek kur sisteminde dış denge döviz kuru değişimleri ile kendiliğinden sağlandığından rezerv ihtiyacı azalmaktadır. Çünkü fiili anlamda bir dengesizlik söz konusu olmayıp, potansiyel anlamda bir dış açık ya da potansiyel anlamda bir dış fazla ortaya çıkmaktadır. Esnek kur sisteminde rezerv ihtiyacının az olması ekonomi açısından rezerv tutma maliyetlerini de azaltmaktadır.

Esnek kur sisteminde, kurların uzun süreli aşırı ya da eksik belirlenmesi söz konusu değildir. Kurlar aşağı yukarı gerçek değeri etrafında dalgalanmaktadır. Bu durum ise ihracat ve ithalat açısından ileriye yönelik bekleyişlerin gerçekleşmesi ve tahminlerin tutarlılığı açısından önemlidir. Uzun süre aşırı değerli ulusal para ihracatın azalıp ithalatın azalmasına yol açarak dış açıkları artırır. Eksik değerlendirilmiş ulusal para ise ihracatta ve ithalatta tam tersi etkiler doğurarak dış açık varsa açığın azalması yada dış fazla verilmesi şeklinde etkiler doğurmaktadır. Esnek kur sistemindeki dalgalı kurlar ise uzun süreli eksik ve aşırı değerlenmeye engel olarak dış ticaret tahminlerini olumlu yönde etkilemektedir.⁹⁸

Esnek kur sisteminde var olan belirsizlikler nedeniyle özellikle küçük ülkeler bu sistemin işleyişinden büyük zarar görmektedirler. Bu sistemde döviz kurlarındaki istikrarsızlık uluslararası sermaye hareketlerini bozar ve sermaye hareketleri serbestleştirdiğinden, sermaye güçlü ülkelere akmaya başlar. Sermaye giriş çıkışları, bir ülkedeki döviz miktarını önemli ölçüde değiştirdiğinden, döviz kurları üzerinde büyük bir etkiye sahip olabilmektedir. dolayısıyla döviz kurları ve dış ticaret arasındaki bağ zayıflatmakta ve kısa vadede döviz kurlarının belirleyicisi sermaye hareketleri olmaktadır. Günümüzde hızla gelişen iletişim teknolojisi nedeniyle sermaye hareketleri hız kazanması sonucu ülkelerin paralarındaki dalgalanmalar artmıştır. Ülke paralarındaki bu dalgalanmalar belirsizliği arttırdığı için özellikle dış ticaret sektöründe çalışan firmaların karşılaştıkları riskleri yükseltecektir. İstikrarsızlık, ticarete konu olan malları içeren sektörlerde borç veren kurumlarında risklerini ve bu sektörler için sermayenin maliyetini arttıracaktır. Bu birikimli süreç, giderek reel sektörü etkisi altına alacak ve döviz kurlarında başlayan istikrarsızlık

⁹⁸ Oğuzhan N. Altay(2007), “ Döviz Kuru Rejimi Tercihini Belirlemeye Yönelik Yaklaşımlar”, **Ege Akademik Bakış**, Cilt:7, Sayı:2, İzmir , s. 705

zamanla tüm sektörleri etkileyerek, ekonomik istikrarsızlığı besleyecek bir mekanizma durumuna gelecektir.⁹⁹

Esnek kur sisteminin avantaj sağlayıp sağlamayacağı ülkenin büyüklüğüyle olduğu kadar ülkenin dış ticaret yapısı ile de yakından ilişkilidir. Çeşitli malları çeşitli ülkelerle alıp satan bir ülke, dışarıdan kaynaklanan ekonomik dalgalanmalardan birini diğeriyle denkleştirme olanağına sahiptir. Diğer bir deyişle, dış ticaretin yapısındaki çeşitlilik, dış şokların neden olduğu döviz kuru değişmelerini azaltabilir. Belirtilen türden bir dış ticaret yapısına sahip bir ülkenin esnek kurları seçebileceği söylenebilir. Bununla birlikte, bir ülkenin dış ticaret yapısı belirtilen anlamda çeşitliliğe sahip olsa bile, ülkenin dış dalgalanmaları denkleştirememesi durumunda döviz kurlarının duyarlılığı azalmayacaktır. Böyle bir durumda ise ekonomik etkinlikleri istikrarlı kılmada en uygun yol katlı döviz kurlarının¹⁰⁰ seçilmesi olabilir.

Bütün bunlar, esnek kurların beklendiği gibi sonuç vermemesine ve önemli maliyetlerin ortaya çıkmasına neden olur. Uluslararası ticaretin zarar görmesi, ülkelerin birbirlerine karşı koruma oranlarını yükseltmesi veya koruma oranlarını uygulamaya başlaması, ülkelerin birbirlerine enflasyon ihraç etmeleri yoluyla dünya enflasyonunun yükselmesi ve yanlış kur ayarlamasının ortaya çıkardığı dengesizlikler sistemin yol açtığı maliyetler olarak ortaya çıkmaktadır.

1.3.2.3.Karma Kur Sistemleri

Uygulamada ne tam sabit kur sistemi ne de tam esnek kur sistemi uygulanmaktadır. Birçok ülkede esnek kur sistemi uygulanmasına rağmen bu sistemler az da olsa müdahale içermektedir. Ayrıca sabit kur sistemi uygulayan ülkelere bakıldığında ise bu ülkelerde sabit kurların belirli aralıklarda

⁹⁹ Aylin Abuk Duygulu (1998), a.g.e. , s.115.

¹⁰⁰ **Katlı Döviz Kuru** : Çeşitli mal ve hizmetlerin dış ticaretinde farklı kurların uygulanmasıdır. Lüks mal ithali için yüksek kur, zorunlu malların ithali için düşük kur uygulanmaktadır. Döviz gelirlerinin artırılmasının amaçlandığı katlı kur uygulamasına devalüasyon yapmak istemeyen ülkeler başvururlar.

dalgalandıkları görülmektedir. Karma sistemler sabit ve esnek kur sistemleri arasında yer almaktadır.

Katı bir sabit kur sisteminin ve tam esnek bir kur sisteminin başarılı olması için gerekli koşullar vardır. Sabit kur sisteminin başarılı olabilmesi için para arzındaki değişmelerin fiyatlar, faiz oranı ve gelir düzeyi üzerinde etkili olabilmesi ve dış dengesizlikleri kısa dönemde finanse edebilecek rezervlerin bulunması gereklidir. Esnek kur sisteminin başarı olabilmesi için ise fiyat esnekliklerinin yüksek olması ve tersine çevirici gelir etkilerinin güçlü olmaması gereklidir. Ayrıca sermaye hareketlerinin katkısı ve spekülasyonların istikrar bozucu etkilerinin olmaması iki sistemin başarılı olabilmesi için gerekli koşullardandır.

Sabit ve esnek kur sisteminin uygulamasında karşılaşılan bu güçlükler nedeniyle çözüm karma sistemlerde aranmıştır. Karma kur sistemleri kendi içerisinde esneklik kazandırılmış sabit kur sistemi ve müdahaleye konu olan esnek kur sistemi olarak iki bölümde incelenmektedir.

1.3.2.3.1 Esneklik Kazandırılmış Sabit Kur Sistemleri

Günümüzde hiçbir ülkede gerçek anlamda katı bir sabit kur uygulaması bulunmamaktadır. Katı bir sabit kur sistemine esneklik kazandırmanın iki yolu bulunmaktadır. Bunlardan birincisi büyük oranlı döviz kuru ayarlamaları yapılması, ikincisi de küçük oranlarda olmak üzere daha sık ayarlamalara başvurulmasıdır. Böylece ortaya çıkan sistemlerden ilkinde “ayarlanabilir sabit kur sistemi”, ikincisine ise sürünen (kayan) pariteler sistemi denilmektedir.¹⁰¹

1.3.2.3.1.1. Ayarlanabilir Sabit Kur Sistemi

Ayarlanabilir sabit kur sistemi Bretton Woods sistemi olarak bilinen bir sistemdir. Bu sistemde kur sabit olmakla birlikte parasal otorite süresiz bir şekilde bu kuru sürdürmek zorunda değildir. Belirlenen kur uygulanan ekonomik politikalarla

¹⁰¹ Nevzat Güran (1987), **Döviz Kuru Sistemleri ve Ekonomik Denge**, a.g.e. , s.100.

tutarsızsa arzu edilen yönde değiştirilebilmektedir. Daha öncede belirtildiği gibi bu sisteme göre her ülkenin parası belirli bir değişim oranından dolar ya da altına sabitlenmiştir. Ayrıca sadece $\pm 1\%$ badında dalgalanmaya izin verilmiştir. Ancak herhangi bir ülkenin düzeltilmesi olanaksız parasal dengesizliklerde , parasının dolar karşısındaki değerini değiştirme imkanı sözkonudur. Eğer ki bir devalüasyon ya da revalüasyon yapılacaksa öngörülen oran en çok 10% olabilir. Fakat ekonominin yapısından doğan dengesizlikler nedeniyle yapılacak değişiklik 10% 'u aşacaksa IMF'nin izni gerekmektedir.

Ayarlanabilir sabit kur sisteminde bant ne ölçüde geniş olursa sisteme o ölçüde esneklik kazandırılmış olmaktadır. Sistem temelde bir sabit kur sistemi olsa da bandın genişliği ölçüsünde bir esnek kur sistemi özelliği kazanmaktadır. Daha önceki bölümlerde belirtildiği gibi Bretton Woods sisteminde izin verilen $\pm 1\%$ dalgalanma aralığı aralık 1971'deki Smitsonian Anlaşmasıyla $\pm 2.25\%$ olarak genişletilmiştir. Ancak döviz kuru ayarlamalarının zamanında ve gerektiği ölçüde yapılamamasının da etkisiyle Bretton Woods sisteminin 1973 yılında çökmesinin ardından ülkeler söz konusu bantları birlikte yada ayrı ayrı belirlemişlerdir.

Ayarlanabilir sabit kur sisteminde, döviz kuru ayarlamaları ülkelerin sadece gerekli ve haklı olduklarında ayarlama yapmasını sağlamak amacıyla bir uluslararası kuruluşun (IMF) iznine tabi tutulmuştur. Bu sistemde kısa dönemde kurlar sabit tutulmaktadır. Eğer kısa dönemde bir dengesizlik söz konusu olursa rezervlere başvurulmaktadır. Daha uzun dönemde ise, temel bir dengesizlik söz konusu olduğunda ulusal paranın değeri değiştirilmektedir. Ayarlanabilir sabit kur sisteminde kurların sabit tutulması kur riskini ortadan kaldırarak ihracatı olumlu etkilemektedir. Ancak kurların uzun süre sabit tutulması uzun dönemde ulusal paranın aşırı değerlenmesine yol açarak ihracatın azalmasına ve ithalatın artmasına yol açacaktır. Böylece kısa dönemde ihracat için bir avantaj olan sabit kur uzun dönemde bir dezavantaja dönüşmektedir. Bu sistemde kurların aşırı değerlenmesini önlemek için yapılacak devalüasyonun başarısı Marshall-Lerner koşulunun gerçekleştirilmesine bağlıdır. Ayrıca devalüasyonun ne zaman ve hangi oranda yapılacağına seçimi de dış ticaret dengesini etkileyen önemli faktörlerdir.

1.3.2.3.1.2. Sürünen (Kayan) Pariteler Sistemi

Sürünen pariteler sisteminde döviz kuru ayarlamaları sık aralıklarla -günlük, haftalık, aylık- yapılır. Sabit kurun sık ayarlamalar ile esnekleştirilmesi iki şekilde ortaya çıkar. Yapılan kur ayarlamaları yılda yaklaşık olarak %30'u aşılırsa buna tırs giden pariteler denir.¹⁰² Tırs giden paritelerde ayarlamalar sık fakat büyük oranlı olarak yapılır. Kayan paritelerde ülkeler bir dış dengesizlik durumunda önceden kararlaştırılan oranda, dengesizlik giderilinceye kadar her ay ufak oranlarda döviz kurlarını ayarlarlar. Bu yöntemde döviz kurlarının değişim oranı ayda %5'i, yılda toplam %30'u geçmeyecek şekilde kur ayarlamaları yapılabilmektedir. Bu sistemde döviz kurları önceden ilan edilen miktar yada oranda sıkça ve belirlenen aralıklar dahilinde denge döviz kuruna ulaşınca kadar değişebilmektedir. Kur değişiklikleri küçük oranlarda ancak birikimli olarak ülkenin ödemeler dengesini olumlu yönde etkileyecek büyüklüktedir.¹⁰³

Ayarlanabilir sabit kur sistemindeki uzun aralıklarla ve büyük oranlarda yapılan döviz kuru ayarlamalarına karşılık, sürünen pariteler sisteminde daha sık ve küçük oranlı ayarlamalar yapılarak döviz kurunun denge değerinden uzun süre uzak kalmaması ve özellikle denge bozucu spekülasyonunun etkilerinin azaltılması amaçlanmaktadır. Sürünen pariteler sisteminde yapılacak küçük ayarlamaların dış denge üzerinde ne kadar etkili ve yeterli olacağı bu sistemin en önemli sorunlarıdır. Bu olumsuzluklara rağmen sürünen pariteler sistemi özellikle ülkeler arasındaki enflasyon hızı farklarının dış denge üzerindeki olumsuz etkilerini daha kısa bir süre içinde ortadan kaldıracaktır. Böylece ülke için sağlanan fiyat istikrarı ve gerçekçi kur düzeyi, ihracatçının dış piyasalarda rekabet gücünü korumasını sağlayarak dış ticaret dengesinin olumlu etkilenmesine yol açacaktır.¹⁰⁴

Döviz kurunun, piyasada daha geniş sınırlar içinde dalgalanmasına izin verilen geniş sınırlı bant sistemi ise izin verildiği ölçüde esnek kur sistemi özelliği taşıyacaktır. Bu nedenle geniş bant sisteminde desteklemelere daha geç ihtiyaç

¹⁰² Tamer İşgüden ve Müfit Akyüz (1990), **Uluslararası İktisat**, Evrim Kitabevi, İstanbul, s. 123

¹⁰³ Rıdvan Karluk (1998), a.g.e., s. 320.

¹⁰⁴ Nevzat Güran (1987), **Döviz Kuru Sistemleri ve Ekonomik Denge**, a.g.e., s. 105.

duyulacağından rezerv ihtiyacı azalacaktır. Bu sistem özellikle küçük boyutlu dış dengesizlikleri önlemede başarılı olmaktadır. Ancak bant sınırları dar tespit edildiğinde veya paritenin denge değerinden uzak olarak belirlendiğinde döviz kurlarında sürekli olarak denge değerini aşma görülecek ve sistemin ihracat için olan olumlu etkileri ortadan kalkacaktır

1.3.2.3.2 Müdahaleye Konu Olan Esnek Kur Sistemleri (Gözetimli Dalgalanma)

Müdahaleye konu olan esnek kur sisteminde döviz kuru esas olarak serbest piyasada, arz ve talep koşullarına göre oluşmakta, ancak para otoriteleri zaman zaman piyasaya müdahalede bulunabilmektedir.¹⁰⁵ Döviz kurları için resmen saptanmış sınırlar ya da marjlar yoktur. Resmi otorite döviz alıp satarak piyasada istikrarı sağlamaya çalışır. Müdahalenin ölçüsüne göre veya kontrolün amacına göre bu sistem temiz dalgalanma ve kirli dalgalanma olarak iki şekilde ortaya çıkmaktadır.

Temiz Dalgalanma: Hükümet müdahalesi ile döviz piyasasındaki kısa dönemli düzensiz dalgalanmalar ortan kaldırılarak veya istikrar bozucu sermaye hareketleri önlenerek, döviz kurlarının serbest piyasada oluşmasını sağlamayı amaçlamaktadır. Temiz dalgalanmada merkez bankalarının piyasaya müdahalesi açık piyasa işlemleri veya döviz piyasalarında döviz ya da ulusal para satması şeklinde olabilmektedir.¹⁰⁶

Kirli Dalgalanma: Bu uygulamada döviz piyasasına müdahalenin amacı, ülkenin rekabet gücünün korunmasıdır. Hükümetler kendi paralarının değerini üretime, istihdama ve fiyatlar genel düzeyine doğrudan etki yapan önemli bir değişken olarak kabul ederler. Bu nedenle de kurların kendi denetimlerinden uzak kalmasını arzulamazlar. Bu ise, kirli dalgalanma uygulamasının en önemli nedenidir. Dalgalanmayı kirli hale getiren müdahaleler, birden çok döviz kurları (örneğin primli

¹⁰⁵ Nevzat Güran (1987), **Döviz Kuru Sistemleri ve Ekonomik Denge**, a.g.e. , s. 106.

¹⁰⁶ Erden Öney (1980), **Uluslararası Para Sistemi**, Ankara Üniversitesi S.B.F. Sevinç Matbaası, Ankara , s. 187.

döviz kurları), farklı işlemler için döviz piyasasını farklı parçalara ayırmak (ikili veya çoklu kur), resmi hedefler doğrultusunda bankalar veya piyasanın diğer katılımcıları üzerinde uygun baskı uygulama gibi işlemleri kapsar.¹⁰⁷

Müdahaleye konu olan esnek kur sisteminde döviz kuru esas olarak serbest piyasada, arz ve talep koşullarına göre oluşmakta, ancak para otoritesi zaman zaman piyasaya müdahale etmektedir. Döviz kurları için resmen belirlenmiş sınırlar yada marjlar bulunmamaktadır. Para otoritesi döviz alıp satarak piyasada istikrarı sağlamaya çalışmaktadır. Diğer bir ifadeyle kurların fiili istikrarı sağlanmaktadır.¹⁰⁸

Esnek kur sisteminde müdahale esas olarak, döviz kuru istikrarsızlığının ve özellikle spekülasyonun istikrar bozucu etkilerinin önlenmesi amacıyla yapılmaktadır. Resmi müdahale bazen de daha ileri götürülerek mevsimlik ve konjktürel faktörlerden kaynaklanan diğer geçici döviz kuru dalgalanmalarını ılımlılaştırmayı amaç edinebilmektedir.¹⁰⁹ Hangi amaçla yapılırsa yapılsın kontrollü dalgalanmaların yapıldığı dönemde genel olarak dünya ticaretin arttığı görülmüştür.

¹⁰⁷ Erden Öney (1980), a.g.e. , s. 188.

¹⁰⁸ Sema Kalaycıoğlu (1984), **Esnek Kur Sistemi Ve Türkiye Uygulaması**, Üçdal Neşriyat Yayınevi, İstanbul , s. 68.

¹⁰⁹ Nevzat Güran (1987), **Döviz Kuru Sistemleri ve Ekonomik Denge**, a.g.e. , s. 107.

İKİNCİ BÖLÜM

DÖVİZ KURU POLİTİKALARI VE DIŞ TİCARET, TÜRKİYE’DE UYGULANAN DÖVİZ KURU POLİTİKALARININ DIŞ TİCARET ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Çalışmanın bu bölümünde öncelikle döviz kuru politikalarının dış ticarete olan etkisi teorik açıdan ele alınarak döviz kuru politikalarının dış ticaret üzerine etkisi açıklanmıştır. Teorik açıklamanın ardından Türkiye’de uygulanan döviz kuru politikalarının dış ticaret üzerine etkisi incelenerek kur politikası ve dış ticaret arasındaki ilişki ortaya konulmuştur.

2.1. DÖVİZ KURU POLİTİKALARI

Döviz kuru politikaları, hükümetlerin uluslararası ödemelerini belli bir düzen içinde gerçekleştirmek amacıyla dış ödeme dengesini etkilemek için döviz kuru ile ilgili olarak aldıkları bütün tedbirlerdir. Kısaca kur politikası, ulusal para ile yabancı paralar arasındaki oranın belirlenmesine yönelik uygulamaları içermektedir.¹¹⁰ Kur politikaları döviz kuru sistemlerinde olduğu gibi ülkelerin yapılarına ve amaçlarına göre şekillenmektedir. Döviz kurunun tespitinde gelişmiş ülkeler açısından piyasada belirlenen kurun istikrarlı olup olmadığı, gelişmekte olan ülkelerde ise kurun gerçekçi olup olmadığıdır. Bunun yanında ülke ekonomisinin içinde bulunduğu durumlar da kur politikasını belirlemektedir.

Döviz kuru politikaları araçlarına ve amacına göre bir ayırım yapılarak incelenebilir. Bir araç olarak döviz kuru politikaları, devalüasyon ve revalüasyon şeklindeki kur ayarlamaları iken, bir amaç olarak döviz kuru politikaları gerçekçi, eksik ve aşırı değerlendirilmiş döviz kuru politikaları şeklindedir.

¹¹⁰ Yaşar Uysal (1999) , “Bölüşüm İlişkileri ve Bu İlişkilerin Düzenlenmesinde Etkili Olabilecek İktisat Politikalarının Değerlendirilmesi ”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 2 Temmuz/Ağustos/Eylül, s. 113.

2.1.1. Araç Olarak Döviz Kuru Politikaları

Bir ülkede döviz kuru sistemi ne olursa olsun diğer bir ifadeyle merkezi otorite tarafından hangi kur sistemi tespit edilirse edilsin, bunun ülkenin ekonomi şartlarını yansıtan bir kur olması gereklidir. Döviz kuru sistemlerinde sistemin temeline ters düşmemek şartıyla az çok farklı, değişik politikalar izlenebilir. Döviz kuru ayarlamaları şeklinde ortaya çıkan döviz kuru politikaları devalüasyon ve revalüasyon amaçlara ulaşmak için kullanılan araçlardır.¹¹¹

2.1.1.1. Devalüasyon

Devalüasyon, ödemeler bilançosu dengesini sağlamak amacıyla döviz kurlarına yapılan dışsal bir müdahaledir. Devalüasyonla yerli paranın değeri yabancı para karşısında düşürülmekte ve ulusal paranın değeri, diğer ulusal paralar karşısında satın alma gücü değerinin düşürüldüğü oranda zayıflamaktadır. Devalüasyon la birlikte yerli mallar dış piyasadaki mallara göre nispi olarak ucuzlamaktadır. Devalüasyonla birlikte ithal malları pahalılaştırırken yerli malların fiyatı da aşağı çekilmiş olmaktadır.

Sabit kur sistemlerinde ulusal paranın diğer ülke paraları karşısında değer kaybetmesi devalüasyon olarak adlandırılırken esnek kur sistemlerinde devalüasyon terimi kullanılmaktadır. Çünkü esnek kur sistemlerinde ülke paraları piyasada oluşan arz ve talebe göre belirlenmektedir. Esnek kur sisteminde ulusal paranın değer kaybetmesine depresiasyon denilmektedir.

Devalüasyon, genel olarak ödemeler bilançosu açık veren ülkelerde, ödemeler bilançosu açıklarını kapatmak amacı ile yapılır. Devalüasyon ithal girdilerinin fiyatlarını yükseltip, ihracat çıktılarının fiyatlarını düşürür. Bu nedenle yıllık ithal girdilerinin toplam hacmi azalırken, yıllık ihracat çıktılarının toplam hacmi artar. Böylece devalüasyon yapılan ülkelerde döviz tasarrufu ve döviz girdisi sağlanır. Bu şekilde yapılan devalüasyon ile ödemeler dengesi açıklarını kapatma olanakları

¹¹¹ Ömer Abuşoğlu (1990) , **Döviz Kuru Politikası ve İhracat Üzerine Etkiler: 1980-1988 Dönemi**, TOBB Yayınları, Ankara, s.52

doğmuş olur. Devalüasyonun ülke ekonomisinde bu iyileştirici etkileri yanında, ithal girdileri fiyatlarını yükseltmesi sonucu ülkede maliyet enflasyonunu yükseltme tehlikesi bulunmaktadır. Bu nedenle yapılan devalüasyonun başarılı olabilmesi için, devalüasyon yapıldıktan sonra iç fiyat seviyesinin yükselmemesi, ihraç mallarının stoklarının bulunması, ihraç malları arzını artırabilme olanaklarının olması ve yabancı ülkelerin ithalat kısıtlamalarına başvurmaması gerekmektedir.¹¹²

2.1.1.2. Revalüasyon

Revalüasyon, hükümet kararı ile ulusal paranın dış değerinin artış göstermesidir. Böyle durumda ülke, döviz kurunu isteyerek denge döviz kurundan daha fazla değerlenmiş bir seviyede tutar. Ödemeler bilançosu fazla veren ülke dengeye ulaşmak için revalüasyon yapmalı, diğer bir ifadeyle, döviz kurunu aşırı değerli hale getirmelidir. Çünkü ödemeler bilançosu fazlası rezerv birikimine yol açarak ticari partnerlerin koruma tepkilerine neden olmakta ve ticari ilişkileri bozmaktadır. Dış fazlalık, borçlu ülkelerin ithalatını kısıtlamalarına neden olarak, büyümelerini durdurmaktadır.¹¹³ Revalüasyon, dış fazlalıkların olumsuz sonuçlarını şu yollarla yok etmektedir. Ulusal malların pahalılaşmasına neden olarak ihracatı azaltmaktadır. Yabancı malları ucuzlatarak ithalatı artırmaktadır. Spekülatif fonların yeniden ülke dışına yönelmesine neden olmaktadır.

Ödemeler dengesi fazla veren ülkeler, açık veren ülkeler gibi hemen acil denkleştirici tedbirler almak istemeyebilirler. Çünkü revalüasyon, ülkelerin dünya piyasalarındaki rekabet gücünü olumsuz yönde etkilemektedir. Bu nedenle genellikle uygulamada devalüasyonlara daha çok rastlanmaktadır.

¹¹² Esat Çelebi (2001), “Türkiye’de Devalüasyon Uygulamaları (1923-2000)”, **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, Cilt:3 Sayı:Ocak,

<http://www1.dogus.edu.tr/dogustru/journal/sayi-3/m00041.pdf> (10.12.2005), ss.56-57

¹¹³ Rıdvan Karluk (1998), a.g.e. , ss. 327-328.

2.1.2.Amaç Olarak Döviz Kuru Politikaları

Ekonominin içinde bulunduğu konjoktüre bağlı olarak belirlenen bir amaca ulaşmak için kur politikaları ana politika aracı olarak veya yardımcı politika aracı olarak kullanılmaktadır. Çalışmanın bu bölümünde amaç olarak döviz kuru politikaları gerçekçi döviz kuru politikaları, eksik değerenmiş döviz kuru politikaları ve aşırı değerenmiş döviz kuru politikaları olarak incelenecektir.

2.1.2.1. Gerçekçi Döviz Kuru Politikaları

Gerçekçi kur politikası, ülkenin ekonomik ilişkilerde bulunduğu ülkelerle arasındaki enflasyon farkının hesaplanıp belli bir zaman diliminde kurlara yansıtılması yoluyla, ulusal paranın değer kazanmasına veya kaybetmesine yol açmayacak bir kur politikasıdır.¹¹⁴ Bir başka ifadeyle, gerçekçi kur politikası, yabancıların bir ülkedeki satınalma gücünü sabit tutmayı amaçlayan bir politikadır.

Gerçekçi kur politikasının iki temel işlevi bulunmaktadır. Bunlardan ilki; iç ve dış ekonomik koşullar arasında uyum sağlamasıdır. Böylece iç ve dış fiyatlar arasındaki ilişkiyi tek başına kurmaktadır. Gerçekçi kurun ikinci işlevi ise; döviz üreten sektörlerle döviz tüketen sektörlerle eşit davranılmasını sağlamasıdır. Başka bir ifadeyle kurların gelir bölüşümü üzerinde bir etki yaratması söz konusu değildir.¹¹⁵ Ayrıca gerçekçi kur politikası uygulanmasıyla firmalar etkin yönetim ve maliyet minimizasyonu yönünde baskı altında tutulacaktır.

2.1.2.2. Eksik Değerenmiş Kur Politikaları

Eksik değerenmiş kur politikası, döviz kurlarının enflasyon oranları farkından daha az arttırılması, yani döviz kurlarının olması gereken değerinin altında oluşmasının sağlanmasıdır. Eksik değereleme, sabit kur sistemi yanında esnek kur sisteminde de ortaya çıkabilir.

¹¹⁴ Yaşar Uysal (1999), a.g.e. , s. 113.

¹¹⁵ Rıdvan Karluk (1998) a.g.e. , s. 328.

Eksik değerlenmiş kur politikası, ulusal paranın reel satınalma gücünü artırıp söz konusu ülke için yabancı ülkelerin mal ve hizmetlerini ucuzlatıcı etki doğurur. Bu durumda ihraç malları pahalı hale geldiğinden ekonominin dış rekabet gücü azalır. İhracat üzerindeki bu caydırıcı etki vergi indirimleri ve teşvikler gibi tedbirlerle önlenmediği sürece, ihracatın gerilemesi ve dış pazarların kısmen kaybedilmesi kaçınılmazdır.¹¹⁶ İhracat üzerindeki olumsuz etkisine rağmen eksik değerlenmiş kur politikası ülkelerin gelişme potansiyeli olan sektörlerinin elde edilen ucuz girdi temini imkanıyla büyümelerine imkan sağlamaktadır. Kısa dönemde kaybedilen dış pazarlar uzun dönemde sanayide verimliliğin artmasıyla yapılacak yüksek ihracat miktarları sayesinde ekonomik büyümeye ivme kazandıracaktır. Ayrıca doğrudan yabancı sermaye verimliliğinin yüksek olduğu sektörlerde yatırım yapacağı için eksik değerlenmiş kur politikası sayesinde ekonomide büyüme sağlanacaktır.

Görüldüğü gibi eksik değerlenmiş kur politikası, ihracatçı sektörler aleyhine, ithalatçı sektörler lehine bir durum yaratmaktadır. Diğer taraftan bu politika birçok ülkede enflasyonla mücadelede araç olarak kullanılmaktadır. Kurların eksik değerlenmesi dış borç ödemelerinin ulusal para karşılığını azaltarak bütçe açığını küçültmekte ve uygulandığı ülkede anti-enflasyonist etkiler ortaya çıkarmaktadır.¹¹⁷

2.1.2.3. Aşırı Değerlenmiş Kur Politikaları

Aşırı değerlenmiş kur politikası, döviz kurlarının enflasyon oranları farkından fazla artması, diğer bir deyişle döviz kuru değerlerinin olması gereken gerçekçi değerlerinden daha yüksek belirlenmesidir. Eksik değerlenmiş kur politikası ihracatı engelleyip ithalatı artırdığı için döviz arzının azalmasına ve döviz talebinin artmasına yol açarken; aşırı değerlenmiş kur politikasında tam tersi etkiler ortaya çıkmaktadır. Uzun süre ve belirgin bir biçimde aşırı değerlenmiş kur politikası izlenen bir ekonomide, dış ticaret dengesi fazlalık verir ve döviz rezervleri olumlu etkilenir.¹¹⁸

¹¹⁶ Harun Bal (1993), “Kambiyo Politikaları, Dış Ticaret Ve Enflasyon”, **İktisat İşletme ve Finans**, Yıl:8 Sayı: 85-86, s. 34.

¹¹⁷ Cihan Bulut (2002), **Kamu Açıkları: Enflasyon, Faiz Oranı Ve Döviz Kuru İlişkileri**, DER Yayınları, İstanbul, ss. 152-154.

¹¹⁸ Yaşar Uysal (1999), a.g.e. , ss.114-115.

Dış ticaret dengesini iyileştirmek amacıyla aşırı değerlenmiş kur politikası izlenen dönemlerde yabancı para birimi ile ifade edilen ithalat fiyatlarının yükselmesi ithalat üzerindeki olumlu etkileri, ihracat fiyatlarının yükselmesi de ihracat üzerindeki olumsuz etkileri azaltacaktır. Böylece, aşırı değerlenme ile ihracat açısından kaybedilen fiyat avantajının bir kısmı ya da tamamı tekrar kazanılırken, ithalat açısından ise sağlanan fiyat avantajının bir kısmı ya da tamamı tekrar kaybedilecektir.¹¹⁹ Ülkeler aşırı değerlenmiş döviz kuru politikası ile ihracatçı ve döviz üreten sektörlerin dış piyasada rekabetçi bir yapıya kavuşmasını sağlayarak dış ticaret dengesi açıklarını gidermeyi amaçlamaktadırlar. Özetle ülkeler dış ticaret açıklarını kapatmak ve uluslararası piyasalarda rekabet gücü kazanmak amaçlarıyla aşırı değerlenmiş kur politikalarını uygulamaktadırlar.

2.2. DÖVİZ KURU POLİTİKALARI VE DIŞ TİCARET

Daha öncede ifade edildiği gibi döviz kuru politikası ulusal para ile yabancı paralar arasındaki değişim oranıdır. Döviz kurları ülke ekonomisinin dış dünya ile bağlarını kuran, çok önemli fonksiyona sahip bir araçtır. Döviz kurları ülke ekonomisini birçok kanaldan etkilemektedir. Ancak en önemli kanallardan biri dış ticaret üzerindeki etkisidir.

2.2.1. Araç Olarak Döviz Kuru Politikaları ve Dış Ticaret

Devalüasyon ve revalüasyon ekonomide belirlenen amaçlara ulaşmak için kullanılan kur politikalarıdır. Dış ticaret dengesi açık verdiği zaman devalüasyon, dış ticaret dengesi fazla verdiği zaman revalüasyon kullanılmaktadır.

2.2.1.1. Devalüasyon ve Dış Ticaret

Devalüasyon yapılan ekonomik bir operasyon olup sonuçları önceden bilinmemektedir. Devalüasyon genelde dış ticaret dengesi açık veren ülkeler tarafından bu açıkları kapatmak amacıyla kullanılmaktadır. Ülkenin sürekli dış açık

¹¹⁹ Ahmet Zengin (2000), “Reel Döviz Kuru Hareketleri ve Dış Ticaret Fiyatları (Türkiye Ekonomisi Üzerine Ampirik Bulgular)”, **Cumhuriyet Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt:2, Sayı:2, s. 29

vermesi döviz rezervlerinin azalmasına yol açar. Bu durumda , dış ekonomik ilişkiler tıkanma noktasına, ülke döviz krizi nedeniyle ithalat yapamaz duruma gelebilir. Bu durum ise ara ve yatırım malları ithal eden sektörlerde üretimin durmasına ve ihracatın azalmasına neden olacaktır.

Devalüasyonun ödemeler dengesi açıklarını kapatmada döviz tasarrufu sağlayıcı ve döviz gelirlerini artırıcı olmak üzere iki etkisi söz konusudur. Devalüasyon ithal mallarının ulusal para cinsinden fiyatlarını yükseltir. Bu da ithalatı azaltıcı etki yapar ve böylece döviz tasarrufu sağlanır. Öte yandan devalüasyon sonucu yerli malların yabancı para cinsinden fiyatları ucuzladığı için ihracat ve döviz gelirleri artar. Bu iki olumlu etki de dış açığın kapanmasına yol açacaktır. Fakat devalüasyon ithal mallarını pahalılaştırarak ülkede bir maliyet enflasyonu başlatabilir. Ayrıca, dövizle ödenecek dış borçların yükünü artırır.

Teorik analizlerde devalüasyonu inceleyen değişik yaklaşımlar bulunmaktadır. Bunlar; esneklik yaklaşımı, toplam harcamalar yaklaşımı ve parasalcı yaklaşımdır.

2.2.1.1.1. Esneklik Yaklaşımı

Devalüasyonların etkilerini incelemek üzere geliştirilen bir yaklaşımdır. Bu yaklaşımda devalüasyonun dış ticaret akımları üzerindeki etkileri açıklanırken sermaye akımları dikkate alınmamaktadır.

Daha öncede ifade edildiği gibi devalüasyonun döviz tasarrufu sağlayıcı etkisi ve döviz kazandırıcı etkisi vardır. Devalüasyonun ne ölçüde döviz tasarrufu sağlayacağı ithal malların talebinin esnekliğine bağlıdır. Talep esnekliğinin sıfırdan büyük olması döviz tasarrufu sağlayan etkinin ortaya çıkması için yeterlidir. Talep ne kadar esnekse döviz tasarrufu sağlayıcı etkide o derece yüksek olur. Döviz gelirlerinin artması ise ihraç mallarına karşı yabancı tüketicilerin talep esnekliğine bağlıdır.¹²⁰ İhraç mallarına olan talebin esnekliği ne kadar yüksekse döviz kazandırıcı

¹²⁰ Halil Seyidoğlu (2003), a.g.e. , s. 476

etki o kadar yüksek olur. Ancak ihracattaki döviz kazandırıcı etki her zaman net olmayabilir. Çünkü ihracattaki hacimce artışın fiyattaki düşüşü kapatması gerekir. Eğer hacimdeki artış fiyattaki düşüşe eşitse devalüasyon sonucu ortaya çıkan ihracat artışı net bir döviz kazancı sağlamayacaktır.

İthal mallarına olan talebin esnekliği ile ihraç mallarına olan yurtdışı talebin esneklikleri toplamı devalüasyonun dış ticaret bilançosu üzerine etkisini verir. Devalüasyonun dış ticaret açığını gidermesi beklenir. Devalüasyondan beklenen etkinin ortaya çıkması Marshall-Lerner koşuluna bağlıdır. Ancak devalüasyon her zaman beklenen etkiyi göstermeyebilir. Bu durum J eğrisi ile açıklanmaktadır.

2.2.1.1.1 Marshall-Lerner Koşulu

İhraç mallarının yurtdışı talep esnekliği (ex) ile ithal mallarının yurtiçi talep esnekliklerinin (em) toplamının birden büyük olması gerekmektedir ($ex + em > 1$). Buna Marshall-Lerner koşulu denilir. Eğer esneklikler toplamı bire eşitse ($ex + em = 1$) devalüasyon sonrasında dış açık rakamında herhangi bir iyileşme olmayacaktır. Eğer esneklikler toplamı birden küçükse ($ex + em < 1$) hedeflenenin tam tersine, dış açık küçüleceğine büyüyecektir.¹²¹

Gerçekleştirilen devalüasyonun başarılı olma koşuludur. Belirtilen bu koşulun varsayımları şunlardır:

- İhraç mallarımızın arz esnekliği sonsuzdur,
- İthal mallarının yabancı ülkedeki arz esnekliği sonsuzdur.

İthal malların talep esnekliklerinin(em) ile ihraç mallarının yurtdışı talep esnekliklerinin(ex) toplamının birden büyük olması gerekir. Eğer esneklikler toplamı birden büyükse yerli paranın devalüe edilmesinden ödemeler bilançosu olumlu etkilenecektir.

¹²¹ Cihan Bulut (2002), a.g.e , s. 112.

$ex + em > 1$ (Marshall-Lerner koşulu)

Bu koşul gerçekleştiğinde ithal malların fiyatlarındaki artış yurtiçi talebi düşürürken ihraç malların fiyatlarındaki düşüş de yurtdışı talebi artıracaktır. Böylece devalüasyondan beklenen sonuç gerçekleşecektir.

Döviz Kuru 1 \$ = 10 TL

Türkiye'nin İhracatı: Miktar: 200 Adet Fiyat : 1000 TL = 100 \$

İhraç malları yurtdışı talep esnekliği (ex) = - 0.5 (Malın fiyatı %1 ucuzladığında talebi % 0.5 artmaktadır)

İhracat Döviz Geliri = 100 \$ x 200 Adet = 20.000 \$

Türkiye'de döviz gelirlerini arttırmak için % 10 devalüasyon yapılırsa yeni döviz kuru 1 \$ = 11 TL olacaktır. Yeni kur üzerinden ihraç malının yeni fiyatı 100 \$' dan 90.9 \$ ' a inecektir. Malın fiyatı ucuzladığı için diğer ülke insanların bu mala talebi artacaktır. Ancak talep, esneklik rakamına göre % 5 artarak 200 adetten 210 adete yükselecektir. Bu durumda ihracattan elde edilen döviz geliri:

İhracat Döviz Geliri = 90.9 \$ x 210 Adet = 19.089 \$ olacaktır.

Burada, devalüasyon yaparak malımızın dolar fiyatını devalüasyon oranında ucuzlatılmasına rağmen, esneklik nedeniyle döviz gelirimiz artacağına azalmıştır. Eğer yurtdışı talep esnekliği (1) olsaydı döviz geliri aynı kalacaktı. Döviz gelirinin artabilmesi için esnekliğin (1)' den büyük olması gerekmektedir.

Devalüasyon sonrasında ithal malların TL fiyatları artacağından, Türk vatandaşlarının bu mallara taleplerinin azalması sonucu döviz giderlerinin düşmesiyle döviz tasarrufu hedeflenmektedir.

Döviz Kuru 1 \$ = 10 TL

Türkiye'nin İthalatı: Fiyat : 100 \$

İthalat miktarı : 200 Adet

İthalat Yurtiçi Talep Esnekliği (em) = 0 (Malın fiyatı ne kadar artarsa artsın talep miktarı aynı kalmaktadır.)

İthalat Döviz Gideri = 100 \$ x 200 Adet = 20.000 \$

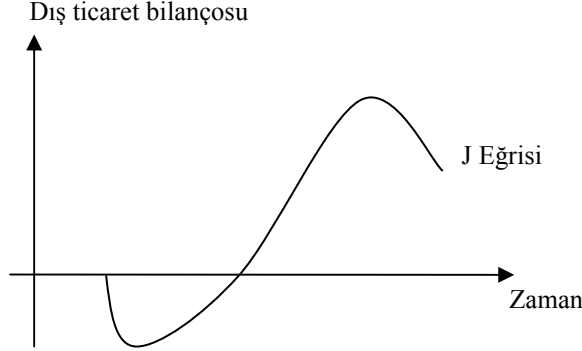
Döviz tasarrufu sağlamak için % 10 devalüasyon yapılırsa yeni döviz kuru 1 \$ = 11 TL olacaktır. Yeni kur üzerinden ithal malın yurt içi fiyatı devalüasyon oranında artarak 1000 TL den 1100 TL ye çıkmasına rağmen, talep edilen miktar esneklik değerine bağlı olarak yine 200 adet olarak kalacak ve hedefe ulaşamayacaktır. Döviz tasarruf edebilmek için esneklik değerinin (0)'den büyük olması gerekmektedir.

Sonuç olarak döviz geliri ile döviz giderlerin arasındaki fark dış açığı ifade etmek üzere esneklik yaklaşımına göre döviz gelirinin artması için $ex > 1$, döviz tasarruf etmek için $em > 0$ olmalı ve dış açığın küçülmesi için $ex + em > 1$ olmalıdır.

2.2.1.1.1.2. J Eğrisi

Eğer Marshall-Lerner koşulu gerçekleşmezse $ex + em < 1$ ise ödemeler dengesi bundan olumsuz etkilenecektir. Ayrıca yapılan devalüasyonun tüketici talebi üzerindeki etkisi gecikmeli olarak ortaya çıkacaktır. Devalüasyonun ardından ticaret bilançosu önce daha da bozulmakta, sonra düzelme ortaya çıkmaktadır. Böylece zaman içerisinde ödemeler bilançosundaki gelişmeler J harfi çizmektedir. J eğrisi etkisi kısa dönem esnekliklerin düşük olmasından kaynaklanan bir durumdur. Üretici

ve tüketicilerin devalüasyonun doğurduğu yeni koşullara uymaları zaman almaktadır.¹²²

Kaynak: Halil Seyidoğlu (2003), a.g.e. s.305

Şekil 3: J Eğrisi Etkisi

J eğrisi yaklaşımına göre, şekilden de görüleceği üzere devalüasyonun hemen ardından dış ticaret bilânçosu önce daha da bozulmakta, belli bir gecikmeyle düzelme ortaya çıkmaktadır. Devalüasyonun hemen ardından dış ticaret dengesinde görülen bozulmanın sebebi, ulusal para cinsinden ithalat harcamalarındaki artışın ihracat gelirlerindeki artıştan fazla olmasıdır. Bu durum, kısa dönem ithalat talebinin fiyat esnekliğinin düşük olmasından kaynaklanmaktadır. Kısa dönem esnekliklerin düşük olmasının bir nedeni de, devalüasyon öncesi yapılan sözleşmelerden dolayı ithalatın belli bir süre daha artmaya devam ederken, ihracatın düşmesidir. Ancak uzun dönemde tüketicilerin yeni fiyatlara alışarak ithal mallara olan talebi düşürmesi ve ihracatçıların kur avantajını kullanarak yeni dış bağlantılar yapmaları nedeniyle dış ticaret bilânçosu da düzelmeye başlayacaktır. J eğrisi etkisinde paranın değerindeki azalma, ancak 1,5-2 yıl gibi bir süre sonra olumlu etkiler ortaya çıkarır. Esneklikler, kısa dönemde birden küçüktür, uzun dönemde birden büyük hale gelecektir.¹²³ Kısa ve uzun dönem esnekliklerinin farklı olmasının nedenlerini ihracat ve ithalat sözleşmelerinin daha önceden yapılması, tüketicilerinin alışkanlıklarının değişmesinin zaman alması ve piyasanın beklentileri şeklinde özetleyebiliriz.

¹²² Elif Akbostancı (2004), “ Dynamics of the Trade Balance: The Turkish J-Curve”, **ERC Working Papers in Economics**, Ankara , <http://www.erc.metu.edu.tr/menu/series02/0205.pdf> (11.12.2005), s.11.

¹²³ Ted Walther (2002), a.g.e. , s. 315

2.2.1.1.1.3.Esneklik Yaklaşımıyla Devalüasyonun Başarı Koşulları

Devalüasyon bir harcama kaydırıcı politikadır ve toplam üretimi artırmaktan çok talep yapısını değiştirmeye yöneliktir. Bu yüzden devalüasyonun başarısı sınırlı kalmaktadır. Esneklik yaklaşımına göre devalüasyonun başarı koşullarını aşağıdaki gibi açıklayabiliriz¹²⁴:

a) Talep Esnekliklerinin Yüksekliği: İhraç mallarının dış talep esnekliklerini dikkate alırken bir malın toplam dünya talebi ile yalnız bizim malımıza düşen piyasa malımıza düşen piyasa payı arasında bir ayırım yapılması gerekmektedir. Bu ayırım yapılabilirse, genel talep esnekliği düşük bir malın bile, bizim ihracatımıza yönelen talep payının yüksek derecede esnek olduğu söylenebilir. Yani dünya talebi düşük olan bir mal söz konusu iken bile biz rakiplerimizden önce devalüasyonla var olan talebin büyük bir çoğunluğunu kendimize çekebilirsek ihracatımız artacaktır. Ancak burada rakiplerin devalüasyonu izlememesi gerekmektedir.

b) İhraç Mallarının Arz Esnekliği: Devalüasyonun döviz gelirlerini artırıcı etkisinin ortaya çıkabilmesi için ihraç mallarına olan talep esnekliğinin birden büyük olması gerekmektedir. ancak devalüasyon sonrası artan talebi karşılayabilmek için ihraç mallarının arz esnekliğinin de yüksek olması gerekmektedir. Yeterli stok yoksa yada ihraç mallarının arz esnekliği düşükse yani üretim artan talebi karşılayacak şekilde artırılamıyorsa devalüasyonun döviz kazandırıcı etkisinden yararlanılamayacaktır.

c) İthal Mallarının Yabancı Arz Esnekliği: Devalüasyonun bir etkisi de ithalatı kısarak döviz sağlamasıdır. Ancak bu durum ithal malların fiyatlarının değişmemesine bağlıdır. biz talebimizi azalttığımızda karşı ülkede mallarının fiyatlarını düşürürse döviz tasarrufu sağlayıcı etki ortaya çıkmaz. Hatta yabancı ülke fiyatlarını bizim devalüasyon oranımızda düşürürse bizim ithal mallarına olan talebimizde herhangi değişiklik ortaya çıkmayacaktır. Ancak burada unutulmaması gereken nokta devalüasyonu yapan ülkenin büyük bir ülke olması gerekmektedir

¹²⁴ Halil Seyidoğlu (2003) , a.g.e. , ss. 483-484

yani kaybedilen önemli bir pazar olmalıdır aksi takdirde küçük bir ülkenin devalüasyon yapması dünya fiyatlarını etkilemeyecektir.

d)İç Fiyatların Sabit Tutulması: Devalüasyonun temel amacı döviz kuru ile ulusal fiyatlar arasında bozulan dengeyi kurmak ve ülkenin dış rekabet gücünü yükseltmektir. Ancak devalüasyondan sonra fiyat artışları devam ederse hatta iç fiyatlar devalüasyon oranında artarsa devalüasyonun fiyatları ayarlama etkisi tümüyle ortadan kalkar. ayrıca ithal girdi kullanan sektörlerde devalüasyon sonucu ithal malların fiyatlarının ulusal para cinsinden artması nedeniyle maliyetlerin artması ve bunun iç fiyatlara yansımaları doğaldır. Bu fiyat artışları sürekli olursa maliyet enflasyonu kaçınılmaz olur ve bu durumda devalüasyonun amacının gerçekleşmemesine yol açar.

e)Yerleşik Piyasalar ve Tüketici Alışkanlıkları: Devalüasyon ihracat mallarının fiyatlarını ucuzlatsa da talep edilen miktar uluslararası ticaretteki alışkanlıklar ve gelenekler nedeniyle artmayabilir. Örneğin o ülkenin mallarının kalitesiz olduğuna dair bir inanış olması, senelerdir aynı kişilerle ticaret yapılması ve tüketicilerin tüketim kalıplarını hemen değiştirmemesi gibi faktörlerde dış ticarete etkili faktörlerdir.

f)Devalüasyon ve Reel Kurlar: Devalüasyonun başarılı olması için ne oranda devalüasyon yapılacağı da önemlidir. Yapılan devalüasyon iç ve dış fiyat farklarını giderecek oranda olmalıdır. Böylece reel kurların nominal kurların altına düşmesi ve ihracatın azalması engellenir. Rekabet gücünün artırılması için ise iç ve dış enflasyon farkından daha yüksek oranda bir devalüasyon yapılmalıdır.

2.2.1.1.2. Toplam Harcama (Massetme) Yaklaşımı

Bu yaklaşım esneklik yaklaşımını dış ticarete konu olan malların arz, talep ve fiyatlarının dışındaki tüm değişkenleri sabit varsayması nedeniyle eleştirmektedir. Toplama harcama yaklaşımı, devalüasyonun dış dengeyi sağlayıcı etkilerini ulusal gelir üzerinde yaptığı değişimler yoluyla açıklamıştır.

Massetme(gelir) yaklaşımına göre dış ticaret açığının nedeni bir ülkenin GSYİH'dan fazla harcama yapması nedeniyle ortaya çıkmaktadır. Ve devalüasyon yurtiçi gelir ve fiyat düzeyini etkileyerek dış dengeyi sağlamaktadır.

Massetme, ulusal ve ithal mal ile hizmetlere yapılan tüketim harcamalarıyla yatırım harcamalarının toplamıdır.¹²⁵ Devalüasyonun massetme üzerine etkisi, iki şekilde oluşmaktadır. Birinci etkisi, massetmeyi oluşturan tüketim ve yatırım harcamalarının gelire bağlı olarak değişmesi nedeniyle uyarılmış etki olurken, ikinci etki ise, gelir düzeyleri veri kabul edildiğinde otonom etki olarak ortaya çıkmaktadır.

Devalüasyonun massetme üzerindeki uyarılmış etkileri, gelir değiştiğinde marjinal tüketim ve marjinal yatırım eğilimleri ile tüketim ve yatırım harcamalarını değiştirerek yaptığı etkidir. Bu eğilimlerin toplamı marjinal massetme eğilimi olarak ifade edilir¹²⁶ Alexander (1952)'a göre, devalüasyon yapan ülkenin dış ticaret hadlerinde bir kötüleşme yaşanacaktır. Dış ticaret hadlerinin kötüleşmesinin nedeni, ülkenin ithal mallarından çok ihraç malları üzerine uzmanlaşmasıdır. Devalüasyon, yabancı para cinsinden ihraç mallarının fiyatlarını düşürürken, ithal mallarının fiyatlarını değiştirmez. Dolayısıyla dış ticaret hadleri, devalüasyon yapan ülkenin aleyhine değişir. Dış ticaret hadlerinin olumsuz etkilenmesi, ulusal geliri ve massetmeyi de etkileyecektir.

Massetme yaklaşımını aşağıda denklem yardımıyla da açıklayabiliriz. Bir ülkede yerleşik kişilerin yaptıkları harcamalar(A); tüketim harcamaları(C), yatırım harcamaları(I) ile hükümetin mal ve hizmet alımlarından(G) oluşmaktadır.

$$A=C + I + G$$

Açık bir ekonomide ise harcamaların bir kısmı ithal mallara yapılır ve ithalatı (M) oluşturur. Harcamaların bir kısmı da yabancıların yaptığı harcamalardan oluşur

¹²⁵ Alexander S. Sidney (1952), "Effect of a Devaluation on a Trade Balance", **IMF Staff Paper**, Cilt: 11, Sayı: 5, ss.267-268

¹²⁶ Ercan Baldemir ve M. Faysal Gökalp (1999)"Türkiye'de Döviz Kuru ve Dış Ticaret Hadleri İlişkisinin Ekonometrik Analizi", **IV. Ulusal Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu Bildirileri**, s26.

ve bunlarda ihracatı (X) oluşturur. Bu durumda dış alemle ilgili harcamalar (B) ihracat ve ithalattan oluşur.

Bir ülkede toplam talebin toplam üretime eşitlendiği noktada denge ulusal hasıla (Y) oluşacaktır.

$$Y=A+B \text{ veya } B=Y-A$$

$Y=a$ ise dış ticaret bilançosu dengededir.

$Y < a$ ise dış ticaret bilançosu açığı, $Y > a$ ise bir dış ticaret fazlası söz konusudur.

Bir ülkenin ürettiğinden fazlasını tüketmesi ithalat artışıyla sağlanabilmektedir. Ancak bu ithalat artışı dış ticaret bilançosu açığına yol açmaktadır. Toplam harcama yaklaşımında devalüasyonun bu açığı kapatması keynesci iktisada uyarak eksik ve tam istihdam durumu olarak iki şekilde açıklanmaktadır.

Ekonomi eksik istihdamda ise ve dış ticaret açığı söz konusu ise yapılan devalüasyon sonucu ortaya çıkan fiyat etkileriyle ihracata olan dış talep ile ithal ikameci sanayilere olan iç uyarılacaktır. Kısaca dış ticaret sektörlerinde talep artacaktır. Bu durumda çoğaltan mekanizmasıyla tüm ekonomiye yayılacak ve sonuçta reel ulusal gelir artacaktır. Üretimde sağlanan artış ile dış açık kapatılacak ve dış denge hem ihracat artışı hem de ithalat azalması nedeniyle sağlanacaktır. Kısaca ekonomide eksik istihdam varsa devalüasyon sonucu üretim artacak ve dış açık kapanacaktır.

Ancak ekonomi tam istihdamda ise devalüasyon dış açıklarını kapatmada etkili olmayacaktır. Çünkü yine devalüasyon sonucu ortaya çıkan fiyat etkileriyle toplam talepte bir artış meydana gelecek ancak üretim artışı sağlanmadığı için dış açıklar kapanması yerine daha da artacaktır.

Massetme yaklaşımı tam istihdam koşullarının geçerli olduğu bir ortamda, ödemeler bilançosu dengesi için devalüasyonun yetersiz kalabileceğini ve bu sebeple de daraltıcı politikaların gerekliliğini ortaya koymaktadır.¹²⁷

2.2.1.1.3 Parasalcı Yaklaşım

Parasalcılar devalüasyonun parasal etkilerine ağırlık vererek, hem ticaret bilançosu hem de sermaye işlemleri yoluyla dış dengenin açıklanabileceğini ileri sürmüşlerdir.

Parasalcı yaklaşıma göre; dış ödemeler açığı veya fazlası para arzı ile para talebi arasındaki dengesizliklerin sonucudur. Ve bu dengesizlikler devalüasyon ile giderilebilmektedir. Dış açık para arzının para talebini aşması üzerine çıktığına göre devalüasyon ile dış ticarete konu olan malların ulusal para cinsinden fiyatlarını yükseltecektir. Mallar arasındaki ikame olanakları nedeniyle dış ticarete konu olmayan mallarında fiyatları yükselecektir. buda ekonomide bir fiyat artışına yol açacaktır. Reel para talebi ise reel gelire bağlıdır. Fiyatlar yükseldiğinde, tutulan para stokunun reel değeri düşeceğinden para talebi artırılabacaktır. Eğer devalüasyon sonucu ortaya çıkan bu para talebi artışı emisyon ile karşılanmazsa yurtdışından ülkeye döviz girişi olacak ve döviz rezervleri artacaktır. Döviz rezervlerindeki bu artış sadece ithalatın azalması, ihracatın artması yoluyla değil aynı zamanda sermaye akımları etkisiyle de sağlanmaktadır.

Parasalcı yaklaşıma göre devalüasyonun etkisi kısa dönemde geçerlidir. Uzun dönemde devalüasyon reel ekonomik değişkenleri etkilemez, çünkü parasal dengeler bozulmaktadır, sadece iç fiyatları artırır.

2.2.1.2 Revalüasyon ve Dış Ticaret

Revalüasyon devalüasyonun tam tersidir; para otoritesi tarafından bir ülkenin ulusal parasının değerinin yabancı paralar karşısında artırılmasıdır. Devalüasyonun

¹²⁷ Merih Paya (1998), a.g.e. , s.139.

tam tersi olan revalüasyon dış ticaret üzerinde de tam tersi etkiler doğurur. Bir ülke dış açık veriyorsa devalüasyona, dış fazla veriyorsa revalüasyona başvurur. Ancak unutulmaması gerekir ki revalüasyon kelime anlamı olarak devalüasyonun tam tersi olsa da kuramsal yönden arz ve talebin fiyat düşüşlerine karşı gösterdiği tepki fiyat yükselişlerine karşı gösterdiği tepkiye tam olarak eşit olmadığı için tam tersi değildir.

Revalüasyon, ülke içi fiyatları pahalılandırarak ihracatı azaltırken, yabancı fiyatları düşürerek ithalatı artırmaktadır. Bunun sonucunda da ülkenin ödemeler bilançosu fazlasında bir azalma meydana gelmektedir. Revalüasyon, ihracat hacmini ve ülkeye sermaye girişini dolayısıyla likidite ve iç talep düzeyini azaltmaktadır. Böylece, ülkede fiyatlar ve ücretler düşmektedir.¹²⁸

Eğer ödemeler bilançosu, devamlı olarak fazla veriyorsa bunun anlamı ülkeye istenen düzeyde döviz girişi olmuyor demektir. Dış ödemeler bilançosu fazla veren ülkeler, açık veren ülkeler gibi hemen acil denkleştirici tedbirler almak zorunda değildirler. Buna rağmen bilanço fazlalıklarını gidermek için uluslararası baskılar artmaktadır. Fakat ülkeler genellikle bu fazlalıkları önlemek için revalüasyon yapmak istemezler. Çünkü revalüasyon, uluslararası piyasalarda ülkenin rekabet gücünü önemli ölçüde kaybetmesine yol açmaktadır.¹²⁹ Bu nedenle uygulamada daha çok devalüasyonlara rastlanmaktadır.

2.2.2. Amaç Olarak Döviz Kuru Politikaları ve Dış Ticaret

Uluslar arası ticarete ülkelerin rekabet güçlerini koruyabilmesi için kur ayarlaması yapmaları gerekmektedir. Çalışmanın bu bölümünde ülkenin rekabet gücünün artırılmasına amacına yönelik kullanılan kur politikaları gerçekçi kur politikası, eksik değerlendirilmiş kur politikası ve aşırı değerlendirilmiş kur politikası olarak incelenecektir.

¹²⁸ Dominique Plihan (1994) , a.g.e. , s.93.

¹²⁹ Rıdvan Karluk (1998), a.g.e. , s. 371.

2.2.2.1. Gerçekçi Kur Politikası ve Dış Ticaret

Gerçekçi kur politikası, döviz kurlarının döviz piyasasında herhangi bir müdahale olmaksızın arz ve talebe göre belirlenmesidir. Daha önceki bölümlerde de değinildiği üzere gerçekçi kur politikası, ülkenin ekonomik ilişkide bulunduğu ülkelerle arasındaki enflasyon farkının hesaplanıp, belli bir zaman içerisinde kurlara yansıtılarak ulusal paranın değer kazanmasına veya kaybetmesine yol açmayacak bir kur politikasıdır.

Ülkelerin rekabet imkanlarını sürdürebilmek için teori doğrultusunda kur ayarlaması yapması gerekmektedir. Talep enflasyonu dönemlerinde iç piyasanın çekiciliği azaltmak ve maliyet enflasyonu dönemlerinde ise, maliyet artışlarını karşılamak için kısa dönemde de olsa fiyat artışlarının döviz kurlarına yansıtılması gerekir. Böylece iç ve dış fiyat farklılıkları döviz kurları ile giderilmiş olacaktır.¹³⁰

Sonuç olarak gerçekçi kur politikası iç ve dış fiyatlar arasındaki dengeyi tek başına kurarak döviz üreten ve döviz tüketen sektörler eşit davranılmasını sağlayan sağlıklı ve yansız bir politikadır.

2.2.2.2. Eksik Değerlenmiş Kur Politikası ve Dış Ticaret

Eksik değerlenmiş kur politikası, daha önceki bölümlerde, döviz kurlarının enflasyon oranları farkından daha az arttırılması, yani döviz kurlarının olması gereken değerinin altında oluşmasının sağlanması şeklinde açıklanmıştır.

Eksik değerlenmiş kur politikası, ulusal paranın reel satınalma gücünü azaltıp, sözkonusu ülke için yabancı malların ucuzlamasına yol açmaktadır. Bu durumda ihracatın azalmasına ithalatın artmasına yol açacağı için ülkenin dış ticaret açıklarının büyümesine yol açacaktır. Ayrıca eksik değerlenmiş kur politikasının kısa dönemde etkisi maliyeti yüksek ve rekabet güçlükleri bulunan ihracatçı sektörlerde ortaya çıkacaktır. İhracatçıların kurların eksik değerlenmesi ile uğradıkları kayıplar

¹³⁰ Ömer Abuşoğlu (1990), a.g.e. , s. 10.

devlet tarafından sübvans edilmezse ihracatçılar ya pazarı kaybetmemek için fedakarlıkta bulunacaklar yada ihracattan vazgeçerek karlı hale gelen ithalata yada iç piyasaya yöneleceklerdir. İhracatçı sektörlerin üretimden vazgeçip ithalata yönelmesi is eksik değerlenmiş kur politikasının reel sektör üretimini olumsuz etkileyen uzun dönemli etkisidir.¹³¹ Özetle eksik değerlenmiş kur politikası ihracatı engellediği ve ithalatı artırdığı için dış ticaretin olumsuz etkilenmesine yol açmaktadır.

2.2.2.3. Aşırı Değerlenmiş Kur Politikası ve Dış Ticaret

Aşırı değerlenmiş kur politikası dış ticaret üzerinde, eksik değerlenmiş kur politikasının tersi etkilere sahiptir. Uzun süre aşırı değerlenmiş döviz kuru politikası izlenen bir ekonomide, dış ticaret dengesi fazla verir ve döviz rezervleri olumlu yönde etkilenir. İhracatçı ve döviz üreten sektörler ekonominin canlı gelişen sektörleri haline gelirler. Aşırı kur politikasının uzun süre devam edeceği yönünde bir güven oluşursa bu durumdan dış gelirler ve ödemeler bilançosu olumlu yönde etkilenecektir.

Ancak aşırı değerlenmiş döviz kuru politikası ile ithalatın azalması, ülkenin ara ve yatırım malları açısından dışa bağımlı olması durumunda, yurtiçi yatırımların azalmasına neden olarak ihracat için yeni ticaret fırsatlarının yaratılmasını engelleyecektir.¹³²

2.3. TÜRKİYE'DE UYGULANAN DÖVİZ KURU POLİTİKALARI VE DIŞ TİCARET

Türkiye ekonomisini farklı kriterlerle; büyüme performansındaki farklılaşmalar, uygulanan sanayi stratejisi ya da Türkiye ekonomisinin dünya ekonomisine eklenmesini dikkate alarak farklı dönemlere ayırarak incelemek mümkündür. Çalışmanın bu bölümünde Türkiye ekonomisi önce Osmanlı'nın son dönemi, sonra da Türkiye ekonomisi; 1923–1929 liberal dönem, 1930–1945 devletçilik politikaları dönemi, 1946–1962 uluslararası sistemle bütünleşme dönemi,

¹³¹ Harun Bal (1993), a.g.e. , s. 35

¹³² Ahmet Zengin (2000), a.g.e. , s. 28

1963–1979 planlı dönem, 1980–2006 ihracata yönelik sanayileşme dönemi olarak incelenmiştir.

2.3.1. 1980 Öncesi Dönemde Dış Ticaret

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde serbest dış politikası uygulanmıştır. Cumhuriyetin kuruluşundan 1980 yılına kadar Türkiye'de belirli dönemler hariç genel olarak ithal ikamesine dayalı koruyucu dış ticaret politikaları uygulanmıştır.

2.3.1.1. Cumhuriyet Öncesi Dönem

Osmanlı devleti son dönemlerinde; hızla sanayileşen, ekonomilerinde yeni teknikler kullanan ve üretim yapılarını değiştiren Avrupa ülkelerinin gerisinde kalmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun sanayi devriminin de gerisinde kalmasının etkisiyle hammadde ve tarım ürünleri satan, sanayi ürünleri satın alan bir ekonomik yapıya sahipti. Bu yönüyle Avrupa ülkeleri için iyi bir pazar oluşturuyordu. Söz konusu dönemde birçok ülke sanayilerini tarifelerle koruma yolunu seçerken, Osmanlı kapitülasyonlar nedeniyle serbest bir dış ticaret politikası izlemek zorunda kalmıştır.

Osmanlı devleti askeri, siyasi ve mali açıdan güçsüz düşmesinin de etkisiyle 1838 ticaret sözleşmesini imzalayarak bir açık pazar anlaşması ile kalkınma yolunu seçmiştir. 1838 ticaret sözleşmesi; Osmanlı devletine her türlü malın ithalini serbest kılarak, bu ithalat için yalnızca %5 oranında gümrük vergisi alınmasını; ihracat için ise gümrük vergisi oranının %12 olarak değiştirilmesini kararlaştırmış, dışardan ithal edilen malların Osmanlı eyaletleri arasında dolaşımından ek vergi alınmaması yanında, mal satışı veya nakli için önceden istenen tezkere ve tekelleri de kaldırarak yabancı ülkelere önemli avantajlar sağlamıştır.¹³³ Ayrıca bu anlaşma ile yerli

¹³³ Dilek Seymen (2000), “Dış Ticarete Yeni Korumacı Eğilimler ve Türk Dış Ticareti Açısından Değerlendirilmesi”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir, s.227.

malların ülke içinde dolaşımından da vergi alınmasıyla Osmanlı devleti iç piyasasında yabancı malların hakim olduğu açık bir pazar haline gelmiştir.

Bu anlamda Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemine baktığımızda kapitülasyonlar ve Duyun-u Umumiye'nin yanı sıra uzun yıllar devam eden savaşlar sonucu yoksul bir halk ve çökmüş bir ekonomi görülmektedir. Çünkü İmparatorluk dünya ekonomisi içerisinde hammadde ihracatçısı, sınai ürün ithalatçısı konumundadır. Sanayi yok denecek kadar az ve küçük imalathanelerden oluşmaktadır.

Çağın ekonomik gereklerini yerine getiremeyen Osmanlı devleti dış ticareti sürekli açık vermiştir. Bu durum Tablo:2'den de görülmektedir. Dış ticaret hacmi sürekli artmıştır Ancak bu durum daha çok ithalatta meydana gelen artıştan kaynaklanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu kapitülasyonlar nedeniyle ithalatı özendirici, ihracatı ise kısıtlayıcı bir dış ticaret politikası izlemiştir. Bu durumda dış ticaret yapısına yansımıştır.

Tablo2: Son Dönemde Osmanlı Dış Ticaret Hacmi (Milyon Osmanlı Lirası)

Yıllar	İthalat	İhracat	Dış Açık
1880	17,847.50	8,467.00	9,350.50
1890	22,914.30	12,863.50	10,077.80
1900	23,841.60	14,905.00	8,936.60
1911	44,990.70	24,712.10	20,282.60
1913	40,809.70	21,436.10	19,373.60

Kaynak: Hüseyin Karakayalı (2003), **Türkiye Ekonomisinin Yapısal Değişimi**, Güleç Matbaası, İzmir, s.62.

Dış ticaretin ülkelerine göre dağılımına baktığımızda ise ithalat ve ihracatın sanayileşmiş batı ülkeleriyle gerçekleştirildiğini Tablo:3'den görmekteyiz. Ülke sıralamaları ithalat ve ihracat değerleri bakımından aynıdır. Ayrıca tablodan görüldüğü üzere dış ticarete giderek Almanya ve ABD'nin payı artmaktadır.

Tablo3: Ülkelerin Osmanlı Dış Ticareti İçindeki Yeri (%)

Ülkeler	İthalat			İhracat		
	1890	1900	1912	1890	1900	1912
İngiltere	50.6	46.3	33.6	49.7	40.9	31.6
Avusturya-Macaristan	28.9	26.8	23.1	11.5	10.9	15.2
Almanya	1.6	2.7	17.6	2.6	3.3	8.3
Fransa	15.3	16.5	13.3	30.8	35.3	29.2
İtalya	3.5	7.4	8.3	4.1	5.2	6.3
ABD	0.1	0.3	4.1	1.4	4.4	9.4

Kaynak: Hüseyin Karakayalı (2003), a.g.e. , s.63

19. Yüzyılın başlarında Tablo 4 ve Tablo 5 incelendiğinde açıkça görüldüğü üzere Osmanlı İmparatorluğu 20. yüzyılın başlarında klasik bir tarım ülkesidir. Hammadde ve tarım ürünleri ihraç eden, sanayi ve gıda malları ithal eden bir dış ticaret yapısı söz konusudur. İhracat bileşimine bakıldığında Osmanlı İmparatorluğu'nun hiçbir zaman bir ürünün tek ihracatçısı olmadığı görülmektedir. Ancak hammadde ihracı ilk sırada yer almıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun dış ticaret hacmi, toplam üretiminin %1-2'sini aşmıyordu.¹³⁴ Genel olarak söylesek bu dönemde Osmanlı ekonomisi, gıda maddeleri ve hammaddeler ihraç eden, buna karşılık mamul mallar ve belirli gıda maddeleri ithal eden bir ekonomi durumuna gelmişti. 20. Yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti'nin temel ihraç mallarını başta el dokusu halı ve kilimler olmak üzere, tütün, üzüm, incir, ham ipek, tiftik, afyon, meşe palamudu, fındık, pamuk ve zeytinyağı gibi tarımsal ürünler oluşturmaktaydı. İthalatta ise gıda maddeleri ve dokuma ürünleri ilk sıradadır. Ancak Birinci Dünya Savaşı sırasında silah ve cephanе mallarının ithali artmıştır. Yatırım mallarının %8 oranında olması sanayinin yok denebilecek bir durumda olduğunu göstermektedir.¹³⁵

¹³⁴ Hüseyin Karakayalı (2003), a.g.e. , ss.62-65.

¹³⁵ Mustafa Özer (2005) , **Türkiye Ekonomisi**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, ss.5-8.

Tablo 4 : İhracatın Mal Gruplarına Göre Bileşimi (1911-1913)(%)

Gıda Maddeleri	31-38
Hammaddeler(Tüm Birincil Ürünler)	56-58
Yarı Mamul Mallar(İşlenmiş Deri Vb.)	2-3
Mamul Mallar(Çoğunluğu Yünlü Halı)	6-7

Kaynak: Hüseyin Karakayalı (2003), a.g.e. , s.64

Tablo 5 : İthalatın Mal Gruplarına Göre Dağılımı (1911-1913) (%)

Gıda Maddeleri	31-38
Çeşitli Hammaddeler Ve Ara Malları	6-10
Her Türlü İplik	4
Her Türlü Dokuma Ve Giyim Eşyası	36-38
Yatırım Malları	8
Diğer Mamul Mallar(Silah Ve Cephane)	8-10

Kaynak: Hüseyin Karakayalı (2003), a.g.e. , s.65

Özetle Osmanlı İmparatorluğu klasik bir tarım ülkesiydi. Osmanlı döneminde gümrük vergileri sadece devlete gelir sağlamak amacıyla kullanılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun temel dış ticaret politikası ihracatın kısıtlanıp, ithalatın teşviki şeklindedir. Osmanlı İmparatorluğu batı ülkeleri ile arka arkaya serbest ticaret anlaşmaları imzalayarak açık pazar haline gelmiştir.

Dış ticaret hadleri Osmanlı İmparatorluğu'nun dış ticaret yapısı nedeniyle hep ülke aleyhine olmuştur. Sanayi öncesi tarımsal bir ekonomi olan imparatorluk ihraç ettiği kadar gıda ürünleri ithal ederek tarımsal yapıya da zarar vermiş ve gıda maddeleri konusunda da dışa bağımlı hale gelmiştir. Osmanlı dış ticareti savaşın etkisiyle yaşanan daralma sonucu sürekli açık vermiştir. Osmanlı İmparatorluğu bu açığı dış borçlanma ile kapatmak istemiş ve bu dönem arkasında Düyun-u Umumiye

gibi bir miras bırakmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne 84,6 milyon TL bir borç kalmış ve bu borçlar 1954 yılına kadar ödenmiştir.¹³⁶

Osmanlı İmparatorluğu'nda sağlam bir para sisteminin kurulması ve işler hale gelmesi 19. yüzyılın sonuna rastlamaktadır. Abdülmecid'den önce imparatorlukta birçok paranın tedavülde olması, bu paraların gerçek değerlerini tespit etmekte bir sorun teşkil etmiştir. Bunun ekonomik hayatta yarattığı sıkıntıyı gidermek amacıyla 1844 yılında “tahsisi ayar” adı altında bir düzenleme yapılarak, eski paralar tedavülden kaldırılıp yeni Osmanlı lirası tedavüle çıkarılmıştır.¹³⁷ Osmanlı lirası altın bir para olduğundan uluslararası değeri de saf altına göre ölçülmekteydi. Dolayısıyla Osmanlı lirası sabit bir para niteliğini kazanmıştır.¹³⁸ Aşağıdaki tabloda Osmanlı lirasının yabancı paralar karşılığı değeri görülmektedir:

Tablo 6: Osmanlı Lirasının Yabancı Paralar Karşılığı Değeri (1844)

	1 Osmanlı lirası karşılığı yabancı para	Yabancı paralar karşılığı Osmanlı kuruşu
İngiliz lirası	0,903	110,69
Mark	18,44	5,42
Avusturya kronu	21,69	4,61
Florin	10,94	9,14
Ruble	8,54	11,70
Dolar	4,39	22,75

Kaynak: Vedat Eldem (1994), a.g.e. , s.155

Savaşın başlangıcına kadar devam eden bu sistem kağıt parayla birlikte kullanılmıştır. Kağıt paranın istikrardan yoksun oluşu nedeniyle Osmanlı lirasının dış değerini korumak amacıyla 1917 yılında “Kambiyo Muameleleri Merkez Komisyonu” kurulmuştur.¹³⁹ Çünkü savaş yıllarında Osmanlı lirası yabancı paralar karşısında sürekli değer yitirmiştir. Osmanlı lirası savaş yıllarında bazı paralar karşısında değer

¹³⁶ Koray Başol (2001) , **Türkiye Ekonomisi**, Anadolu Matbaacılık, İzmir, ss.52-56

¹³⁷ Vedat Eldem (1994) , **Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara , ss.155-157.

¹³⁸ Ahmet Ay (2007) ,**Türkiye’de Dış Ticaret ve Kur Politikaları Uygulamaları**, Çizgi Kitabevi , Konya , s.39.

¹³⁹ Zafer Toprak (1982) ,**Türkiye’de Ulusal İktisat (1908-1918)** , Yurt Yayınları, Ankara , s. 125

yitirse de komisyonun kuruluşuyla kambiyo işlemlerine sınırlama getirilmesiyle Osmanlı lirasının değeri korunabilmiştir.

2.3.1.2. 1923–1929 Cumhuriyetin Kuruluş Yılları Dönemi

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu ilk yıllarda iktisadi hayatın düzenlenmesi ve geliştirilmesi için 1923 yılında İzmir'de İktisat Kongresi toplanmıştır. İktisat kongresinde yerli sanayinin korunmasına yönelik kararlar alınmış, ancak Lozan anlaşması 1916 tarihli gümrük tarifesinin 5 yıl daha (1929'a kadar) yürürlükte kalmasını öngördüğünden alınan kararlar uygulamaya konulamamıştır.¹⁴⁰

Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye ekonomisi dışa açık bir yapıdaydı. Ekonomi tarıma dayalıydı ve sanayi henüz kurulamamıştı. Temel tüketim malları(gıda maddeleri, tekstil ürünleri gibi) ithalat yoluyla sağlanıyordu. Ülkenin tüketim malları ithalatı, tarımsal ve madensel hammadde ihracı ile karşılanmaktaydı. Bu aşırı derecedeki dışa bağımlılık, dışa açık olmanın en önemli nedeniydi. Ülkenin dışa açık olmasının diğer bir nedeni de yukarıda ifade edildiği gibi Lozan barış anlaşması ile gümrük tarifelerindeki kısıtlama ve yabancı şirketlerin ekonomideki payının ağırlıkta olmasıdır.¹⁴¹

Tablo 7 : Dış Ticaret Göstergeleri(1923-1929)(milyon \$)

	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929
İhracat	50.790	82.435	102.700	96.437	80.749	88.278	74.827
İthalat	88.872	100.462	128.953	121.411	107.752	113.710	123.558
Dış Ticaret Açığı	-38.082	-18.027	-26.253	-24.974	-27.003	-25.432	-48.731
İhracat Endeksi	53.5	100.0	121.1	117.6	99.7	109.2	97.5
İthalat Endeksi	74.7	100.0	124.8	121.3	109.2	115.4	132.0
İhracat/İthalat(%)	57.1	82.1	79.6	79.4	74.9	77.6	60.5
İhracat/GSMH(%)	8.9	11.4	11.2	9.8	9.2	10.7	7.2
İthalat/GSMH(%)	15.2	13.9	14.1	12.3	12.3	13.8	11.8
Dış Ticaret Hadleri(Px/Pm)	77.0	103.0	109.0	100.0	89.0	90.0	85.0

Kaynak: TÜİK istatistik verileri (1923-2007) , www.tuik.gov.tr

¹⁴⁰ Dilek Seymen (2000), a.g.e. , s.229.

¹⁴¹ H. Avni Özcan (1998), "Dünden Bugüne Dış Ticaretimizdeki Gelişmeler", **Dış Ticaret Dergisi**, <http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/DTDERGI/ekim98/dnbgdistic.htm>, (15.05.2008).

Cumhuriyetin ilk yıllarında ithalat ihracattan daha fazla artmıştır. İthalatın hızla artmasının arkasında savaş nedeniyle üretim birimlerinin yıkılışı ve kapanışı nedeniyle yatırım malları ithal edilmesi zorunluluğudur. İhracatın artmasının nedeni ise dünya piyasalarında ticaretin canlanması nedeniyle tarımsal ürünlere olan talebin artmasıdır. Talebin artması da tarım ürünlerinin fiyatlarının artmasına yol açmış ve hava şartlarının da iyi olması nedeniyle Türkiye'nin ihracatında da bir artış meydana gelmiştir.¹⁴²

Dış ticaretin yapısına bakıldığında tüketim malı ithalatı yaklaşık % 70 ile ilk sırada yer alıyordu. Ancak zamanla ithalatın bileşimi de sanayinin kurulmaya başlamasıyla değişme göstermiştir. 1924 yılında %11,8 olan madeni eşya ve makine ithalatının toplam ithalat içindeki payı %21,9'a yükselmiştir. İhracatta ise mal bileşimleri olarak önemli değişim meydana gelmemiştir. Türkiye'nin ihracatının %86,3'ü tarım ürünleri, %5,1'i madencilik, %8,6'ı sanayi ürünlerinden oluşuyordu. Ayrıca ihraç edilen sanayi ürünleri de tarım ve madencilığe dayanmaktaydı.¹⁴³

Dış ticaretin ülkelere göre dağılımına baktığımızda ise ticaret partnerleri açısından Osmanlının son dönemine göre bir farklılık olduğu söylenememektedir. Türkiye'nin en önemli dış ticaret ortakları sanayileşmiş batı ülkeleriydi. Geçen sürede sadece ülkelerin ticaretteki ağırlığı değişmiştir. Bu dönemde Türkiye'nin en önemli dış ticaret ortağı 7 yılın ortalaması yaklaşık %20 ile İtalya olmuştur. Ayrıca Almanya ve ABD'nin de dış ticaretteki payı artmıştır.

Bu dönemde, Türk parasının dış değeri de arz ve talep dalgalanmalarına bırakılmış, serbest kur politikasının uygulandığı TL'nin konvertibl olduğu bir dönem olmuştur.¹⁴⁴ Türk parasının yabancı paralarla değişimi üzerinde hiçbir sınırlama bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu dönemde oluşan dış ticaret açıkları liranın değerini doğrudan etkilemiştir. Hükümetin de Türk lirasının değerini desteklemek için gerekli

¹⁴² Murat Taşkın (2004), "1923-2003 Döneminde Türkiye Cumhuriyeti'nin Dış Ticaret Politikaları", **Dış Ticaret Dergisi**, <http://www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/ozelsayiekim/murat.htm> (12.12.2005), s. 15.

¹⁴³ Hüseyin Şahin (2002), **Türkiye Ekonomisi: Tarihsel Gelişimi- Bugünkü Durumu**, Ezgi Kitabevi, Bursa , ss. 44-46.

¹⁴⁴ Ahmet Ay (2007) ,a.g.e., s. 48.

rezervlere sahip olmamasından dolayı Türk lirası ilgili dönemde yabancı paralar karşısında değer yitirmiştir.

Tablo 8: TL'nin Yabancı Paralar Karşısındaki Kuru (1924–1929)

Ülkeler	Kur (1924)	Kur (1929)
İsviçre Frangı	34krş	37 Krş
Fransız Frangı	9.9 Krş	7.7 Krş
Dolar	187 Krş	196 Krş
Sterlin	835 Krş	956 Krş
Mark	44 Krş	46 Krş

Kaynak: İlhan Uludağ(1990), **Türkiye Ekonomisi (Teori, Politika Değerlendirmesi)** Marmara Üniversitesi Bankacılık Ve Sigortacılık Enstitüsü Yayınları, İstanbul, s.365.

Türk lirasının değer kaybı Türkiye'nin ihraç ürünlerini ucuzlatmıştır. Diğer yandan ise Türkiye'nin ithal ettiği malların fiyatlarının uluslar arası piyasada oluşması ve Türkiye'nin bu fiyat oluşumunu etkileyememesi nedeniyle ithal mallar pahalı hale gelmiş ve dış ticaret hadleri kötüleşmiştir. Dış ticaret hadlerinin ülkenin aleyhine dönmesinin diğer bir nedeni ise tarım ürünlerinin fiyatlarının hızla gerilemesidir.¹⁴⁵

2.3.1.3. 1930–1950 Devletçi Politikalar Dönemi

1930'lu yıllarda hem iç hem de dış kaynaklı nedenlerden dolayı devletçilik uygulanmıştır. Ulusal ekonomi yaratma düşüncesiyle yabancı şirketlere karşı bazı idari girişimler sonucu sermaye girişi azalırken, bazıları sermayelerini yurtdışına çıkarmıştır. Ayrıca 1926 yılından itibaren ithalat ve ihracat finansmanında kullanılan yabancı kısa vadeli krediler daralmıştır. Böylece ödemeler dengesi açıkları ortaya çıkmıştır. Buna tarım ürünleri dünya fiyatlarının düşüşünün de eklenmesiyle ihracatının yaklaşık %80 ni tarım ürünlerine dayalı olan Türkiye'nin dış ticaret

¹⁴⁵ Gülten Kazgan (2002), **Tanzimattan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, ss .68-73.

hadlerinin kötüleşmesine yol açmıştır. İhracat gelirleri düşmüştür. Ayrıca kötü giden hava koşulları da tarımsal üretimin azalmasına yol açarak ihracat gelirlerinin düşmesinde etkili olmuştur.¹⁴⁶

Devletçilik uygulamasına ortam hazırlayan diğer bir neden de 1929 yılında Lozan anlaşmasının geçici maddesinin yürürlükten kalkacak olmasıdır. Yeni gümrük vergisi yürürlüğe girmeden önce ithalatı tamamlayarak stok yapılmasından dolayı ithalat talebi hızla genişlemiş, bu da kredi talebini genişletmiştir. Bunun yanında dış borç taksit ödemeleri ve büyük bayındırlık işleri ödemeler bilançosunun önemli ölçüde açık vermesine yol açmıştır. Bütün bunların sonucunda Türk lirasının değeri düşmeye başlamıştır.¹⁴⁷

Dış etkenlerin başında 1929 yılında yaşanan büyük bunalım gelmektedir. Büyük bunalımın Türkiye ekonomisine temel yansıması tarım ürünlerinin fiyatlarında meydana gelen ani ve önemli düşüşlerdir. Dünyada birçok ülkenin bunalımdan kurtulmak için devletçi politikaları benimsemesi bir süre sonra Türkiye’yi de etkisi altına almıştır.

1929 Dünya Ekonomik Krizinin ardından Türkiye’de ekonomik kalkınmayı hızlandırmak amacıyla 1933-1938 yılları arasında planlı devletçilik modeli uygulanmıştır. Bu model ithal ikamesine ve iç pazara dönük koruma önlemlerine dayanmaktadır. 1930 yılından itibaren gümrük tarifeleri düzenlemeleri, kambiyo kontrolü, ikili ticaret antlaşmaları ve ithalatı doğrudan kısıtlamak gibi önlemler alınmıştır. 1930 yılında Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu (TPKKK)’nın kabulü kambiyo kontrolünde etkili olmuştur. 1933 yılında Beş Yıllık Sanayi Planı uygulanmaya başlamıştır. Tüketim malları üzerinden alınan gümrükler artırılmış, ara ve yatırım malları üzerindeki vergiler düşürülmüştür. İthalatta kota uygulamasına gidilmiştir. Ancak ara ve yatırım malları kota dışında tutulmuştur. Yurt içinde üretilen ara malların ithalatı lisansa bağlanmıştır.¹⁴⁸

¹⁴⁶ Yakup Kepenek (1990) , **Gelişimi, Üretim Yapısı Ve Sorunlarıyla Türkiye Ekonomisi**, Verso Yayıncılık, Ankara, ss.72-75.

¹⁴⁷ Gülten Kazgan (2005), **Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2001), “Ekonomi Politik” Açısından Bir İnceleme**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul , ss 55-56.

¹⁴⁸ Koray Başol (2001) , a.g.e. , ss. 64-65.

Tablo 9: Dış Ticaret Göstergeleri (1930-1939)(milyon \$)

	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Açığı/fazlası	İhracat/İthalat (%)	İhracat/GSMH (%)	İthalat/GSMH (%)
1930	71.38	69.54	1.84	102.6	9	8.7
1931	60.226	59.935	0.291	100.5	8.6	8.5
1932	47.972	40.718	7.254	117.8	8.1	6.9
1933	58.065	45.091	12.974	128.8	8.4	6.6
1934	73.007	68.761	4.246	106.2	10	9.4
1935	76.232	70.635	5.597	107.9	9.7	8.9
1936	93.67	73.619	20.051	127.2	9.2	7.2
1937	109.225	90.54	18.685	120.6	10	8.3
1938	115.019	118.899	-3.88	96.7	7.7	7.9
1939	99.647	92.498	7.149	107.7	6.3	5.9

Kaynak: TÜİK istatistik veriler (1923-2007) , www.tuik.gov.tr

Uygulanan politikalar sonucu dış ticaret fazlası elde edilmiştir. Ancak dünya Ekonomik Buhranı nedeniyle Türkiye'nin ihraç mallarına olan talebin düşmesi ihracatı azaltmıştır. Tablo:9'dan da görüldüğü üzere söz konusu dönemde 1938 yılı hariç dış ticaret fazlası elde edilmiştir. 1938 yılındaki dış açığın nedeni uygulanan geçici liberalizasyondur. Bu dönemde dış fazla ihracat artışı ile değil, ithalatın kısılması yoluyla sağlanmıştır.

Devletçi politikalar dönemi dış ticaret açısından önemli gelişmelerin olduğu bir dönemdir. Ancak bu dönemde ihracat bileşiminde önemli değişimler meydana gelmemiştir. İhraç ürünleri yine talep esnekliği ve katma değeri düşük tarım ürünlerinden oluşmaktaydı. İhracatta önemli bir yapısal değişim olmazken, uygulanan politikalar sonucu ithalat yapısı sanayileşme politikasına uyumlu bir değişim göstermiştir. Nihai tüketim mallarının ithalatı azalmış, ara ve yatırım mallarının ithalatı artmıştır. Tekstil ithalatı %44'ten 1938 yılı sonunda %27,5'e gerilerken aynı dönemde gıda malları ithali ise %17'den %4,3'e gerilemiştir. Ara ve yatırım mallarının payı ise %14,5'ten %37,22'e yükselmiştir.¹⁴⁹

¹⁴⁹ Hüseyin Şahin (2002), a.g.e., s. 73.

1930-1940 döneminde ticaret ortaklarında da önemli değişimler olmamıştır. Ancak Almanya'nın payı çok hızlı bir şekilde artmıştır. İthalattaki payı %46'a, ihracattaki payı ise %44'e yükselmiştir. Bu dönemde Almanya, ABD ve İngiltere en önemli dış ticaret ortakları olmuştur.

Planlı devletçilikten sonra 1940 yılında Ulusal Koruma Kanunu yürürlüğe konularak dış ticaret tamamen kontrol altına alınmıştır. İthal malların cins, miktar ve çeşitleri hükümet tarafından belirlenmeye başlamıştır. İthal ve ihraç malları fiyatlarına kontrol getirilmiştir. Türkiye'nin ithalat yaptığı ülkelerin savaşta olması ithalatı önemli ölçüde düşürmüştür. Ancak bu durum ara ve yatırım malları yönünden dışa bağımlı olan sanayinin gelişmesini ve üretimini olumsuz etkilemiştir. Savaş yıllarında ihracat miktar olarak azalırken, ihraç mallarının fiyatlarının artması nedeniyle dış ticaret hadleri Türkiye lehine değişmiştir. Bu dönemde ülkenin altın ve döviz rezervlerinde önemli artışlar meydana gelmiştir.¹⁵⁰

Bu dönemde 1938 yılına kadar ihracat ve ithalat sürekli olarak artmıştır. Dış ticaret dengesi 1920-1929 yılları arasındaki büyük açıkların ardından 1930-1937 yılları arasında fazla verdikten sonra ilk defa 1938 yılında açık vermiştir. 1939-1940 yıllarında tekrar küçülen dış ticaret, 1941-1943 yıllarında tekrar artışa geçmiş, ancak son iki yıl tekrar azalmaya başlamıştır. 1946 yılı ise dış ticaret açısından Türkiye için bir dönüm noktası sayılabilir. Çünkü bu yıldan sonra Türkiye'nin dış ticaret bilançosu sürekli açık vermiştir. 1946 yılında 1\$ 128 kuruştan 280 kuruşa yükselttilerek %53,3 oranında devalüasyon yapılmıştır. Savaş döneminde artan devlet harcamaları para basılarak finanse edilmiştir. Para arzındaki artış da üretim, ithalat darboğazları ile ciddi bir enflasyona yol açmıştır.¹⁵¹ Bu devalüasyon sonrasında beklenenin aksine dış ticaret açığı iyileşme göstermemiş aksine kötüleşmiştir. Dış açık 1947'de 21,3 milyon \$'a, 1948'de 78,3 milyon \$'a çıkmıştır. Dış ticaret hacmi artmış ancak bu artış ihracat artışından değil daha çok ithalat artışından kaynaklanmıştır. Devalüasyon sonrası ithalat neredeyse %105,8 civarında artış göstermiştir. İhracattaki artış ise %4 civarında kalmıştır. İhracattaki artışın sınırlı olmasının nedeni Türkiye'nin ihraç ürünlerinin ağırlıklı olarak tarım ürünlerinden

¹⁵⁰ Koray Başol (2001), a.g.e. , s. 71.

¹⁵¹ Hüseyin Şahin (2002), a.g.e , s. 94.

oluşması ve tarım ürünleri stoklarının sınırlı olmasıdır. Ayrıca daha öncede ifade edildiği gibi Türkiye'nin sanayi yapısına bakıldığında dışa bağımlı bir yapı söz konusu olup üretimin artması için ithalatın artması gerekmektedir. 1946 devalüasyonunun ardından sağlanan dış kredi imkanlarıyla ithalat artmıştır. Ayrıca bu dönemde ithalatın serbestleştirilmesi yoluna gidilmiştir.

Söz konusu dönemde dış ticaretteki gelişmeler hem döviz kurlarını etkilemiş hem de döviz kurlarındaki değişimlerden etkilenmiştir. Söz konusu dönemde ulusal paranın değerinde meydana gelen değişimleri ve uygulanan politikaları şu şekilde özetleyebiliriz.

Gerek iç gerekse dış faktörlerin etkisiyle uygulanmaya başlayan devletçilik politikasının başladığı yıllarda büyük bunalımın ilk etkisi Türk lirasının aşırı değer kaybı olarak kendisini göstermiştir. Bunun üzerine hükümet Türkiye'de kambiyo denetiminin başlangıcı olarak kabul edilen 1447 sayılı Menkul Kıymetler Ve Kambiyo Borsaları Kanununu 1929 yılında yürürlüğe koymuştur.¹⁵² Bu kanun döviz alım ve satımlarını zorunlu işlemlerle sınırlandırarak miktar kısıtlamalarını sistemini getirmiştir. Bu kanunla TL'nin konvertibilitesine son verilerek liberal dönem kapatılmıştır. Spekülasyon yasaklanmış, kişi ve kurumların ihtiyaçları olmadıkça doğrudan veya dolaylı olarak döviz alıp satmaları yasaklanarak, döviz ihtiyaçlarının bir liste halinde önceden saptanması hükme bağlanmıştır. Daha sonra ise Dünya ekonomik bunalımın geçici olacağı düşünülerek geçici bir kanun olarak 1930 yılında çıkarılan TPKKK ile TL altına bağlanarak hükümete TL'nin yabancı paralar karşısındaki değerini istikrarlı tutma görevi verilmiştir. Böylece hükümete kambiyo denetimi ile ilgili geniş yetkiler tanınmıştır. Ancak döviz piyasasına ilişkin yapılan bu düzenlemeler ülkede para politikasını kontrol edecek ve ona bir şekil verecek merkez bankasının yokluğu nedeniyle başlangıçta istenen sonuçları sağlayamamıştır.

1931 yılında merkez bankasının kurulmasıyla merkez bankası ülkedeki para politikasını yürütmek, hazine işlemleri yapmak ve hükümetle birlikte Türk parasının

¹⁵² Ahmet Ay (2007), a.g.e. , s. 53.

kıymetini korumaya yönelik önlemleri almakla görev ve yetkilendirilmiştir.¹⁵³ Bu dönemde uygulanan kur politikası temelde ulusal paranın istikrarını korumaya dönük olup, geçici bir süre için uygulanması benimsenen sabit bir kur sistemine dayanmaktadır. Bu geçicilik 1970 yılında Merkez Bankası Kanununun kabulüne kadar devam etmiştir. Döviz giderlerini kıstak ve döviz gelirlerini artırmak amacıyla kambiyo kontrol rejimi ile birlikte uygulanan kendine yeterlilik politikası sonucu 1931 yılından itibaren TL diğer paralar karşısında değer kazanmaya başlamıştır. Ancak bu durum birçok sorunu da beraberinde getirmiştir. Aşırı değerlenen TL ihraç ürünlerinin yabancı para cinsinden fiyatlarını pahalılaştırırken, ithalatı da ucuz hale getiriyordu. Bu durum 1930-1938 dönemi hızlı sanayileşme politikasına uygun düşse de bu değerlenme dış ticaret kanallarını ve ihracatın mal bileşimini değiştirerek yeni bir bunalım kaynağını oluşturmuştu. Ne TL'nin değer kazandığı 1938 öncesi dönemde uygulanan para ve kambiyo politikaları, ne de savaş döneminde uygulanan para ve kambiyo politikaları başarılı olmamıştır. Çünkü 1930 yılından itibaren ödemeler dengesinde fazlalıklar görüldüğü halde deflasyonist bir para ve denk bütçe politikası uygulaması ulusal gelir ve üretim artışlarının arkasında kalmıştır. Savaş döneminde ise hem enflasyonist bir para politikasının izlenmesi, hem de bütçenin açık finansmanı ülkeyi enflasyonist bir ortama sürüklemiştir.¹⁵⁴

Savaş sonrası dönemde ise Türkiye ayarlanabilir sabit kur sistemine dayanan Bretton Woods sistemini kabul ederek 1946 yılında yapmış olduğu devalüasyonla aslında yeni bir dünyanın içine girmiştir. 1946 devalüasyonu dış açığı kapatma konusunda beklenen başarıyı göstermemiş aksine dış ticaret açıkları daha da artmıştır. Türkiye'nin ihraç ürünleri kompozisyonunun arz esnekliği ve katma değeri düşük ürünlerden oluşmasından dolayı devalüasyondan beklenen döviz gelirlerini artırıcı etki ortaya çıkmamıştır. Ayrıca ithalatın sağlanan dış kredi imkanlarıyla artması ve bu dönemde serbestleştirilmesi nedeniyle döviz tasarrufu da sağlanamamıştır. Devalüasyon savaş sonrası dönemin koşullarına ve ekonomi politikasına uyum sağlamaya yönelik olarak yapılmıştır. Ancak devalüasyonun bir yandan zamansız yapılması ve yeni kurun gereğinden daha düşük tespit edilmesi, öte yandan devalüasyondan sonra iç fiyat istikrarını sağlayacak tedbirlerin alınmaması

¹⁵³ Hüseyin Karakayalı (2003) ,a.g.e. , s. 70.

¹⁵⁴ İlker Parasız (2004) ,**Türkiye Ekonomisi**, Ezgi Kitabevi ,Bursa, ss. 52-53.

olması nedeniyle bu politika başarısızlığa uğramıştır. İhracat gelirleri artırılmadığı gibi aksine ithalat artmış ve dış ticaret açıkları daha da artmıştır. Ayrıca 1946 yılında sadece devalüasyon yapılmamış aynı zamanda ithalatın önündeki miktar kısıtlamaları önemli ölçüde azaltılmıştır.¹⁵⁵

2.3.1.4. 1950–1963 Kısmi Liberilizasyon Dönemi

1947 sonrası Türkiye ekonomisinde dış ticaret bilançosu sürekli açık vermiştir. 1950’de iktidara gelen yeni hükümetin ithalatı % 60 oranında serbestleştirilmesi sonucu ithalat hızla yükselmiştir. Kore savaşı nedeniyle ihracatta önemli artışlar olmuştur. Ancak 1950-1956 döneminde hızla artan dış ticaret açıkları nedeniyle hükümetin döviz rezervleri hızla erimiştir. Bu gelişmeler sonucunda 1946 yılında başlanan ithalatın liberalizasyonundan 1953 yılında vazgeçilmiştir. Özellikle 1956 yılından sonra iç ve dış fiyatlar arasındaki makasın açılması sonucu TL aşırı değerli hale gelmesiyle Türkiye’nin ithalatı önemli ölçüde azalmıştır. Bu döneme ilişkin dış ticaret göstergeleri tablo 10 de yer almaktadır.

Tablo 10: Dış Ticaret Göstergeleri(1950–1960)(milyon \$)

	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Açığı	İhracat/İthalat (%)	İhracat/GSMH (%)	İthalat/GSMH (%)
1950	263.424	285.664	-22.240	92.2	7.6	8.3
1951	314.082	402.086	-88.004	78.1	7.6	9.7
1952	362.914	555.920	-193.006	65.3	7.6	11.6
1953	396.061	532.533	-136.472	74.4	7.1	9.6
1954	334.924	478.359	-143.435	70.0	5.9	8.4
1955	313.346	437.637	-124.291	71.5	4.6	7.3
1956	304.990	407.340	-102.350	74.9	3.9	5.2
1957	345.217	397.125	-51.908	86.9	3.3	3.8
1958	247.271	315.098	-67.827	78.5	2.0	2.5
1959	353.799	469.982	-116.183	75.3	2.3	3.0
1960	320.731	468.186	-147.455	68.5	3.3	4.7
1961	346.740	507.205	160.465	68.4	6.6	9.3
1962	381.197	619.447	238.250	61.5	6.0	9.7

Kaynak: TÜİK istatistik veriler (1923-2007) , www.tuik.gov.tr

¹⁵⁵ Rıdvan Karluk (1999) , a.g.e. , ss.508-509.

Tablodan da görüldüğü üzere Türkiye'nin dış ticaret açıkları sürekli artmaktadır. Dış ticaret hacim olarak artmaktadır. Ancak bu artış daha çok ithalat artışından kaynaklanmaktadır. İhracatın ithalatı karşılama oranı giderek düşmektedir. Bu durum yapılan ihracat ile ithalatın finansmanının zorlaştığını ifade etmektedir. İthalatın GSMH'ya oranı ise ülkenin dışa bağımlılığının bir göstergesidir.

Bu dönemde hızlı büyüme adına artırılan iç talep dış ticaret açıklarına neden olmuştur. 1956' dan sonra ithalata miktar kısıtlamaları getirilmiş ve 1956'da tekrar Ulusal Koruma Kanunu yürürlüğe konmuştur. İç ve dış fiyat kontrollerine gidilmiştir. Ancak sanayi dışa bağımlı olduğu için ithalattaki bu kısıtlamalar sanayinin eksik kapasite ile çalışmasına neden olmuştur. 1953-1958 yılları arasında dış ticarete darboğazların belirmesinde, aşırı değerlenmiş döviz kuru politikası uygulamasının da etkileri olmuştur. Aşırı değerlenmiş döviz kuru politikası ithalatı teşvik etmiş, ekonomiyi ithalata dönük ve dışa bağımlı hale getirirken döviz kaçakçılığı ve karaborsayı da yaygınlaştırmıştır¹⁵⁶.

Bu dönemde faiz oranları yükseltilmiş, ticari banka kredileri sınırlandırılmıştır. Kimi malların ihracatına prim ödenmeye başlanmış ve çoklu kur uygulamasına geçilmiştir. Dış dengede ortaya çıkan tikanlıkları, yurtiçinde uygulanan enflasyonist politikalardan vazgeçmek yerine dış ticarete kısıtlamalar getirerek çözülmeye çalışılması, dünya bankasıyla ilişkilerin bozulmasıyla nedeniyle yatırımların dış kaynaklarla finanse edilememesi, dış borç yükünün artması ve devalüasyon beklenti nedeniyle yabancı sermaye kaçışları nedeniyle hükümetçe alınan önlemlerin sonuç vermemesi üzerine 1958 yılında IMF ile yeni bir istikrar paketi konusunda anlaşılmıştır. 4 Ağustos 1958 kararları ile TL'nin devalüasyonu ithalatın yeniden serbest bırakılması, para arzı ve bütçe giderlerinin kısılması, KİT ürünlerine zam yapılması, banka kredilerinin dondurulması, dış borçların konsolidasyonu ve yeni dış ticaret rejiminin yürürlüğe konulması kabul edilmiştir.¹⁵⁷

¹⁵⁶ Şevket Pamuk (2007) , “Dünyada ve Türkiye’de İktisadi Büyüme(1820-2005)”, **DTM Uluslararası Ekonomi ve Dış Ticaret Politikaları Dergisi**, Cilt: 1 Sayı: 2, ss.14-18.

¹⁵⁷ Rıdvan Karluk (1999), a.g.e., s 523.

Kısaca 1958 istikrar tedbirleri ile ithalata yeniden serbestleşme getirilmiştir. 1958 yılının ikinci yarısında Türkiye’de enflasyon ve sabit döviz kuru sisteminin yol açtığı ve bunun neden olduğu yeni bir döviz darboğazına girilmiştir. IMF tedbirleri doğrultusunda 4 Ağustos 1958 tarihinde ülkede yeni bir devalüasyon yapılmıştır. Ulusal para %68,8 oranında devalüe edilerek 1\$ 280 kuruştan 9TL’ye çıkarılmıştır. Ancak alınan önlemler uygulamada ortaya çıkan sorunlar nedeniyle başarılı olamamıştır. Dış ticaret yapısında bir değişiklik olmazken, ihracat artışı beklenen düzeyde gerçekleşmemiş, hatta 1959 yılından sonra gerilemiştir. İthalattaki artış ihracattakinden fazla olmuştur, dış ticaret açıkları büyümüştür. Sonuç olarak uygulanan ekonomik plan başarısız olsa da Türkiye’de bu dönemden sonra planlı dönem başlamıştır.

Türkiye’nin uyguladığı sanayileşme politikası ile dış ticareti arasında sıkı bir ilişki bulunmaktadır. Uygulanan sanayileşme politikası ihracat ve ithalatın yapısına da yansımıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında ithalat daha çok tüketim mallarından oluşurken, 1960’lı yıllara gelindiğinde ara ve yatırım malları ithalatın yaklaşık %85’ni oluşturmaktadır. Ancak tüketim mallarında ithal ikamesi sağlanırken, ara ve yatırım mallarında ithal ikamesi sağlanamamıştır ve ülke dışa bağımlı bir hale gelmiştir. Ayrıca döviz tasarrufu sağlamak amacıyla ithalatın kısıtlanması içerde etkin olmayan, yüksek maliyetle çalışan , dış rekabetten korunduğu için iç piyasada tekel karları elde eden bir sanayi yapısının ortaya çıkmasına yol açmıştır.¹⁵⁸

Söz konusu dönemde Türkiye’de 1946 da başlayıp 1950 de yoğunlaşan daha bir liberal yaklaşımla kalkınma ve uluslar arası ekonomik sistemle bütünleşme çabalarında olumlu etki yapan faktörler tersine dönmeye başlamış ve 1954 yılından itibaren 1958 yılına kadar ülke dışa kapanmıştır. İhracattaki sanayi malları çok az işlenmiş tarım ürünlerinden oluşmaktaydı ve ihracat tarıma bağlı yapısını sürdürmektedir. Yapısal değişim ithalatta göze çarpmaktadır. Tüketim malları ithali önemli ölçüde azalmıştır. Sanayi de ise ara ve yatırım mallarının ithali artmıştır. Bu dönemin en önemli özelliği ekonomide daha fazla dış kaynak kullanılması sonucu

¹⁵⁸ Yakup Kepenek ve Nurhan Yentürk (2000), **Türkiye Ekonomisi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, s.510-514.

rejimin dış kaynak sağlanması koşuluna bağlanmasıdır.¹⁵⁹ Özetle 1950-1960 dönemi ile ilgili olarak Türkiye'nin halen tarımsal ve madensel hammaddeler ihraç eden, ara ve yatırım malları ithal eden, sanayileşmenin henüz başında bir ülke olduğunu söylenebilir.

2.3.1.5. 1963–1980 Planlı Kalkınma Dönemi

1963 yılından itibaren Türkiye'de planlı dönem başlamıştır. Planlı dönemde dış ekonomik ilişkilerde çok önemli değişimler olmamıştır. Türkiye ithal ikameci, yerli sanayisini korumayı ve geliştirmeyi amaçlayan bir dış ticaret politikası izlemiştir. İhracat yine ağırlıklı olarak tarımsal ürünlere dayanmaktaydı. İthalat ise kotalarla, ikili anlaşmalarla ve kontrollü kambiyo politikası ile finanse edilebileceği düzeyde tutulmuştur. Ancak dış ticaret hacmi GSMH ile aynı oranda bir gelişim göstermemiştir. Bu da uzun vadede dış ticaretin ekonomik gelişmeyi sürükleyici değil, sınırlayıcı bir özellik taşıdığı anlamındadır.

Bu dönemde de ithal ikameci sanayileşme politikası, korumacı bir dış ticaret politikası ve aşırı değerlenmiş döviz kuru nedeniyle ekonomi içe dönük üretim yapan bir sanayi yapısına sahipti. Ancak üretim ara ve yatırım mallarının ithaline bağlı olduğundan ithalat giderek artmış, üretim ise iç piyasaya dönük olduğundan ihracat azalmış ve sonuçta dış ticaret açıkları sürekli olarak artmıştır. Ayrıca Türkiye bir tarım ülkesi olduğundan, ekonomisi iklim koşullarına bağımlı hale gelmekte idi. Hava koşulları iyi olduğunda tarımda kendi kendine yetmekteydi. Ancak dış piyasalardaki dalgalanmalardan geçmişe göre daha fazla etkileniyordu. Türk sanayisi dışa bağımlı olduğundan ithalatın durması sanayinin durması anlamına gelmekteydi. Dünyada yaşanan ekonomik bunalımlar, petrol krizi ve yarattığı döviz darboğazı Türkiye ekonomisini olumsuz etkilemiştir. 1970'li yıllarda dış ticaret açıkları sürekli artmıştır.¹⁶⁰

¹⁵⁹ Yakup Kepenek (1990), a.g.e. , s.115.

¹⁶⁰ İlker Parasız (2004), a.g.e., s.59.

Yaşanan petrol krizi ve döviz darboğazları ithal ikameci politikaların daha fazla sürdürülelemeyeceğini göstermiştir. İlk üç planlı dönemde dış ticaretin yapısında önemli değişimler olmuştur. Türkiye hala bir tarım ürünleri ve hammadde ihracatçısı idi.

Tablo11: İhracatın Oransal Bileşimi(1963-1977), (milyon \$, %)

	1963-1967	1968-1972	1973-1977
Toplam İhracat (Milyon Dolar)	2255.4	3048.3	8420.8
Tarım Ürünleri %	79.3	74.2	60.1
Madenler %	4.1	5.9	5.6
Sınai Ürünleri	16.7	19.7	34.2

Kaynak: Hüseyin Şahin (2002), a.g.e, s.174.

Tablodan da görüldüğü üzere toplam ihracat gelirleri içerisinde tarım ürünlerinin payı giderek azalırken sınaî ürünlerinin payı artmıştır. Ancak belirtilen dönemde ihracattaki yapısal değişme sınırlı kalmış ve Türkiye tarım ürünleri ve hammadde ihracatçısı olma özelliğini değiştirememiştir. Bu durumun temel üç nedeni olarak; uygulanan sanayileşme modelinin sürekli artan bir ithalat düzeyi gerektirmesi, ithal edilen yatırım ve ara malları fiyatlarının yükselmesi ve ihracatın kompozisyonunda bir değişiklik yaratılmayarak, tarım ürünlerinin ağırlığının 1970'li yıllarda da sürmesi sayılabilir.

Tablo12: İthalatın Oransal Bileşimi(1963-1977),(milyon \$, %)

	1963-1967	1968-1972	1973-1977
Toplam İthalat (Milyon Dolar)	3200.0	4998.3	22531.0
Yatırım Malları %	34.7	31.6	39.6
Ara Malları, Hammadde Ve Ham Petrol %	55.0	58.0	56.9
Ham Petrol %	9.3	9.4	22.3
Tüketim Malları %	10.3	10.4	3.5

Kaynak: Hüseyin Şahin (2002) ,a.g.e, s.175.

İthalat bileşimi ise uygulanan sanayi politikasına uyumlu bir yapı sağlanmıştır. Tüketim malları ithali % 3,5'e kadar düşmüştür. Yani tüketim mallarında ithal ikamesi sağlanmıştır. Ancak ithal ikamesi politikaların ikinci aşaması olan ara ve yatırım mallarında ithal ikamesi sağlanamamıştır. Ara ve yatırım mallarının ithalinin hızla artması ülkeyi dışa bağımlı bir yapıya götürmüştür. Ayrıca söz konusu dönemde özellikle 70'li yıllarda ithalatın GSMH' ya oranı sürekli artmıştır. Dış ticaret hadleri sürekli ülke aleyhine değişmiştir.¹⁶¹

Dış ticaretin bölgesel dağılımında ise önemli değişimler olmamıştır. En önemli dış ticaret ortakları yine kapitalist batı ülkeleri olmuştur. Doğu bloğu ülkelerinin ise payı önceki dönemlere göre artmıştır. Bunda da petrol fiyatlarının artması sonucu bu ülkelerin gelirlerinin artması etkili olmuştur.¹⁶²

1970 yılında dış ticaret açıklarını kapatmak amacıyla %23 oranında yeni bir devalüasyon yapılmıştır. Devalüasyon sonrası hem ihracat hem de ithalat artmıştır. 1971 yılında ithalat %23,6 oranında artarak 1.170.841 milyon \$'a ulaşmış, ihracat ise %15 oranında artarak 676.602 milyon \$ olarak gerçekleşmiştir. Devalüasyon ihracatı teşvik etmiş aynı zamanda işçi dövizlerinde de önemli artışlara yol açmıştır. Ancak devalüasyon sonrası sağlanan dış kredi imkanları ve işçi döviz girişleri ithalatı artırmıştır. 1979 devalüasyonlarında da benzer sonuçlar yaşanmış ve devalüasyondan beklenenin aksine dış ticaret açıkları daha da artmıştır.¹⁶³

1980 öncesi dönemde ülkemizde uygulanan ithal ikameci sanayi politikası ve buna paralel olarak uygulanan sabit kur sistemi nedeniyle dış ticaret açıkları sürekli artmıştır. Çünkü Türkiye sanayisini yeni kuran bir ülke olması nedeniyle ara ve yatırım mallarını ithal ediyordu ve bunun içinde döviz rezervlerine ihtiyaç duyuyordu. Ancak sanayinin yüksek gümrük duvarları nedeniyle korunması sonucu firmalar dış piyasalara yönelmek yerine iç piyasada tekel karları elde etmeyi tercih etmişlerdir. Ayrıca ihraç ürünlerinin ağırlıklı olarak tarım ürünlerinden oluşması ve

¹⁶¹ Hüseyin Şahin (2002), a.g.e, ss.175-176.

¹⁶² Murat Taşkın (2004), a.g.e, s.5.

¹⁶³ Esat Çelebi (2001), a.g.e. , s.59.

katma değeri düşük ürünler olması 1980 öncesi dönemde ihracatın artmasının önündeki önemli engellerdir.¹⁶⁴

1980 öncesi dönemde yapılan devalüasyonlar dış ticaret açığını kapatması yönündeki beklentileri yerine getirememiştir. Çünkü kur ayarlamaları uzun aralıklarla yapılmış ve iç piyasadaki fiyat artışları döviz kurlarına yansıtılmamış, dolayısıyla ulusal para aşırı değerlenmiştir. Bu durumda ithalatı artırırken, ihracatın artmasını engellemiştir. Uygulanan sanayi politikası ise üretimin iç pazara yönelik olmasına yol açmış ve ihracat artışı sağlanamadığı için ithalatın finansmanı zorlaşmıştır. 1980 yılına yaklaştıkça devalüasyonlara daha çok başvurulmaya başlanmıştır. Devalüasyonların ihracat üzerindeki etkisi de zamanla artmıştır. Çünkü ihracat yapısal bir değişmeye uğramış ve tarım ürünleri ağırlıklı bir yapıdan, sanayi ürünleri ağırlıklı bir yapıya dönüşmüştür. İhraç ürünleri içinde yurtdışı talep esneklikleri daha büyük olan sanayi mallarının payı artmıştır. Esneklik yaklaşımında da belirtildiği gibi devalüasyon sonrası döviz gelirlerini artırıcı etkinin ortaya çıkması için ihraç mallarına olan yurtdışı talebin birden büyük olması gereklidir. Ancak devalüasyonun ithalatın kısılması yönündeki etkisi ortaya çıkmamıştır. Aksine ithalat her devalüasyon sonrası artmıştır. Bunun nedeni de devalüasyon öncesi döviz krizi nedeniyle yaşanan ithalat tıkanıklarının devalüasyon sonrası artan kredi imkanlarıyla aşılmasıdır. Özetle 1980 öncesi yapılan devalüasyonlar beklenen etkiyi göstermemiş ve dış açıklarımız sürekli artmıştır.¹⁶⁵

2.3.2. 1980 Sonrası Dönemde Dış Ticaret

Türkiye ekonomisinde 24 Ocak kararlarıyla başlayan liberilizasyon 3 aşamada gerçekleşmiştir. İlk aşama askeri ihtilal dönemini kapsayan 1980–1983 dönemidir. İkinci aşama ticaret liberalisasyonunun gerçekleştiği 1984–1989 dönemidir. Üçüncü aşama ise 1980 sonrasını kapsayan finansal liberilizasyon dönemidir.

¹⁶⁴ Hüseyin Karakayalı (2003), a.g.e. , ss.80.

¹⁶⁵ Esat Çelebi (2001) , a.g.e. , ss. 60-61.

2.3.2.1. 1980-1989 Dışa Açılma Dönemi

Dışa açılma dar anlamada GSMH içinde ihracat ve ithalatın payının artırılmasıdır. Geniş anlamada ise ekonominin uluslar arası piyasalarla bütünleşmesi önündeki her türlü engelin ortadan kaldırılarak, ekonominin uluslararası piyasalarla bütünleşmesidir.

1980 yılında Türkiye ekonomisi ağır bir krize girmiştir. 1978–1979 yılında alınan önlemlerin yetersiz kalması sonucu bir dönüm noktası kabul edilen 24 Ocak 1980 kararları yürürlüğe sokulmuştur. Hükümet 1980 kararlarıyla ortodoks bir istikrar politikasını yürürlüğe koyarak Türkiye ekonomisinin içinde bulunduğu istikrarsızlığı gidermek yanında uzun yıllardan beri izlenmekte olan kalkınma stratejisini değiştirerek, ekonomik dengelerin oluşumunda piyasa ekonomisinin rolünü artırmayı hedeflemiştir.

24 Ocak kararları ekonominin bunalımdan çıkarılması amacıyla yürürlüğe konulduğundan kısa vadede idarede karar bütünlüğü sağlanması, mevcut atıl kapasitenin tam olarak kullanılması, ihracatın hızla geliştirilmesi, yurtiçi tasarrufların artırılması, yabancı özel sermayenin teşvik edilmesi amaçlarını taşımaktadır. Ancak bunun ötesinde 24 Ocak kararları uzun vadeli hedefleri içermekte olup iki yapısal değişimi sağlamaya yöneliktir. Birincisi piyasa ekonomisine işlerlik kazandırmak; ikincisi ise dışa açılmayı sağlamaktır.¹⁶⁶

Piyasa ekonomisinde işlerlik kazandırılması amacına uygun olarak kamu kesiminin ekonomideki rolünü azaltmak için 24 Ocak kararlarıyla¹⁶⁷

— Sigara tekeli kaldırılmış, madenlerin kamulaştırılmasından vazgeçilmiş, KİT'lerin özelleştirilmesine başlanmıştır.

— KİT'lerin ürettikleri malın fiyatını kendileri belirlemeleri sağlanarak, fiyat

¹⁶⁶ Ahmet Ay (2007), a.g.e. , s.118.

¹⁶⁷ Gülten Kazgan (1988), **Ekonomide Dışa Açık Büyüme**, Altın Kitaplar Yayınları, İstanbul, ss 344-353.

tespit ve kontrol komitesi kaldırılmıştır.

— Tarım ürünleri destekleme alımları sınırlandırılarak, gübre, enerji ve ulaştırma dışında sübvansiyonlar kaldırılmıştır.

— Ekonomide fiyat mekanizmasını hakim kılmak amacıyla; faiz oranları serbestleştirilerek reel faiz politikası izlenmeye başlanmıştır. Ayrıca döviz alım satımı serbestleştirilerek döviz piyasası üzerindeki kontroller kaldırılmış ve döviz kurlarının serbest piyasada benimsenmesi ilkesi getirilmiştir.

24 Ocak kararlarıyla gerçekleştirilmek istenen ikinci yapısal değişim ise ekonominin dışa açılmasını sağlamaktır. Bu amaçla 1980 öncesi dönemde uygulanan ithalatın yerli üretimle ikame edildiği ve yerli üretimin yüksek oranlı gümrük tarifeleri ve kotalarla korunduğu ithal ikamesine dayanan sanayileşme stratejisi terk edilerek ihracat teşvikine dayanan ve aynı zamanda ithalatı da serbestleştiren bir sanayileşme politikası izlenmeye başlanmıştır.

Türkiye'nin dış ticareti, dünya ekonomisiyle bütünleşmeye başladığı 1947 yılından itibaren sürekli açık vermiştir. İthalatın sürekli arttığı 1960'lı ve 1970'li yıllarda ihracatın azalması sonucu dış ticaret açığı 359 milyon \$'a ulaşmıştır. Ayrıca ithalat ve ihracatta kayıt dışılık yüksek düzeylere ulaşmış ve ülkede karaborsa oluşmuştur. Oluşan açıkları kapatmak için ekonomide daha sık devalüasyonlara başvurulmuştur. Yapılan devalüasyonlar ve işçi dövizleri transferi ise kısa süreli rezerv birikimi sağlamıştır. Ancak 1970'lerin sonundaki petrol krizinin etkisiyle uygulanan dış ticaret politikası terkedilmiş ve 24 Ocak 1980 kararları Türkiye için bir dönüm noktası olmuştur.

24 Ocak 1980 istikrar tedbirlerinin dış ekonomik ilişkilerle ilgili temel değişikleri şunlardır:¹⁶⁸

- Piyasa ekonomisine işlerlik kazandırmak için devlet müdahalelerini azaltmak
- İthal ikamesine dayalı bir sanayileşme politikasından karşılaştırmalı üstünlükleri esas alan ihracata dönük ve dışa açık bir sanayileşme politikasına geçmek
- Aşırı koruyucu dış ticaret ve kambiyo politikalarından giderek serbest dış ticaret ve kambiyo politikalarına geçmek.

Alınan bu önlemler sonucunda yüksek gümrük duvarları ile yerli sanayinin korunmasına yönelik ithalat politikası terk edilerek yerine sanayinin dış rekabete açılması, aşırı fiyat artışlarının denetim altına alınması, kaçakçılığın ve karaborsanın önlenmesini amaçlayan liberal politikaların uygulanmasına başlanmıştır.

1980-1990 döneminde ekonomide meydana gelen dış ticarete ilişkin önemli değişiklikleri şöyle sıralayabiliriz¹⁶⁹:

- Fiyat kontrolü uygulamasına son verilmiştir.
- Satın alınan mal listeleri kaldırılmıştır.
- Gümrük vergilerinde önemli indirimler yapılmıştır.
- 1983 yılından itibaren ithalatın daha da serbestleştirilmesi amacıyla fon uygulamasına geçilmiştir.
- 1985 yılında Gümrük Tarifeleri ve Ticareti Genel Anlaşması (GATT) sübvansiyonlar kodu kabul edilmiştir.
- 1989 yılında Armonize Sistem'e¹⁷⁰ geçilmiştir.

¹⁶⁸ Hüseyin Karakayalı (2002), a.g.e. , s.436.

¹⁶⁹ Ahmet Ay (2007), a.g.e. , ss.128-136.

¹⁷⁰ Uluslararası ticarete meydana gelen artışlara paralel olarak artan malların belli bir sistem içinde sınıflandırılarak tasnif edilmesi için gümrük nomenklatürlerine ihtiyaç vardır. Armonize sistem ile dünya üzerinde uygulanmakta olan üç temel ancak birbirinden farklı gümrük nomenklatürleri ortadan kaldırılmış ve teke indirilmiştir.

- Anti-damping mevzuatı oluşturulmuştur.
- İthalatta teminat uygulaması kaldırılmıştır.
- 1989 yılında TPKKK’nda yapılan değişikliklerle her türlü dövizin ithali serbest bırakılmıştır.
- İhracat devlet yardımları ve selektif kredi politikalarıyla özendirilmiştir.

1980 sonrası dönemde uygulanan serbest dış ticaret politikasının etkisiyle dış ticaret gerek hacim itibariyle, gerekse yapısal olarak önemli değişimler göstermiştir. bu durum aşağıdaki tablodan da görülmektedir.

Tablo13: Dış Ticaret Göstergeleri(1980–1989) (milyar \$)

	1980	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989
Toplam İhracat	2.91	5.728	7.134	7.958	7.457	10.19	11.662	11.625
Toplam İthalat	7.909	9.235	10.757	11.343	11.105	14.158	14.335	15.792
Dış Ticaret Hacmi	10.82	14.963	17.891	19.301	18.562	24.348	25.997	27.417
Dış Ticaret Açığı	-5.719	-3.507	-3.623	-3.385	-3.648	-3.968	-2.673	-4.167
İhracat/GSMH%	4.2	9.2	11.7	11.7	9.8	11.6	12.8	10.7
İthalat/GSMH%	11.3	14.8	17.7	16.6	14.5	16.1	15.8	14.5
İhracat/İthalat%	36.8	62	66.3	70.2	67.1	72	81.4	73.6
Dış Tic. Açığı/GSMH%	6.6	4.8	4.8	4.4	3.9	3.7	2	3.9

Kaynak: TÜİK istatistik veriler (1923-2007) , www.tuik.gov.tr

1980–1989 arasında döviz kurlarındaki artış enflasyonun üzerinde tutulmuş, ihracatta vergi iadesi uygulaması ile ihracat 1980 yılında 2,9 milyar dolar iken 1989 yılında 11,7 milyar \$’yükselmiştir. Bu dönemde TL’nin değeri Merkez Bankası tarafından günlük olarak belirlenmiştir. Bu dönem için TL eksik değerli tutulmuştur. Aşırı değerlenmiş kur politikası, ihracatta vergi iadeleri ve ucuz kredilerle desteklenerek ihracat artışı sağlanmıştır. İhracatın GSMH’ya oranı artmıştır. Bu da ülke için olumlu bir dış ticaret göstergesidir. Ayrıca bu dönemde ihracat/ ithalat oranı da iyileşme göstermiştir. Aynı dönemde ithalat ise 7.9 milyar dolardan 14.335 milyar dolara çıkmıştır. Özellikle bu dönemde ihracatta meydana gelen gelişme ithalattakinden fazla olmuş ve dış ticaret açığının GSMH’ya oranı %6,6’dan %3,9’ a gerilemiştir.

Ancak Eylül 1988'den sonra kurdaki artış enflasyon oranının altında tutulması sonucu TL aşırı değerli hale gelmiştir. Ayrıca ihracatta vergi iadesi uygulamasının da kaldırılmasıyla ihracat yerinde saymaya başlamış ve ithalat artmıştır. İthalat artışında ithalat vergi oranlarının düşürülmesi de etkili olmuştur. 1980 sonrası dönemde TL nin gerek aşırı değerlendirildiği gerekse eksik değerlendirildiği dönemde ithalat hep artmıştır. Bu durum ülkenin ithalat yapısından kaynaklanmaktadır. İthalat yapısında ara ve yatırım malları ithalatı önemli yer tutmaktadır. Ayrıca ithalat / GSMH oranına baktığımız da ise bu oran sürekli artmaktadır. İthalat / GSMH oranı 1980 yılında 11,3 iken 1989 yılına gelindiğinde 14,6 ya çıkmıştır. Yani ülkenin dışa bağımlılığı giderek artmaktadır.

İhracat teşvikinde vergi iadesi uygulaması, sübvansiyon uygulaması yanında diğer bir uygulamada kur politikası olmuştur. Döviz kurlarının ihracat potansiyeli bulunan sektörlerin gelişmesini engelleyecek biçimde Türk parasının gerçek değerinin üzerinde belirlenmesi uygulamasına TL ABD doları karşısında %48,6 oranında devalüe edilerek son verilmiştir. Bu yüksek oranlı ayarlamaların ardından döviz kurlarının ihracatın rekabet gücünü koruyacak, piyasa eğilimlerini yansıtacak ve çapraz kur değişmelerini dikkate alacak biçimde belirlenmesi temel yaklaşım olmuş ve maliye bakanlığı 1 Mayıs 1981 tarihinde günlük kur uygulamasına geçilinceye kadar sık aralıklarla kur ayarlamalarına gitmiştir.¹⁷¹

24 Ocak'tan 1 Mayıs 1981 'e kadar uygulanan kur politikası düzeltilen sabit kur sistemidir. Söz konusu dönem boyunca Türkiye'de iç ve dış enflasyon farklarını sürekli gideren gerçekçi, aktif bir kur politikası uygulanmıştır. Mayıs 1981'den itibaren 1984 yılına kadar günlük kur uygulaması dönemi başlamıştır. Günlük kur uygulaması ile kesikli veya kademeli ayarlamalar yerine, süreklilik gösteren bir ayarlama yöntemi ve dolayısıyla daha esnek bir sistem benimsenmiştir. Ayrıca döviz kurlarının Merkez Bankası tarafından döviz arz ve talebine göre değil, kendisinin oluşturduğu belirli formüllere bağlı olarak ve uluslar arası para ve kambiyo

¹⁷¹ Ahmet Ay (2007), a.g.e. , ss.148-149.

piyasalarındaki gelişmeler, çapraz kurlar ve ülke ekonomisindeki eğilimler dikkate alınarak belirlenmeye başlamasıyla kambiyo kontrolleri dönemine son verilmiştir.¹⁷²

1984 yılı kur politikası açısından yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. 1989 yılına kadar olan dönem “kontrollü esnek kur uygulaması dönemi” olmuştur. Türkiye’de döviz kurunun arz ve talep şartları altında serbestçe belirlenmesi yönünde önemli bir adım, Ağustos 1988’de Merkez Bankası bünyesinde döviz ve efektif piyasaların açılmasıyla başlamıştır. Bu piyasalara bankalar, özel finans kurumları ve yetkili müesseseler ile Merkez Bankası’nın döviz pozisyonunu yöneten Döviz İşlemleri Müdürlüğü katılmıştır.¹⁷³ Böylece döviz kurlarının belirlenmesinde kısmi bir serbestlik başlamıştır.

Özetle 1980-1989 döneminde uygulanan aktif kur politikası ile ihracat fiyatları enflasyonun üzerinde belirlenerek ihracat karlı hale getirilirken diğer yandan da geleneksel ürünlerin ihracata açılması sağlanmıştır. Söz konusu dönemde uygulanan aktif kur politikası ihracatın teşviki ve dışa açılmada önemli bir rol oynamıştır. Ancak 1988 den sonra aktif kur politikası yavaş yavaş terk edilmeye başlanmış ve ihracatın teşvikinde kullanılan döviz kuru politikası sıkı para politikası yoluyla enflasyonun düşürülmesine feda edilmiştir. 11 ağustos 1989 tarihinde 1567 sayılı TPKKK ilişkin 32 sayılı kararın yürürlüğe girmesiyle sermaye hareketleri ve mali piyasalar serbestleştirilmiş, TL konvertibl hale getirilmiştir. TL nin konvertibl hale gelmesinde en büyük etken ekonomide yaşanan stagflasyon olgusunun yarattığı olumsuz ekonomik ortam ve artan enflasyon nedeniyle yaşanan TL den kaçışı önlemektir. Böylece dışa kaçan sıcak para ülkeye çekilerek, yapısal ve finansal dengesizliklerin serbestleşme ile aşılması hedeflenmiştir.¹⁷⁴

¹⁷² Emin Çarıkçı, **Türkiye’de Ekonomik Güçlükler ve Çözüm Yolları**, Adım Yayıncılık, Ankara 1991. s. 102.

¹⁷³ Rıdvan Karluk (1998), a.g.e., s. 512.

¹⁷⁴ Ahmet Kızıl (1991), “Türk Kambiyo Mevzuatında Liberalleşme ve Bunun Uluslararası İlişkilerimize Yansıması:1980-1990 Döneminde Türkiye’de Ekonomik Politika ve Uygulamalar”, **HDT Müsteşarlığı Araştırma Dizisi**, s.93.

2.3.2.2. 1990–2000 Dönemi

Finansal liberilizasyon dönemi olarak ifade edilen bu dönem ile dış ticaretin liberilizasyonu ekonominin tamamını kapsayacak şekilde tamamlanmıştır. Böylece dış ticaret yanında sermaye hareketleri de serbest hale gelirken, Türk lirasına konvertibilite kazandırılmıştır. 1988'den sonra kurdaki artışın enflasyon oranının altında tutulması sonucu TL'nin aşırı değerli hale getirilmesi ihracatı açısından olumsuz etkilemiştir. İhracat artış hızı yavaşlamış ve ithalat artmaya devam etmiştir. 1983-1993 döneminde iç talep genişlemesine dayalı büyüme stratejisi izlenmiştir.

1989 yılına Türkiye ekonomisi 1988 yılı stagflasyonu ile girmiştir. 1989 yılı başında fiyatlar yükselirken üretim düşmüş, reel yatırımlar azalırken, tüketim artmış, reel ücretler düşerken faizler yükselmiş, kamu açıkları büyümüş fakat cari işlemler dengesi fazla vermiştir. Bu durum enflasyonun daha da artmasına yol açmış ve sonuçta TL den kaçış başlamıştır. Ekonomide ortaya çıkan olumsuz koşulları aşmak amacıyla daha öncede ifade edildiği gibi 11 ağustos 1989 tarihinde 1567 sayılı TPKKK ilişkin 32 sayılı kararın yürürlüğe girmesiyle TPKKK ile sermaye hareketleri ve mali piyasalar serbestleştirilmiş, TL konvertibl hale getirilmesiyle finansal dengesizliklerin aşılması amaçlanmıştır. Ancak zamanlama hatası ve ekonomide gerekli alt yapı ve kurumsal düzenin oluşturulmaması nedeniyle TPKKK ile ekonomide istenilen sonuçlara ulaşılamamıştır. Finansal piyasalardaki serbestleşme hükümetin ekonomiye doğrudan makro ekonomik politikalarla yön verme şansını azaltmıştır. Gerçekten de uluslararası finansal serbestleşme sonucu döviz kuru ve faiz oranı uluslararası kısa süreli sermaye hareketleri karşısında aşırı duyarlı hale gelerek ülkenin ekonomik durumundan kopmuşlardır.

32 sayılı karar ve bu karara ilişkin düzenlemelerle dış ticaret rejimi de iyice serbestleştirilmiştir. 1990 yılı ithalat rejimi kararı ile ithalat teminatları ve ithalatı izne bağlı mallar listesi yürürlükten kaldırılmış, ithal edilecek mallar tek listede toplanmıştır. Ayrıca Avrupa Topluluğu ile askıya alınmış olan ilişkiler ve taahhütler 1987 yılından itibaren yerine getirilmeye başlanmış ve gümrük birliğine uyum çalışmaları 1992–1995 yılları arasında sürdürülmüştür. 1993 yılında Türkiye ithalatta

tek vergi sistemine geçerek, ithalattan alınan gümrük vergisi dışındaki tüm vergi, resim, harç, fon ve kesintileri toplu konut fonunda toplamıştır.¹⁷⁵

İthalatta yeni düzenlemelerle koruma oranları düşürülürken ihracatta da yeni düzenlemelere gidilmiş, GATT'a yapılan taahhütler gereği 1989 yılında ihracatta vergi iadesi kaldırılmış, diğer nakdi ödemeler ise sınırlandırılmıştır. GATT'a uyum çalışmaları çerçevesinde ihracattın doğrudan mali teşvikler yerine dolaylı kurumsal araçlarla desteklenmesi yoluna gidilmiştir. Bu kapsamda ihracatta uygulanan kurumlar vergisi iadesi kademeli olarak azaltılmış ve 1993 yılı sonunda da 1995 yılından geçerli olmak üzere tamamen kaldırılmıştır. Söz konusu dönemde ihracata sağlanan sübvansiyon oranları düşmüştür.¹⁷⁶

1984-1988 döneminde ihracat her türlü teşvik tedbirleri ile desteklenmiştir. Ancak 1990 yılından sonra ihracat artışı yavaşlamış ve dış ticaret açıkları ekonomide yaşanan olumsuzluklarında etkisiyle hızla artmıştır. Bu döneme ilişkin dış ticaret gelişmeleri Tablo13'den takip edilebilir.

Tablo14 :Dış Ticaret Göstergeleri(1990–1999) (milyar \$)

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Toplam İhracat	12.959	13.594	14.715	15.345	18.109	21.636	23.225	26.261	26.973	26.588
Toplam İthalat	22.302	21.047	22.871	29.428	23.27	35.307	43.627	48.559	45.921	40.671
Dış Ticaret Hacmi	35.261	34.641	37.586	44.774	41.376	57.345	75.694	80.669	76.584	69.513
Dış Ticaret Açığı	-9.343	-7.453	-8.156	-14.083	-5.161	-13.671	-20.402	-22.298	-18.948	-14.083
İhracat/GSMH%	8.5	8.9	9.2	8.4	13.8	12.6	12.6	13.5	13.1	14.2
İthalat/GSMH%	14.6	13.8	14.2	16.2	17.7	20.8	23.6	25	22.3	21.7
İhracat/İthalat%	58.1	64.6	64.3	52.1	77.8	60.6	53.2	54.1	58.7	65.4
DışTic.Açığı/GSMH%	6.2	4.8	4.8	5	7.7	7.6	5.6	7.7	6.8	5.4

Kaynak: TÜİK istatistik veriler (1923-2007) , www.tuik.gov.tr

İhracatın yavaşlamasında ve ithalatın hızlanmasındaki asıl neden TL'nin aşırı değerli duruma getirilmesidir. 1988 yılında ihracat 11,6 milyar \$ iken 1993

¹⁷⁵ Ahmet Ay (2007), a.g.e., s.156.

¹⁷⁶ Rıdvan Karluk (1999), a.g.e. , s.527.

yılında 15,4 milyar\$ olarak gerçekleşmiştir. Aynı dönemde ithalat 14,3 milyar \$'dan 29,42 milyar \$'a çıkmıştır. TL'deki değer kaybının enflasyonun altında tutulması uygulaması sonucu ortaya çıkan yüksek faiz oranı, düşük döviz kuru artış hızı nedeniyle ülkeye sıcak para girişi olmuştur. 1993 yılı dış ticaret açığının 14 milyar doları aştığı yıl olmuştur. Ayrıca 1993 yılı ihracatın ithalatı karşılama oranının cumhuriyet tarihinde en düşük olduğu yıllardan biridir. Bunun nedeni TL'nin aşırı değerlenmesi ve iç talepteki artışlardır. Dış ticaret açığındaki bu artışlara uluslar arası sermaye piyasalarında Türkiye'nin notunun da düşürülmesi ve iç piyasada dövize olan hücumunda etkisiyle ülkede mali kriz başlamış ve kriz kısa sürede tüm sektörleri etkisi altına almıştır.

1990-1994 döneminde ihracatın düşük düzeyde gelişme göstermesinde 1989 yılında doğrudan teşviklerin kaldırılması ve Türk lirasının değer kazanması yanında 1980 sonrası ihracat artışında önemli bir role sahip olan Ortadoğu pazarının 1990 Kuveyt krizi ile başlayan ambargo nedeniyle tıkanması etkili olmuştur.¹⁷⁷ İthalatın hızla artmasında ise serbestleşme ile birlikte bazı vergilerin kaldırılarak koruma oranlarının düşürülmesi ve aşırı değerlenmiş kur politikası nedeniyle nisbi fiyat yapısının ithalat yönünde değişmesi ve dünya ekonomisindeki durgunluk neden olmuştur. Ayrıca yurtiçi talebi artırıcı yönde uygulanan genişletici para ve maliye politikaları da ithalat artışı üzerinde etkili olmuştur.

1994 yılı Türkiye'de en yüksek oranlı enflasyonun yaşandığı dönemdir. Bu dönemde toptan eşya fiyat endeksi (TEFE) %118 ve tüketici fiyat endeksi (TÜFE) %106 oranında gerçekleşmiştir. Ekonomideki olumsuzluklar nedeniyle mali piyasalarda yaşanan dövize hücum sonucu devalüasyon yapılmıştır. 5 Nisan kararlarıyla birlikte dolar kuru %170,1 oranında artmış ve TL dolar karşısında %19,7 eksik değerli hale gelmiştir. Ekonomideki olumsuz gelişmeler sonucunda (gelir seviyesinin düşmesi, yüksek reel faizler...) iç talep daralmıştır. Ayrıca TL'nin eksik değerli olması nedeniyle iç piyasaya mal satamayan üreticilerinde ihracata yönelmesi sonucu ihracat %18 oranında artmıştır, ithalat ise %21 oranında azalmıştır. Yalnız burada dikkat edilmesi gereken nokta döviz gelirlerinin artıp, döviz giderlerinin ise

¹⁷⁷ İlker Parasız (2004), a.g.e., ss. 430-431.

azalmasında yapılan devalüasyondan daha çok ülke içindeki gelir azalması sonucu iç talebin daralmasının daha etkili olduğudur.¹⁷⁸

1994 yılındaki krizden sonra döviz kurları iç ve dış enflasyon farkını ortadan kaldıracak oranda yükselmeye devam etmiştir. İhracat yıllık yaklaşık %10–15 oranında artarken ithalatta da önemli artışlar ortaya çıkmıştır.¹⁷⁹ İthalattaki artışta 1996 sonrası gümrük birliğinin de önemli etkileri olmuştur. 1 Ocak 1996’da Avrupa Birliği ile yapılan Gümrük Birliği anlaşmasının yürürlüğe girmesinin de etkisiyle dış açık 20 milyar \$’a çıkmıştır. Ayrıca 1995 sonrası dönemde Türkiye’nin dış ticaret politikasını belirleyen Gümrük Birliği’nin dışında bir başka unsurda dünya ticaret örgütü olmuştur. Gümrük birliğinden ihracatta beklenen artış sağlanamamıştır. Ayrıca koruma oranlarının sıfırlanmasıyla özellikle tüketim malları ithalatında önemli artışlar olmuştur. 1994 yılında rekabet gücünde sağlanan artış ve dünya ticaretindeki canlanmanın da etkisiyle 1996–1997 döneminde ihracatta yıllık %10 oranında bir artış elde edilmiştir. Ancak 1997 Asya ve 1998 Rusya krizlerinin de etkisiyle ihracat olumsuz etkilenmiştir.

1997 yılında yaşanan Asya Krizinin, ABD ekonomisinin göstermiş olduğu performans çerçevesinde dünya ekonomisine etkisi sınırlı düzeyde kalırken, bölge ülkeleri başta olmak üzere özellikle ülkemizin de içinde bulunduğu gelişmekte olan ülke ekonomilerine büyük çaplı olumsuz yansımaları olmuştur. Asya krizinin etkileri Rusya Federasyonunun yaşadığı olumsuz ekonomik koşullarla birleşince 1998 yılında anılan ülkede ciddi bir ekonomik kriz yaşanmıştır. 1998 Ağustos’ta Rusya’da Ruble devalüe edilmiş ve moratoryum¹⁸⁰ ilanı ile yeni bir finansal kriz yaşanmıştır.¹⁸¹ 1997 yılı sonrası Türkiye’nin rekabet gücünü kaybettiği bir dönem olmuştur. Özellikle Uzakdoğu ülkelerinin paralarında meydana gelen değer kaybı uluslar arası alanda Türkiye’nin bu ülkelere karşı rekabet gücünü zayıflatmıştır.

¹⁷⁸ Cihan Bulut (2002) , a.g.e. , ss.250-252.

¹⁷⁹ Tuncer Kayalar, “Cumhuriyetin 80. Yılında İhracatımızda Son Gelişmeler” ,**Dış Ticaret Dergisi**, <http://www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/ozelsayiekim/mustesar.htm> (12.12.2005).

¹⁸⁰ **Moratoryum:** Vadesi gelmiş borçların tümünün veya bir bölümünün belirli bir süre için ödenemeyeceğini bildiren resmi duyuru veya hükümet kararıdır.

¹⁸¹ Oğuz Yıldırım(2003), a.g.e., s.98.

5 Nisan 1994 kararları sonucunda kur politikasında da önemli değişiklikler olmuştur. Fiyat istikrarını sağlamak amacıyla sıkı bir para politikası uygulanırken kur politikası ise enflasyonun düşürülmesinde nominal çapa olarak kullanılmıştır. Ancak 1994 yılındaki yüksek oranlı devalüasyon sonrasında nominal döviz kuru enflasyon oranındaki değişimin oldukça üzerinde değer kaybederken, 5 nisan kararları sonucu uygulamaya konan döviz kurlarının enflasyonun önlenmesinde çapa olarak kullanılması nedeniyle 1995 yılında nominal döviz kurundaki değişim enflasyon oranının gerisinde kalarak reel olarak değer kazanmıştır. Ancak 1996 yılından itibaren nominal çapa uygulamasında vazgeçilerek, enflasyon oranındaki değişimleri yansıtmak üzere gerçekçi kur politikası uygulamasına dönülmüş ve TL enflasyon oranına yakın değer kaybetmeye başlamıştır. Genel olarak Türkiye’de 1994 yılından 1999 yılına kadar “yönetimli serbest kur” sistemi uygulanmıştır.¹⁸²

2.3.2.3. 2000 Sonrası Dönem

Türkiye’de 1999 yılında IMF ile 3 yıllık yeni bir stand-by anlaşması imzalanarak döviz kuru sistem ve politikaları açısından yeni bir dönem başlamıştır. 9 Aralık 1999 tarihinde uygulamaya konulan “Döviz Kuru Temelli Dezenflasyon Programı”nın üç temel ayağı kamu kesiminde mali disiplini sağlamak, önceden belirlenmiş bir “sürünen sabit kur” uygulamasıyla döviz kurlarını belirlemek ve yapısal reformları gerçekleştirmektir. Programın gerçek amacı enflasyonun düşürülmesi ve sürdürülebilir bir büyümenin sağlanmasıdır.

Geleceğe dönük beklentilerin ve enflasyonist baskıların azaltılması hedefi doğrultusunda döviz kuru çapa olarak benimsenmiştir. Bu programda uygulanacak kur politikasının özellikleri şu şekildedir. Döviz kur sepetinin bir yıllık bir süreyi kapsayacak şekilde, günlük olarak açıklanması, kur sepetinin 1 ABD Doları + 0,77 Euro olarak devam ettirilmesidir. Program süresince, döviz kuru politikası iki farklı dönemde, iki farklı kur rejimi olarak tanımlanmıştır. Döviz kuru politikası 2000 Ocak- 2001 Haziran dönemini kapsayan ilk 18 aylık sürede, “enflasyon hedefine

¹⁸² Zekai Özdemir, Erşan Sever ve Osman Kadı, (2007), “Döviz Kuru Politikaları: Türkiye Uygulaması Üzerine Bir İnceleme”, **Türkiye Ekonomisi, Makroekonomik Sorunlar ve Çözüm Önerileri**, Çizgi Kitabevi, Konya, ss.467-468 .

yönelik kur rejimi”, programın ikinci 18 aylık dönemi kapsayan, Temmuz 2001 – Aralık 2002 döneminde ise “kademeli olarak genişleyen band rejimi” uygulamasına geçilecekti.¹⁸³

Temmuz 2001- Aralık 2002 arasında merkezi parite etrafında simetrik biçimde giderek genişleyen bir band uygulaması yapılacak ve sonuçta daha esnek kur uygulamasına doğru hareket edilmiş olacaktı. Döviz sepetine bağlı olarak oluşturulan kurların 2000 yılının ilk üç ayında %2,1, ikinci üç ayında %1,7, üçüncü üç ayında %1,3 ve son üç ayında ise %1 oranında artış gösterilmesi öngörülmüştü. İkinci dönemde ise kademeli band uygulanacaktı. Band Aralık 2001 sonunda %7,5 düzeyine, 2002 Haziran ayı sonunda %15 ve aynı yılın aralık ayı bitiminde %22,5 seviyesine çıkarılacaktı. Ayrıca merkez bankası kurların band içerisindeki hareketlerine müdahale etmeyecekti.¹⁸⁴

Ancak program amaçlanan hedefleri gerçekleştirmede başarılı olamamıştır. Enflasyon oranı %25 olarak tespit edilmesine karşın yılsonunda %38 düzeyinde gerçekleşmiş ve ekonomideki yapısal reformlar da gerçekleştirilememiştir. Döviz kuru artışının beklenen enflasyonun altında seyretmesi sonucu Türk lirası aşırı değerlenmiş, ihracat düşmüş ve ithalat artmıştır. 22 Kasım 2002 tarihinde yaşanan dövize yönelik spekülasyon atak, programın çöküşünü hazırlamıştır. Bankaların açık pozisyonlarını hızla kapatmak istemeleri gecelik faizlerin %873 düzeyine çıkmasına neden olmuştur. Likidite sıkıntısının yaşandığı bu süreçte merkez bankasının net iç varlık tavanı hedefi nedeniyle son borç verme makamı özelliğini kaybetmesi krizi körükleyici etki yapmıştır. Faiz oranlarının aşırı yükselmesi kamu kağıtlarından çıkışlara ve dövize olan taleplerde artış meydana getirmiştir. Bu gelişmeler sonunda merkez bankası piyasaya ek likidite vermiş fakat geç kalınmıştır ve piyasada en fazla likiditeye gereksinim duyan, elinde en fazla hazine kağıdı bulunan büyük bir banka sıkıntıya düşmüştür. Merkez bankasının sıkıntıya düşen sözkonusu bankaya, elindeki sıfır faizli parayı %210 faizle vererek krizi çözümden uzaklaştırmıştır.¹⁸⁵

¹⁸³ Ahmet Ay (2007), a.g.e., s. 173.

¹⁸⁴ Zekai Özdemir, Erşan Sever ve Osman Kadı (2007), a.g.e., s.469

¹⁸⁵ Mahfi Eğilmez ve Ercan Kumcu (2004), **Ekonomi Politikası Teori ve Türkiye Uygulaması**, Remzi Kitabevi, İstanbul, s. 388.

Merkez Bankası'nın bankalara vermiş olduğu kredilerinde döviz talebine dönüşmesi merkez Bankası'nın döviz rezervlerini azaltmıştır. 2000 Kasım ayında yaşanan kriz IMF'den alınan 10,5 milyar dolarlık kredi desteği ve mevduat ve yabancı fon sahiplerine bazı ek garantiler verilmesiyle Şubat ayına kadar ertelenebilmiştir. Şubat ayında yaşanan siyasal kriz sonucunda ise uygulanan ekonomik program çökmüş, kurlar piyasada dalgalanmaya bırakılmıştır.

Türkiye, 2000 ve 2001 yılında yaşanan iki krizle, uygulamış olduğu kur çapasına dayalı “ Enflasyonu Düşürme Programının” çökmesinden sonra , IMF'nin öncülüğü ve denetiminde 14 Nisan ve 15 Mayıs tarihlerinde iki aşamada açıklanan bir istikrar programını uygulamaya koymuştur. Bu program önceleri “ulusal program”, daha sonra da “ Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı” (GEGP) olarak tanımlanmıştır.¹⁸⁶

Programın temel hedefi, sürdürülemez boyutlara ulaşmış olan kamu borçlarına yol açan borç dinamiğinin ortadan kaldırılarak Türkiye ekonomisinin olağanüstü bir dış yardıma muhtaç kalmayacak yapıya kavuşturulmasıdır. Programın nihai amacı ise, ekonomide sürdürülebilir bir gelişme ortamını sağlayarak kaynak kullanma sürecindeki verimliliği artırmak, dışa açık bir yaklaşımla piyasa koşullarında rekabet gücümüzü geliştirmek ve böylece ekonomide büyümeyi, yatırım ve istihdamı artırarak halkımızın geleceğe umutla bakmasını ve refah düzeyini kalıcı bir biçimde yükseltmek olarak belirtilmiştir.¹⁸⁷

Kurların serbest dalgalanmaya başlamasından sonra Türk Lirası önemli ölçüde değer yitirmiştir. Mayıs 2001'de uygulamaya konulan GEGP ile döviz kurlarında istikrar sağlanmıştır.

2001 yılı şubat ayında yaşanan krizin ardından yürürlüğe konulan ve 2002 yılı başında 2002-2004 dönemini kapsayacak şekilde revize edilen GEGP ile para ve kur politikasına yeni bir çerçeve çizilmiştir. Buna göre, gelecek dönem enflasyonuna

¹⁸⁶ Hazine Müsteşarlığı, Türkiye'nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı: Hedefler, Politikalar ve Uygulamalar, Ankara , s. 5.

¹⁸⁷ Kemal Derviş (2001), “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı”, **Ekonomik Forum**, Yıl: 8, Sayı: 5, s.8

odaklanan ve “örtük enflasyon hedeflemesi” olarak nitelendirilen bir politika izlenmeye başlanmıştır. Bu politika uyarınca, Merkez Bankası dalgalı kur rejimi altında bir yandan kısa vadeli faiz oranlarını enflasyonla mücadelede temel politika aracı olarak kullanmakta, diğer yandan IMF ile yürütülmekte olan program çerçevesinde, parasal performans kriterleri ile gösterge niteliğindeki hedefleri gözetmektedir.¹⁸⁸ Merkez Bankası, 2002 yılında 2001 yılı Şubat ayında uygulamaya konulan dalgalı kur rejimi uygulamasına devam etmiştir. Döviz kurları piyasalarda arz ve talebe göre belirlenmiştir. Ayrıca merkez bankası tarafından 2002 yılı Nisan ayı başından itibaren döviz alım ihalesi uygulamasına başlanmıştır. 2002 yılında Merkez Bankası'nın Döviz ve Efektif Piyasaları'ndaki aracılık faaliyeti aşamalı olarak son bulmuştur. Ancak kamu bankaları bu uygulama dışında tutulmuştur. 2002 yılında merkez bankası piyasalara gerektiğinde müdahale etmiş ve bu müdahalelerde herhangi bir kur seviyesi amaçlanmamıştır. 2002 yılında ABD doları 2002 yılında Türk lirasına karşı yüzde 13,8 oranında değerlendirirken, Euro da aynı dönemde Euro/ABD doları paritesinin Euro lehine gelişmesi sonucu Türk lirasına karşı yüzde 31,8 oranında değer kazanmıştır.

2003 yılında da gelecek dönem enflasyonuna odaklanan ve “örtük enflasyon hedeflemesi” olarak nitelendirilen para politikası izlenmeye devam edilmiştir. Kurların piyasa koşulları tarafından belirlendiği dalgalı kur rejimine, 2003 yılında da devam edilmiştir. Kurlar piyasa koşullarına göre oluşacaktır. Merkez Bankası, kurlarda aşırı dalgalanma görüldüğünde alış ya da satış yönünde müdahalelerde bulunabilecektir. 2003 yılında, kurlarda istikrar mevcuttur. Temel olarak dolar, sterlin ve Euro yılbaşından yıl sonuna kadar değer yitirmiştir. Dolarda ki değer kaybı sterlin ve euroya göre daha fazladır. Ancak kurlar dar bir aralık içinde dalgalanmıştır. 2003 yılında kurlarda daha önceki yıllara göre bir istikrar sağlanmıştır.¹⁸⁹

2004 yılında da dalgalı kur rejimi altında örtük enflasyon hedeflemesine devam etmiştir. Bu çerçevede, TCMB, bir yandan kısa vadeli faiz oranlarını,

¹⁸⁸ TCMB Yıllık Rapor (2003), http://www.tcmb.gov.tr/research/yillik/03turkce/bolum_III2003.pdf (3.12.2007)

¹⁸⁹ TCMB, Yıllık Rapor (2003), http://www.tcmb.gov.tr/research/yillik/03turkce/bolum_III2003.pdf (3.12.2007)

enflasyonla mücadelede temel politika aracı olarak kullanmaya devam etmiş, diğer taraftan IMF ile yürütülmekte olan program çerçevesinde, parasal performans kriterleriyle gösterge niteliğindeki hedefleri yakından takip etmiştir.¹⁹⁰ Merkez Bankası'nın kurların oluşumuna müdahalesinin olmaması gerekliliği 2004 yılındaki kur politikasında da benimsenmiştir. Şubat 2001 krizi sonrasında uygulanan esnek kur sisteminin gereği olarak, Merkez Bankası aşırı dalgalanmalar dışında kurların düzeyini ya da yönünü belirleme amaçlı döviz işlemi yapmamıştır. Ancak 2003 yılı Mayıs – Ekim döneminde kurlarda görülen aşırı dalgalanma, ya da aşırı dalgalanma yaratacak gelişmeler nedeniyle altı defa döviz piyasasına müdahalede bulunmuştur.¹⁹¹

2005 yılına kadar geçen dönemde açık enflasyon hedeflemesine geçilmesi için gerekli ön şartlar sağlanıncaya kadar gelecek dönem enflasyonuna odaklanan ve “örtük enflasyon hedeflemesi” olarak nitelendirilen bir politika izlenmeye başlanmıştır. Bu çerçevede, bir yandan, dalgalı kur rejimi altında, kısa vadeli faiz oranları temel para politikası aracı olarak kullanılırken, diğer yandan da IMF ile yürütülmekte olan programın bir parçası da olan Para Tabanı nominal çapa olma işlevini üstlenmiştir. 2005 yılı başında, paradan altı sıfır atılarak Türk lirasının yeniden itibar kazanması, fiyat istikrarı yolunda alınan mesafenin açık bir göstergesi olmuştur.¹⁹² Enflasyon hedeflemesine geçiş tarihi olarak 2006 yılı başı belirlenmiş, 2005 yılı ise geçiş dönemi olarak ilân edilmiştir. Geçiş dönemi olan 2005 yılında uygulanacak para ve kur politikasına ilişkin genel çerçeveye göre, 2005 yılında da dalgalı kur rejimi altında örtük enflasyon hedeflemesine devam edilmiştir. Bu çerçevede, kısa vadeli faiz oranları temel para politikası aracı olarak kullanılmıştır. 2001 yılındaki devalüasyonu takiben TL %30,5 düşük değerlenmiş yani reel olarak değer kaybetmiş, ancak daha sonraki yıllarda sürekli reel olarak değer kazanmıştır. 2002-2005 döneminde kümülatif olarak TL'nin reel değer kazancı %47,1 e ulaşmıştır. Uygulanan serbest kur sistemine rağmen TL'nin aşırı değerlenmesinin

¹⁹⁰ TCMB, Yıllık Rapor (2004) , http://www.tcmb.gov.tr/research/yillik/04turkce/bolum_III2004.pdf (3.12.2007)

¹⁹¹ TCMB, 2004 Yılı Para ve Kur Programı, www.tcmb.gov.tr/yeni/duyuru/2004/DUY2004_1.pdf, (3.12.2007)

¹⁹² TCMB Yıllık Rapor (2005) , http://www.tcmb.gov.tr/research/yillik/05turkce/bolum_III2005.pdf (5.12.2007)

birkaç nedeni bulunmaktadır. Bunlar; enflasyondaki düşüş ve TL'ye güvenle birlikte ters para ikamesinin başlamasıdır.

2006 yılında açık enflasyon hedeflemesi uygulamasına geçilmiştir. 2006 yılında da serbest kur politikası uygulanmıştır. Döviz kurları piyasada döviz arz ve talebi tarafından belirlenmekte, merkez bankasının döviz kuru taahhüdü ve hedefi bulunmamaktadır. 2006 yılında döviz kurları piyasadaki arz ve talep koşulları tarafından belirlenmekle birlikte, merkez bankası yıl içinde kurlarda görülen aşırı oynaklık üzerine bir defa döviz alım, üç defa da döviz satım yönünde olmak üzere müdahalelerde bulunmuştur.¹⁹³ 2007 yılında da serbest kur politikası uygulanmaya devam edilmiştir.

1999-2007 döneminde uygulanan kur politikalarını genel olarak değerlendirdiğimizde; 9 aralık 1999 tarihinde uygulamaya konulan “Döviz Kuru Temelli Dezenflasyon Programı” ile enflasyonun düşürülmesinde kurlar nominal çapa olarak kullanılmış ve kur değerlerinin önceden belirlendiği dar bir bant sistemi uygulanmıştır. Ancak Kasım 2000 ve Şubat 2001 yılında meydana gelen krizler sonucunda uygulanan kur politikasından vazgeçilmiş, GEGP ile esnek kur sistemi benimsenmiş ve kurların belirlenmesi piyasa güçlerine bırakılmıştır. Esnek kur sistemine geçilmesi ile birlikte merkez bankası kurlara sadece aşırı dalgalanmalar olduğu durumlarda müdahalelerde bulunmuştur. Ayrıca bir kur hedefi veya taahhüdünde bulunmamıştır. Esnek kur sisteminin uygulanmaya başlanması ile beraber kurlarda istikrar sağlanmış ve kurlarda büyük oranlara dalgalanmalar meydana gelmemiştir.

2000 sonrası dönem özellikle dış ticaret hacmi açısından önemli artışların olduğu bir dönem olmuştur. Aşağıdaki tabloda bu döneme ilişkin dış ticaret göstergeleri ayrıntılı olarak verilmiştir.

¹⁹³ TCMB, Yıllık Rapor (2006) , http://www.tcmb.gov.tr/research/yillik/06turkce/bolum_III2006.pdf (5.12.2007)

Tablo15 :Dış Ticaret Göstergeleri(2000–2004) (milyar \$)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Toplam İhracat	27.775	31.334	36.059	47.253	63.121	73.476	85.535	107.272
Toplam İthalat	54.503	40.41	50.146	66.742	94.042	116.774	139.576	170.063
Dış Ticaret Hacmi	85.224	75.772	91.678	120.546	164.54	190.251	225.111	277.334
Dış Ticaret Açığı	-26.728	-9.076	14.087	-19.489	-30.921	-43.298	-54.041	-62.791
İhracat/GSMH%	13.8	21.7	19.7	19.8	20.9	62,9	61,3	63,1
İthalat/GSMH%	27.1	28	27.4	28	31.2	15,3	16,2	16,3
İhracat/İthalat%	51	75.7	69.9	68.1	64.7	24.3	26,5	25,8
Dış Tic.Açığı/GSMH%	10.9	2.6	4	5.9	7.9	8.9	10.2	9.5

Kaynak: TÜİK istatistik veriler (1923-2007) , www.tuik.gov.tr

Uygulanan kur politikasıyla kurun baskı altına alınması sonucu TL reel olarak değer kazanmış, artan rekabet nedeniyle ihraç fiyatlarının gerilemesi sonucu 2000 yılında ihracat 1999 yılına göre sadece %3,4 oranında artmıştır. TL'nin aşırı değerli olması, yurtiçi talep ve üretimdeki canlanma ve ham petrol fiyatlarındaki artış nedeniyle ithalat 2000 yılında yaklaşık %33 artmıştır.

Türkiye ekonomisinde 2001 yılının başında mali piyasalarda yaşanan krizin ardından daralma sürecine girilmiştir. 2001 yılı başındaki krizin ardından kurların dalgalanmaya bırakılması ile TL'de başlayan reel değer kaybı ve iç talepte meydana gelen daralma ihracatı artırırken, ithalatın gerilemesine neden olmuştur¹⁹⁴. 2001 yılında dış ticaret açığı 9 milyar dolara kadar gerilemiştir. Döviz kurunun reel olarak değer kaybetmesi ve reel ücretlerin gerilemesi ihracatçı sektörler için bir rekabet gücü sağlamıştır. Yurtiçi talebin de yetersiz olmasından dolayı firmaların ihracata yönelmesi ihracatı artırmıştır. Yurtiçi arz ve talebin düşmesi ile TL'nin de reel olarak değer kaybetmesi sonucu ithalat önemli ölçüde azalmıştır.

2002 yılında ise özellikle yılın son döneminde TL'nin değer kazanması sonucu ithalat artmıştır. Ancak iç talep yetersizliği nedeniyle özel firmaların ihracata

¹⁹⁴ TCMB, Yıllık Rapor (2001), http://www.tcmb.gov.tr/research/yillik/01turkce/bolum_II2001.pdf (03.12.2007)

yönelmesi sonucu ihracat da artmıştır.¹⁹⁵ Büyüme nedeniyle ithalat ihracattan daha fazla artmış ve dış ticaret açığı 2002 yılında 14 milyar dolara ulaşmıştır.

2003 yılında ise reel ücretlerdeki düşüş devam etmiştir. İç talep yetersizliği nedeniyle firmaların ihracatı artmıştır.¹⁹⁶ Ayrıca imalat sanayisinde verimliliğin artması ve ücretlerin düşük olması ihracatın artmasında etkili olmuştur. Sanayi üretimindeki yüksek büyüme nedeniyle ara ve yatırım mallarının ithalatı artmıştır. Ayrıca TL'nin aşırı değerli olması tüketim malı ithalinin de artmasına yol açmıştır. 2001 ve 2002 yılındaki ihracat artışının 2003 yılında hızlanarak devam ettiği görülmektedir. Nitekim 2003 yılında ihracatımız, bir önceki yıla göre % 31'lik bir artış göstermiş ve 47,3 milyar dolar seviyesine yükselmiştir.

2004 yılında verimlilik artışının reel ücretlerdeki artıştan büyük olması firmaların dış piyasalardaki rekabet güçlerinin artmasına yol açarak ihracatta %32'lik bir artışa neden olmuştur. Ancak üretim ve ihracatın artması ve TL'nin aşırı değerli olması ithalatı da artırmış ve 2004 yılı sonunda 30 milyar \$ ile rekor bir dış ticaret açığı gerçekleşmiştir.

1999-2007 döneminde dış ticarete meydana gelen değişimler genel olarak değerlendirildiğinde; ihracatın sözkonusu dönemde sürekli arttığı görülecektir. Bu artışta TL'nin son dönemde değerlenmesine karşın ekonominin yakaladığı yüksek büyüme hızı, 2001 yılı sonrası yüksek oranlı devalüasyon ve buna bağlı makroekonomik gelişmelerin reel ücretler üzerinde baskı yaratması, uluslar arası rekabet sonucu verimlilikteki artışlar, iç talebin kısıtlı kalması ve doların Euro karşısında değer yitirmesi önemli rol oynamıştır. Ayrıca dünya ticaretindeki canlılık bu yükselmeye katkıda bulunmuştur. İhracatı etkileyen faktörler aynı dönemde ithalatı da etkilemiştir. Krizdeki daralmanın ardından 2002 yılından itibaren ithalat sürekli artmıştır. İthalat ve ihracattaki bu gelişmelere rağmen ithalattaki artışın ihracattaki artıştan daha yüksek olması nedeniyle dış ticaret açığı da artmıştır.

¹⁹⁵ TCMB, Yıllık Rapor (2002), http://www.tcmb.gov.tr/research/yillik/02turkce/bolum_II2002.pdf (03.12.2007)

¹⁹⁶ TCMB, Yıllık Rapor (2003), http://www.tcmb.gov.tr/research/yillik/03turkce/bolum_II2003.pdf (03.12.2007)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE UYGULANAN DÖVİZ KURU POLİTİKALARININ DIŞ TİCARETE ETKİSİ ÜZERİNE BİR UYGULAMA

Çalışmanın önceki bölümlerinde döviz kuru sistemleri ve politikaları hakkında incelemeler yapılmış, 1980 öncesi ve sonrası dönemde hem uygulanan döviz kuru politikaları hem de dış ticaretin gelişimi incelenmiştir. 1980 öncesi dönemde uygulanan ithal ikameci sanayi politikası ve buna ek olarak uygulanan sabit kur politikası nedeniyle dış ticaret açıkları sürekli artmıştır. Uygulanan sabit kur politikası, iç piyasadaki fiyat artışı ile dış dünya arasındaki fiyat artışı farklılığını gideremediği için TL’nin aşırı değerlenmesine neden olmuş ve bu durum da dış ticareti olumsuz etkilemiştir. Türkiye’nin sanayisini yeni kuran bir ülke olması nedeniyle ara ve yatırım mallarını ithal etmesi, sanayinin yüksek gümrük duvarlarıyla korunması sonucu firmaların dış piyasalar yerine iç piyasaya yönelmesi ve ihracat ürünlerin ağırlıklı olarak katma değeri düşük ürünlerden oluşması dış ticaretin önündeki en önemli engeller olmuşlardır. Dış ticaretin bu dışa bağımlı ve iç piyasaya dönük üretim yapısı nedeniyle 1980 öncesi dönemde yapılan devalüasyonlar dış ticaret açığını kapatması yönündeki beklentileri yerine getirememiştir.

1980 sonrası dönemde 24 Ocak kararlarıyla benimsenen ihracata dayalı sanayileşme politikası ve ihracatı artırmak amacıyla ihracata dönük sektörlerin rekabet gücünün artırılması amacıyla izlenen politikalarla birlikte uygulanan döviz kuru politikaları da farklılaşmıştır. Türkiye’de 1981 yılından sonra döviz kuru önemli para birimlerine karşı günlük olarak ayarlanmaya başlamıştır. 1988 yılından sonra, döviz kuru politikası liberalleşmiş ve 1990’lardan sonra dalgalı kur politikası uygulamasına geçmiştir. 2000 yılından itibaren IMF ile birlikte uygulamaya konulan “Döviz Kuru Temelli Dezenflasyon Programı” ile kurlar nominal çapa olarak kullanılmış ve kur değerlerinin önceden belirlendiği dar bir bant sistemi uygulanmıştır. Ancak Kasım 2000 ve Şubat 2001 de yaşanan krizler sonucunda uygulanan kur politikasından vazgeçilmiştir. 21 Şubat 2001 krizinin ardından GEGP

ile esnek kur sistemi benimsenmiş ve kurların belirlenmesi piyasa güçlerine bırakılmıştır.

Çalışmanın bu bölümünde önceki bölümlerde ele alınan teorik açıklamalar çerçevesinde, döviz kuru politikalarının dış ticarete etkisine yönelik literatür açıklandıktan sonra, ekonometrik analiz teknikleriyle Türkiye için bu etki belirlenmeye çalışılmıştır.

3.1. DÖVİZ KURU VE DIŞ TİCARET İLE İLGİLİ AMPİRİK ÇALIŞMALAR: SEÇİLMİŞ LİTERATÜR

Uygulamada var olan sistem ve uygulanan döviz kuru politikalarının dış ticaret üzerine etkilerini farklı yöntemler izleyerek inceleyen birçok çalışma bulunmaktadır. Uygulamada beklenen sonuç; dış ticarete konu olan malların arz esnekliklerinin sonsuz olması varsayımı altında, herhangi bir ülkenin ticari partnerlerine olan ithalat talebi ile ticari partnerlerinin söz konusu ülkeye olan ithalat taleplerinin reel döviz kuru esnekliklerinin toplamı birden büyükse, ulusal paranın reel değer kaybı (kazanımı) dış ticaret dengesini pozitif (negatif) yönde, küçükse negatif (pozitif) yönde etkileyeceği ve kurların dış ticareti etkilemede etkin bir politika aracı olarak kullanılabilirdir. Ancak literatürde farklı yöntemler kullanılarak döviz kuru, ihracat ve ithalat arasındaki nedensellik ilişkilerini inceleyen çok sayıda çalışmada farklı sonuçlar bulunmuştur. Bazı çalışmalarda dış ticareti etkilemede kurlar etkin bir araç olarak bulunurken, bazı çalışmalarda da etkin bir araç olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Literatürde döviz kuru ile ihracat ve ithalat arasındaki ilişkileri belirlemeye yönelik ampirik çalışmaların daha çok, döviz kuru belirsizliği ve dış ticaret; döviz kuru ve dış ticaret dengesi; döviz kuru ve dış ticaret fiyatları üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir.¹⁹⁷ Çalışmanın bu bölümünde literatürde yer alan döviz kuru ve dış

¹⁹⁷ Ekrem Gül ve Aykut Ekinci (2006), “Türkiye’de Reel Döviz Kuru İle İhracat Ve İthalat Arasındaki Nedensellik İlişkisi: 1990 – 2006 ”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 16, Kütahya, ss. 165-190.

ticaret dengesi arasındaki ilişkiyi ortaya koymaya yönelik uluslararası ve ulusal çalışmalar inceledikleri dönemler, veri setleri ve ulaştıkları temel sonuçlar değinilerek yer almaktadır. Ancak literatürdeki çalışmaların her birini ele almak mümkün değildir. Bu nedenle bu bölümde döviz kuru ve dış ticaret ile ilgili önemli ampirik sonuçları olan ve daha çok atıf alan bazı öncü çalışmalar hakkında kısaca bilgi sunulacaktır.

Role ve Yellen (1989); reel döviz kuru, yurtiçi gelir, yurtdışı gelir ve dış ticaret bilançosu arasındaki ilişkiyi ABD ekonomisi için incelemişlerdir. Çalışmada 1960:1-1985:4 yıllarına ait üçer aylık veriler kullanılmıştır. Kısa dönem analizinde G-7 ülkelerinin her biri ile ABD arasındaki dış ticaret, araç değişkenler yöntemiyle incelenmiş ve reel döviz kurunun dış ticaret bilançosu üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Yapılan uzun dönemli analizde ise Engle-Granger ile Stock-Watson yöntemleri kullanılmıştır. Her iki yöntemle göre yapılan analizlerde değişkenlerin ko-entegre olmadıkları sonucuna varılmıştır. Rose ve Yellen, en küçük kareler (EKK) yöntemini ve serilerin seviyelerini kullanarak yaptıkları analizlerde ise J-eğrisini destekleyici sonuçlara ulaşmışlardır.¹⁹⁸ Çalışma zaman serileriyle yapılmasına karşın verilerin birim kök içerip içermediğine dikkat edilmemesi yönünden eleştirilmiştir.

Hasan ve Khan (1994), Pakistan ekonomisiyle ilgili yaptıkları çalışmada 1972- 1991 dönemine ait yıllık verileri kullanarak, kur politikasının dış ticaret dengesini olumlu yönde etkileyebileceğine dair bazı sonuçlar elde etmişlerdir. Üç aşamalı EKK yönteminin kullanıldığı ekonometrik çalışmanın sonucunda devalüasyonun ihracat talebini artırıcı, ithalat talebini ise azaltıcı etkiler yaptığını ortaya koymuşlardır.¹⁹⁹

Ariza (1994); Kore, Hindistan, Endonezya, Malezya, Pakistan, Filipinler, Singapur, Sri Lanka ve Tayland ekonomilerine ait 1971:1-1991:1 dönemini kapsayan

¹⁹⁸ Andrew K. Role ve Janet L. Yellen (1989) , “ Is There A J-Curve? ”, **Journal of Monetary Economics**, Cilt: 24, Sayı: 1, USA, ss. 53-68.

¹⁹⁹ Aynul M. Hasan ve Ashfaq H. Khan (1994), “Impact of Devaluation on Pakistan’s External Trade:An Econometric Approach”, **Economics Letters**, Cilt: 33, Sayı: 4, ss. 1205-1215.

bir veri seti kullanarak, reel döviz kuru ile dış ticaret dengesi arasındaki ilişkileri araştırmıştır. Elde edilen sonuçlar, Hindistan ve Sri Lanka dışındaki tüm ülkelerde devalüasyonun uzun dönemde dış ticaret dengesini olumlu yönde etkileyeceğini göstermektedir.²⁰⁰

Oskooee ve Niroomand (1998); 30 ülkenin²⁰¹ 1960–1992 dönemine ait yıllık verilerini kullanarak Johansen ko-entegrasyon yöntemi ile kritik esneklikler koşulunu test etmişlerdir. Hemen hemen tüm ülkelerde koşulun gerçekleştiği sonucuna ulaşmışlardır.²⁰² Oskooee ve Niroomand tarafından kullanılan yöntem daha sonra birçok çalışmada kullanılmıştır. Ancak söz konusu çalışmanın en önemli eksikliği sadece fiyat etkilerini göz önüne alması ve gelir etkilerini göz ardı etmesidir.

Demirden ve Pastine (1995), esnek döviz kuru sistemlerinde döviz kurları ve dış ticaret dengesinin karşılıklı olarak birbirlerini etkilediğini; bu nedenle EKK yöntemine alternatif yöntemler kullanılması gerektiğini ifade etmişlerdir. Dış ticaret dengesi, reel döviz kuru, reel GSMH ve reel dünya geliri değişkenleri ile ABD ekonomisi için J eğrisinin geçerliliğini test etmişlerdir. Çalışmada 1978:2-1993:2 dönemini kapsayan çeyrekli verilerle VAR yöntemi kullanılmış ve elde edilen etki-tepki fonksiyonlarının J eğrisini destekler nitelikte olduğu sonucuna ulaşılmıştır.²⁰³

Jiranyakul ve Brahmasrene (2002), reel döviz kurundaki değişmelerin dış ticaret dengesi üzerindeki etkilerini Tayland ekonomisi için araştırmışlardır. Çalışmada 1990-2000 yıllarına ait üçer aylık veriler ile durağanlık testleri, ko-entegrasyon tekniği ve Stock-Watson'un dinamik EKK yöntemi kullanılmıştır. Analiz sonuçlarına göre reel döviz kurundaki değişmeler, Tayland'ın üç büyük

²⁰⁰ Augustine C. Ariza (1994), "Cointegration Test Of A Long-Run Relation Between The Real Effective Exchange Rate And The Trade Balance", **International Economic Journal**, Cilt: 8, Sayı: 3, ss. 1-9.

²⁰¹ Avustralya, Avusturya, Belçika, Kanada, Kolombiya, Kıbrıs Rum Kesimi, Danimarka, Finlandiya, Fransa, Almanya, Yunanistan, İrlanda, İtalya, Japonya, Kore, Mauritius, Fas, Hollanda, Norveç, Yeni Zelanda, Filipinler, Güney Afrika, İspanya, İsveç, Suriye, Tunus, Amerika Birleşik Devletleri ve Venezüella.

²⁰² Bahmani Oskooee ve Farhang Niroomand (1998), "Long-Run Price Elasticities And The Marshall-Lerner Condition Revisited", **Economics Letters**, Cilt: 61, Sayı: 1, ss. 101-109.

²⁰³ Tuvana Demirden ve Ivan Pastine (1995), "Flexible Exchange Rates and the J-Curve :An Alternative Approach", **Economics Letters**, Cilt: 48, Sayı: 3-4, ss. 373-377.

ticaret ortağı olan Japonya, ABD ve Singapur'la yaptığı ihracat ve ithalatı etkilemektedir.²⁰⁴

Stucka (2003), süreklilik arz eden devalüasyonlar sonucunda reel döviz kurunda meydana gelen değişmelerin ticaret dengesi üzerindeki etkilerini Hırvatistan ekonomisi için incelemiştir. Yapılan ekonometrik çalışmada 1994:1-2002:1 yıllarına ait üçer aylık veriler ve ARDL (gecikmesi dağıtılmış otoregresif model) yöntemi kullanılmıştır. Ekonometrik analiz sonuçlarına göre süreklilik arz eden %1 oranındaki bir devalüasyonun Hırvatistan'ın ticaret dengesine etkisi %0,94 ile %1,3 oranında ve olumlu yönde olmaktadır. Ayrıca yapılan devalüasyonların ticaret dengesine olan yansıması ise yaklaşık 2,5 yıl sonra ortaya çıkmaktadır. Stucka, Hırvatistan için J-eğrisini destekler nitelikte sonuçlara ulaşmıştır.²⁰⁵

Fang ve Miller (2004), Singapur ekonomisi için 1979-2002 yılları arasındaki ihracat ve reel döviz kuru verilerini kullanarak yaptıkları çalışmada, yapılan devalüasyonlara bağlı olarak reel döviz kuru ile ihracat arasında zayıf bir ilişki bulmuşlardır. Ekonometrik analizde GARCH-M (Genelleştirilmiş Otoregresif Şartlı Farklı Varyans) yöntemi kullanılmış ve yapılan devalüasyonlar sonucunda döviz kurundaki değişimlerin ihracatı pek etkilemediği hatta döviz kuru değişim riskinin önemli ölçüde ihracatı engellediği ortaya çıkmıştır. Bu açıdan Fang ve Miller; Singapur'daki politika yapıcıların, devalüasyon yapmak yerine döviz kurlarını dengede tutarak ihracatı daha iyi artırabileceklerini ifade etmektedir.²⁰⁶

²⁰⁴ Komain Jiranyakul ve Tantatape Brahmasre (2002) , “An Analysis of The Determinants of Thailand's Exports and Imports with Major Trading Partners”, **Southwestern Economic Review**, <http://www.ser.tcu.edu/2002/SER2002%20Jiranyakul%20Brahmasrene111-122.pdf> (12.11.2008), ss.111-122.

²⁰⁵ Tihomir Stucka (2004), “The Impact of Exchange Rate Changes on the Trade Balance in Croatia”, **IMF Working Papers**, Cilt: 65, Sayı: 4 , <http://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2004/wp0465.pdf> (10.12.2008), ss. 1-24

²⁰⁶ WenShwo Fang ve Stephen M. Miller (2004) , “Exchange Rate Depreciation and Exports:The Case of Singapore Revisited”, **University of Connecticut Working Papers Series**, Cilt: 45, Sayı: 4, ss.1-10.

Tablo16: Döviz Kuru Ve Dış Ticaret Dengesi Arasındaki İlişki: Dünya’da Yapılmış Literatür Çalışmaları

Makale Adı ve Yazarı	İncelenen Ülke	İncelenen Dönem	Analiz Yöntemi	Döviz Kurları ve Dış Ticaret Dengesi Arasında
Role ve Yellen (1989)	G7 ülkeleri ABD	1960:1-1985:4	Araç değişkenler yöntemi Engle-Granger Stock- Watson	Yok
Hasan ve Khan (1994)	Pakistan	1972-1991	Üç aşamalı EKK	Var
Ariza (1994)	8 Ülke*	1971:1- 1991:1	Engle-Granger Ko-enteegrasyon	Hindistan ve Sri Lanka dışındaki tüm ülkelerde var
Oskooee ve Niroomand (1998)	30 Ülke**	1960-1992	Johansen-koenteegrasyon	Var
Demirden ve Pastine (1995)	ABD	1978:2-1993:2	Etki tepki fonksiyonları	Var
Jiranyakul ve Brahmasre (2002)	Tayland	1990:1-2000:4	Stock- Watson Dinamik EKK	Var
Stucka (2003)	Hırvatistan	1994:1-2002:1	ARDL	Var
Fang ve Miller (2004)	Singapur	1979-2002	GARCH-M	Yok
* Kore, Hindistan, Malezya, Pakistan, Filipinler, Singapur, Sri Lanka, Tayland				
** Avustralya, Avusturya, Belçika, Kanada ,Kolombiya, Kıbrıs Rum Kesimi, Danimarka, Finlandiya, Fransa, Almanya, Yunanistan,İrlanda, İtalya, Japonya, Kore, Mauritius, Fas, Hollanda, Norveç, Yeni Zelanda, Filipinler,Güney Afrika, İspanya, İsveç, Suriye, Tunus, Amerika Birleşik Devletleri ve Venezüella				

Oskooee ve Domaç tarafından Türkiye için yapılan çalışmada ithalat ve ihracat arasındaki uzun dönemli ilişki incelenmiştir. Çalışmada 1947-1990 dönemine ait yıllık verilerden yararlanılmış, ayrıca 1970’li yıllarda Türkiye’de yaşanan iktisadi ve siyasi sorunların her iki seride de yapısal bir değişime neden olduğu tespit edilmiştir. Bu nedenle analizlerine yapısal değişimi ifade eden kukla değişken ekleyen Oskooee ve Domaç, toplam ihracat ve ithalat değişkenlerinin koentegre olduğu sonucuna varmışlardır. İhracatın bağımlı değişken olarak alındığı koentegrasyon denklemlerinde ulaşılan pozitif eğim katsayısı, ithalattaki artışın ihracatı da arttıracığı şeklinde yorumlanmıştır. Bu durumu test eden Oskooee ve Domaç, dış ticaret dengesizliğini gidermek amacıyla alınacak ithalatı daraltıcı tedbirlerin ihracatı gerileteceği sonucuna varmışlardır.²⁰⁷

Durusoy ve Tokatlıoğlu (1997), Türkiye için yaptıkları çalışmada devalüasyon ve ticaret bilançosu arasında istatistiki bir ilişkinin olup olmadığını araştırmışlar ve Türkiye için J-eğrisini elde etmeye çalışmışlardır. 1987:1-1995:2 dönemine ait üçer aylık veriler kullanan Durusoy ve Tokatlıoğlu çalışmalarında Almon Yaklaşımı’ni uygulamıştır. Yapılan ekonometrik çalışma sonuçları J-eğrisini destekler niteliktedir. Kur politikasının ticaret bilançosu üzerindeki olumlu etkilerinin en iyi ihtimalle bir yıl sonra ortaya çıkacağını belirten Durusoy ve Tokatlıoğlu, makro ekonomik dengelerin çok kısa sürede değişebileceği Türkiye için bu sürenin oldukça uzun olduğunu ifade etmişlerdir. Bu yüzden kur politikasının Türkiye’nin dış ticareti için uygun bir politika aracı olmadığı sonucuna varmışlardır.²⁰⁸

Sivri ve Usta (2001) çalışmalarında Granger nedensellik testini ve Var yöntemini kullanarak Türkiye’nin ithalat ve ihracat yapısını 1994:01-2000:06 dönemini kapsayan verileri kullanarak incelemişlerdir. Çalışmanın sonucunda kur

²⁰⁷ Bahmani Oskooee ve İlker Domaç (1995), “The Long Run Relation Between Imports and Exports in an LDC: Evidence from Turkey”, **METU Studies in Development**, Cilt: 22, Sayı: 2, ss. 67-77.

²⁰⁸ Ömer Durusoy ve İbrahim Tokatlıoğlu (1997), “Devalüasyon ve J Eğrisi”, **Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Ekonomik Yaklaşım**, Cilt:8, Sayı:24-25, ss.65-79.

ayarlamalarının dış ticaret dengesini sağlamada etkin bir araç olarak kullanılmayacağı sonucuna ulaşmışlardır.²⁰⁹

Şimşek ve Kadılar (2004) çalışmalarında 1970'den 2002'ye kadar sınırlı bir dönem kapsayan veriler kullanılarak ilgili döneme ilişkin Türkiye'nin ithalat talep fonksiyonunu sınır testi yaklaşımı ile araştırmışlardır. Çalışmada ithalatın uzun dönem gelir esnekliği 0.37, nispi fiyat esnekliği ise 0.67 bulunmuştur.²¹⁰ Ayrıca yaptıkları başka bir çalışmada da ihracat fiyat esnekliğini -1.02 ve gelir esnekliğini 0.21 olarak elde etmişlerdir.²¹¹ Söz konusu dönemde Türkiye için yapılacak bir devalüasyonun dış ticaret dengesini olumlu etkileyeceği sonucuna ulaşmışlardır.

Baldemir ve Keskiner (2004) devalüasyon, para ve reel gelir değişkenlerinin dış ticaret üzerine etkisini Türkiye için incelemişlerdir. Çalışmada Türkiye'nin dış ticaret ilişkilerinin en yoğun olduğu ABD, Almanya, Hollanda, İngiltere ve İtalya için 1987-2001 verileriyle panel data analizi yapılmıştır. Reel döviz kurları için ele alınan modeller incelendiğinde reel döviz kuru teorik beklentiye uygun şekilde dış ticaret dengesiyle ters yönlü bir ilişki içerisinde. Reel kurun değer kaybetmesi dış ticaret dengesini olumlu yönde etkilemektedir.²¹²

Akbostancı (2004) tarafından yapılan çalışmada ise 1987:1-2004:4 dönemine ait veriler kullanılarak Türkiye'nin dış ticaret yapısı analiz edilmiştir. Bu çalışmaya göre reel döviz kuru dış ticaret dengesini hem kısa hem de uzun dönemde etkileyen tek değişkendir. Uzun dönem denklemi ve hata düzeltme modeli sonuçlarına göre; TL'nin değer kaybı dış ticaret dengesini olumlu yönde etkilemektedir. Kısa dönemde

²⁰⁹ Uğur Sivri ve Can Usta . (2001), "Reel Döviz Kuru, İhracat Ve İthalat Arasındaki İlişki", **Uludağ Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt.19, Sayı:4, ss.1-9.

²¹⁰ Muammer Şimşek ve Cem Kadılar (2004), "Türkiye'nin İthalat Talebi Fonksiyonunun Sınır Testi Yaklaşımı İle Eşbütünleşme Analizi:1970-2002", **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, Cilt:5 Sayı:1, http://www.dogus.edu.tr/dogustru/journal/cilt_5_sayi_1/M00103.PDF (10.10.2007), ss.27-34

²¹¹ Muammer Şimşek ve Cem Kadılar (2005), "Türkiye'nin ihracat Talebi Fonksiyonunun Sınır Testi Yaklaşımı İle Eşbütünleşme Analizi:1970-2002", **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, Cilt:6 Sayı:1, <http://journal.dogus.edu.tr/13026739/2005/cilt6/sayi1/M00133.pdf> (10.10.2007), ss.144-152

²¹² Ercan Baldemir ve Ayşe Keskiner (2004), "Devalüasyon, Para, Reel Gelir Değişkenlerinin Dış Ticaret Üzerine Etkisinin Panel Data Yöntemiyle Türkiye İçin İncelenmesi", **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt:6, Sayı:4, ss.44-59.

ticari dengede meydana gelen bir iyileşme, TL'nin reel olarak değerlendirilmesine yol açmaktadır.²¹³

Yamak ve Korkmaz (2005) çalışmasında 1995:1-2004:4 dönemini kapsayan veri setini kullanarak TL'deki reel değer değişimlerinin dış ticaret dengesi üzerindeki etkileri ve bu etkilerin kaynaklarını incelemeyi amaçlamışlardır. Çalışmada Genişletilmiş Dickey-Fuller, Phillips-Perron birim kök testleri yardımıyla zaman serisi özelliklerini, Granger nedensellik testi ve etki-tepki fonksiyonları yardımıyla seriler arasındaki nedensellik ilişkilerinin yönünü tespit etmeye çalışmışlardır. Birim kök testleri sonucunda seriler arasında uzun dönemli bir ilişki olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Nedensellik testleri sonucunda ise 2001:2 döneminde yaşanan para politikası değişikliğinin göz önüne alınıp alınmamasına bağlı olarak farklı sonuçlara ulaşılmıştır. Eğer para politikası değişimi göz ardı edilirse TL'deki reel değerlenmenin dış ticaret açığını tüketim ve sermaye malları dış ticaret dengesini bozmak yoluyla artırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Aynı zamanda, sermaye malları dış ticaret dengesinde meydana gelen bozulmalar da dış ticaret açığını artırarak TL'nin reel olarak değer kaybetmesine yol açmaktadır. Reel döviz kuru ile dış ticaret dengesi arasındaki ilişki sadece 2001 Şubat krizinin dikkate alınmaması durumunda Marshall-Lerner koşuluna uygun biçimde çıkmıştır.²¹⁴

Yılmaz ve Kaya (2007) reel döviz kuruyla ihracat ve ithalat arasındaki ilişkileri 1990:1–2004:6 dönemi için aylık veriler kullanarak VAR modeli yardımıyla araştırmışlardır. Sonuçlar Granger nedensellik, varyans ayırma ve etki-tepki fonksiyonlarından hareketle yorumlanmıştır. Granger nedensellik sınamasına göre, ithalat ve ihracat arasında karşılıklı bir nedensellik ilişkisi tespit edilirken, varyans ayırma ve etki-tepki fonksiyonlarına ait bulgulardan reel kurdaki herhangi bir değişimin dış ticaret dengesi üzerinde anlamlı bir etki yapmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Sonuçlar, reel döviz kurunun dış ticaret dengesini sağlamada etkin bir şekilde kullanılamayacağını göstermiştir. Ayrıca, ithalattan ihracata yönelik kuvvetli

²¹³ Elif Akbostancı (2004), a.g.e. , ss.1-20.

²¹⁴ Rahmi Yamak ve Abdurrahman Korkmaz (2005), “Reel Döviz Kuru Ve Dış Ticaret Dengesi İlişkisi: Kritik Elastikiyetler (Marshall-Lerner)Şartı”, **İstanbul Üniversitesi Ekonometri Ve İstatistik Dergisi**, Sayı:2, <http://eidergisi.istanbul.edu.tr/sayi2/ueis2m2.pdf> (10.12.2006), ss.16-38.

nedensellik ilişkisi, Türkiye örnekleminde, ithalat kısıtlamalarının ihracatı olumsuz yönde etkileyeceğini göstermiştir. Sonuç olarak, Türkiye için örneklem döneminde J Eğrisi etkisi geçerli değildir.²¹⁵

Tablo17: Döviz Kuru Ve Dış Ticaret Dengesi Arasındaki İlişki: Türkiye’de Yapılmış Literatür Çalışmaları

Makale Adı ve Yazarı	İncelenen ülke	İncelenen dönem	Analiz yöntemi	Döviz kurları ve dış ticaret dengesi arasında
Oskooee ve Domaç (1997)	Türkiye	1947-1990	Engle-Granger Koentegrasyon	Var
Durusoy ve Tokathoğlu (1997)	Türkiye	1987:1-1995:2	Almon yaklaşımı	Var
Sivri ve Usta (2001)	Türkiye	1994:01-2000:06	Etki tepki fonksiyonları	Yok
Şimşek ve Kadılar (2004)	Türkiye	1970-2002	Sınır testi yaklaşımı	Var
Baldemir ve Keskiner (2004)	Türkiye	1987-2001	Panel data yöntemi	Var
Akbostancı (2004)	Türkiye	1987:1-2004:4	VECM	Var
Yamak ve Korkmaz (2005)	Türkiye	1995:1-2004:4	Etki tepki fonksiyonları	Yapısal kırılma gözardı edilirse var Dikkate alınırsa yok
Yılmaz ve Kaya (2007)	Türkiye	1990:01-2004:06	Granger nedensellik Etki tepki fonksiyonları Varyans ayrıştırması	Yok

²¹⁵ Ömer Yılmaz ve Vedat Kaya (2007), “İhracat, İthalat Ve Reel Döviz Kuru İlişkisi: Türkiye İçin Bir Var Modeli”, [İktisat İşletme Ve Finans](#), Cilt: 22, Sayı:250, ss 69-84.

3.2. UYGULAMANIN AMACI

Uygulamanın amacı çalışmanın birinci ve ikinci bölümünde ele alınan teorik çerçeveden hareketle;

a) Türkiye’de uygulanan döviz kuru politikalarının dış ticaret üzerindeki etkisini ekonometrik teknikler kullanarak, Marshall- Lerner koşulunun geçerli olup olmadığını belirlemek, fiyat ve gelir etkilerini tespit etmek,

b) Her bilimsel çalışmanın genel amaçlarından biri olarak belirtilen teori ve yöntem analizlerini araştırmak/içselleştirmek suretiyle daha sonra yapılacak çalışmalara referans olacak bulgular elde etmektir.

3.3. EKONOMETRİK MODEL VE VERİ SETİ

Çalışmada Marshall-Lerner koşulunun geçerliliğini belirlemeye yönelik ithalat talep modeli ve ihracat talep modeli olarak iki model kullanılmıştır.

İthalat talep modeli şu şekildedir.

$$\text{LogM}=\alpha_0 + \alpha_1\text{Log}(\text{PM}/\text{PD}) + \alpha_2 \text{LogY} + u_t \quad (3.1)$$

Burada, M ithalat miktarını, PM ithalat fiyatlarını, PD yurtiçi fiyatlarını, Y yurtiçi reel geliri u_t ise hata terimini temsil etmektedir. Burada ithalatın yurtiçi fiyat seviyesine göre nispi fiyatındaki bir yükselişin ithalat miktarını azaltması beklenmektedir. Yurtiçi gelirdeki bir artışın pozitif gelir esnekliği nedeniyle ithalat miktarını arttırması beklenmektedir.²¹⁶ Kısaca modelde α_1 katsayısının negatif işaret taşıması ve α_2 katsayısının pozitif işaret taşıması beklenmektedir.

²¹⁶Yurtiçi gelirdeki bir artışın pozitif gelir esnekliği nedeniyle ithalat miktarını arttırması beklenmektedir. Bununla birlikte, literatürde yurtiçi gelir artışı ithal ikamesi üretiminde bir yükseliş nedeniyle artmışsa, negatif gelir esnekliği nedeniyle ithalat miktarının azalabileceği yönünde göstergeler bulunmaktadır.

Dünyanın geri kalanının bizim ülkemizin mallarına talebi anlamında ihracat talebi modeli şu şekilde oluşturulmuştur.

$$\text{LogM} = \beta_0 + \beta_1 \text{Log(PX/PXW)} + \beta_2 \text{LogYW} + \varepsilon_t \quad (3.2)$$

Burada, X ihracat miktarını, PX ihracat fiyatlarını, PXW dünya ihracat fiyatlarını, YW dünya gelirini ε_t ise hata terimini temsil etmektedir. İhracatın dünyanın geri kalanına göre nispi fiyatında bir artışın ülke ihracatını azaltması beklenir. Dünya gelirindeki bir yükseliş ise söz konusu ülkenin ihracatını arttırmalıdır.²¹⁷ Modelde β_1 katsayısının negatif işaret taşıması ve β_2 katsayısının pozitif işaret taşıması beklenmektedir.

Çalışmanın hipotezi çerçevesinde yukarıda ki iki model tahmin edilir. Daha sonra ithalat talep modelinin negatif olması beklenen α_1 parametresi ile ihracat talep modelinin yine negatif olması beklenen β_1 parametresinin mutlak değerleri toplamına bakılarak Marshall-Lerner koşulunun sağlanıp sağlanmadığı belirlenir. İki parametrenin mutlak değerleri toplamı birden büyükse Marshall-Lerner koşulunun sağlandığı, birden küçükse sağlanmadığı sonucuna ulaşılır. Daha önceki bölümlerde bahsedildiği gibi, Marshall-Lerner koşulu sağlanıyorsa ulusal paranın değer kaybı dış ticaret dengesi üzerinde olumlu etkilere yol açacak, sağlanmıyorsa olumsuz etkilere yol açacaktır. Toplamın bire eşit olması durumunda ise, reel döviz kuru değişimleri ile dış ticaret dengesi arasında herhangi bir etkileşimin olmadığı sonucuna ulaşılacaktır.

Çalışmada 1987:1–2006:4 dönemini kapsayan çeyrekli veriler kullanılmıştır. Veriler IMF International Financial Statistics (IFS), ve T.C. Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sistemi (EVDS), veri tabanlarından alınmıştır. Modellerde tüm verilerin logaritmaları alınmıştır. Bu durum bize katsayıların doğrudan esneklikleri vermesi gibi bir kolaylık yaratmaktadır.

²¹⁷ Bahmani Oskooee ve Farhang Niroomand (1998), a.g.e., s. 102.

Tablo18 : Değişken Tanımları, Kaynakları Ve İşaret Beklentileri

Değişken	İşaret beklentisi	Tanım	Kaynak
M		İthalat miktar endeksi	IFS
PM/PD	-	ithalatın nisbi fiyatlarını	IFS
Y	+	Yurtiçi gelir	TCMB EVDS
X		İhracat miktar endeksi	IFS
PX/ PXW	-	İhracatın nisbi fiyatları	IFS
YW	+	Yurtdışı gelir	IFS

İthalat modelinde kullanılan PM/PD değişkeni ithalatın nisbi fiyatlarını ifade etmektedir ve her ikisi de IMF veri tabanından alınan ithalat fiyat endeksinin yurtiçi fiyatlarına oranlanması ile elde edilmiştir. Yurtiçi fiyatları olarak modelde Türkiye'nin tüketici fiyat endeksi kullanılmıştır. İhracat modelinde kullanılan PX/PXW değişkeni ise ihracatın nisbi fiyatlarını ifade etmekte olup IFS veri tabanından alınan Türkiye ihracat fiyat endeksinin IFS veri tabanından alınan yurtdışı fiyatlarına oranlanması ile elde edilmiştir. Yurtdışı fiyatları olarak dünya tüketici fiyat endeksi kullanılmıştır. Y Türkiye'nin yurtiçi gelirini ifade etmekte olup cari fiyatlarla GSYİH'nın 2000 yılı fiyatlarıyla reelleştirilmesi ve daha sonra dolara çevrilmesiyle elde edilmiştir. YW dünya gelirini göstermektedir. Modellerde tüm verilerde baz yılı olarak 2000 yılı alınmıştır.

3.4. EKONOMETRİK YÖNTEM

Çalışmanın bu bölümde öncelikle hem ithalat hem de ihracat modellerinde yer alan veriler için birim kök testi yapılmıştır. Ayrıca çalışmada Pesaran, Shin ve Smith (2001) in ARDL sınır testi yaklaşımı; değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin bulunup bulunmadığı test etmek; ayrıca kısa ve uzun dönem parametreleri türetmek ve tahmin etmek için kullanılmaktadır. Aşağıda çalışmanın amacı

çerçevesinde oluşturulan modellere esas teşkil eden istatistiki ve ekonometrik yöntemler ele alınmıştır.

3.4.1. Birim Kök Testleri

Zaman serilerinin en önemli yönlerinden biri, bu serilerin durağan ya da durağan olmamalarıdır. Değişkenler arasında ekonometrik olarak anlamlı ilişkiler elde edilebilmesi için analiz yapılan serilerin durağan seriler olması gerekir. Bir zaman serisinin uzun bir dönem içerisinde gösterdiği ana eğilime trend (uzun devre eğilimi) adı verilir. Değişkenler arasında ekonometrik olarak anlamlı ilişkiler elde edilebilmesi için analizi yapılan serilerin güçlü bir trend taşımaması gerekir. Eğer değişkenlere ait zaman serilerinde trend bulunuyorsa, ilişki gerçek olmaktan çok sahte regresyon şeklinde ortaya çıkmaktadır.²¹⁸ Birçok ekonometrik analizde ele alınan iki serinin de güçlü genel eğilimler (trend) taşıması nedeniyle değişkenler arasında anlamlı bir ilişki olmasa dahi yüksek bir R^2 bulunmaktadır. Gözlenen yüksek R^2 iki değişken arasındaki gerçek ilişkiden ziyade bu eğilimden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle regresyonun gerçek bir ilişkiyi mi yoksa sahte bir ilişkiyi mi ifade ettiği, zaman serilerinin durağan olup olmamasıyla yakından ilgilidir.²¹⁹

Y_t 'nin herhangi bir zaman serisini ifade ettiğini düşünürsek, Y_t serisinin durağan olması için şu koşulları taşıması gerekir.²²⁰

Sabit aritmetik ortalama : $E(Y_t) = \mu$

Sabit varyans : $Var(Y_t) = E(Y_t - \mu)^2 = s^2$

Gecikmeye bağlı kovaryans : $Y_k = E[(Y_t - \mu)(Y_{t+k} - \mu)]$

k =gecikme mesafesi (bütün t değerleri için)

²¹⁸ Recep Tarı (2002), **Ekonometri**, Alfa Yayınları, İstanbul , s.372.

²¹⁹ Damodar N.Gujarati (1999), **Temel Ekonometri**, Çev: Ümit Şenesen ve Gülay Günlük Şenesen, Literatür Yayıncılık, İstanbul, s. 709.

²²⁰ Tarı (2002), a.g.e. , s.373.

Özetle, eğer bir zaman serisi durağansa, ortalaması, varyansı ve çeşitli gecikmelerdeki ortak varyansı aynı kalacaktır.²²¹ Zaman serilerinin durağan olup olmaması özellikle üç yönden önem taşımaktadır:²²²

a) Zaman serileri kullanmak suretiyle iki değişkenin katsayıları arasında istatistiksel bakımdan anlamlı bir ilişki bulunabilir. Ancak bu iki zaman serisi arasındaki ilişki ortak bir trendin varlığından kaynaklanabilir. Durağan olmayan serilerin olduğu durumda yapılan tahminde ortaya sahte regresyonun çıkacağı Granger ve Newbold tarafından 1974 yılında belirtilmiştir. Trend içeren tahminlerin regresyon sonuçlarına bakıldığında R^2 yeterince yüksek ve t istatistikleri anlamlıdır, fakat Durbin-Watson (DW) istatistik değeri küçüktür. Ancak sonuçların herhangi bir ekonomik anlamı bulunmamaktadır.

b) Zaman serisi verileri içeren regresyon modelleri çoğunlukla öngörü amaçlı kullanılmaktadır. Durağan serilerin kullanılmadığı modellerle yapılan öngörülerin geçerliliği tartışmalıdır.

c) Dinamik bir zaman serisi modelinde geleneksel tahmin yöntemlerinin (En Küçük Kareler Yöntemi) kullanılabilmesi için tüm değişkenlerin durağan olmaları gerekmektedir.

Değişik yöntemler olmakla birlikte, durağanlık için kullanılan en yaygın ve en geçerli yöntem “birim kök” testleridir. Çalışmada Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) birim kök testi ve Philip-Peron (PP) birim kök testi kullanılmıştır.

3.4.1.1. Genişletilmiş Dickey –Fuller (ADF) Testi

Bir seride birim kök tespiti için ifade şu şekildedir:²²³

$$Y_t = pY_{t-1} + u_t \quad (3.3)$$

²²¹ Damodar N.Gujarati (1999), a.g.e. , s.713.

²²² Aziz Kutlar (2000), **Ekonometrik Zaman Serileri**, Gazi Kitabevi Yayınları, Ankara, s.156.

²²³ Damodar N.Gujarati (1999), a.g.e. , s. 718.

Burada u_t ; stokastik bir hata terimidir. Y_t ; Y'nin t zamandaki aldığı değer ve Y_{t-1} ise, Y'nin t-1 zamandaki aldığı değeridir. Eşitlik birinci dereceden otoregresif AR(1) modelidir. Yani t dönemindeki Y'nin kendi değerine göre regresyonunu ifade etmektedir.

Eğer regresyon hesaplanır ve $p = 1$ olarak bulunursa Y_t olasılıklı değişkeninin bir birim köke sahip olduğu söylenir. Bu durum zaman serisi analizinde, rassal yürüyüş olarak bilinir. Serinin durağan olmadığı anlamına gelir ve ilişki,

$$Y_t = Y_{t-1} + u_t \quad (3.4)$$

biçimini alır. Bu ifade bir önceki dönemde iktisadi değişkenin değerinin ve o dönemde maruz kaldığı şokun olduğu gibi sistemde kalması anlamına gelmektedir. Yani geçmiş dönemde yaşanan şokların etkisi bütün bir döneme yayılmakta ve son dönem değeri geçmişteki bütün şokların toplamını içermektedir. Şokların kalıcı nitelikte olması ise serinin durağan olmaması ve zaman içinde gösterdiği trendin stokastik olması demektir.

(3.3) numaralı denklem, eşitliğin sağ ve sol tarafından Y_{t-1} çıkartılarak başka bir biçimde yazılabilir:

$$\Delta Y_t = (p-1) Y_{t-1} + u_t \quad (3.5)$$

Burada $\Delta Y_t = Y_t - Y_{t-1}$; birinci fark işlemcisidir. $(p-1)$ 'de ' γ ' olarak ifade edilirse ilişki,

$$\Delta Y_t = \gamma Y_{t-1} + u_t \quad (3.6)$$

olarak yazılabilir. $p=1$ olduğunda $\gamma =0$ olacaktır. $\gamma =0$ olduğunda (3.6) numaralı denklem şu şekilde yazılabilir:

$$\Delta Y_t = (Y_t - Y_{t-1}) = u_t \quad (3.7)$$

Bu denklem rassal bir yürüyüşün birinci farklarının durağan olduğunu ifade etmektedir. Bir zaman serisinin birinci farkı alınır ve bu seri durağan çıkarsa orijinal seriye birinci dereceden bütünleşiktir denilmekte ve I(1) ile gösterilmektedir. Eğer seriyi durağan yapmak için iki defa fark almak gerekirse 2. dereceden bütünleşik denilmekte ve I(2) olarak gösterilmektedir. Genel olarak, bir zaman serisinin d kez farkının alınması gerekiyorsa o seri d'inci dereceden bütünleşik ya da I(d) olur.

Zaman serisi analizinin test edilmesi için gerekli olan hipotez ise şu şekilde ifade edilebilir.²²⁴

$H_0 : \gamma = 0, p = 1$ ise; seri durağan değildir, normal dağılmamaktadır ve otokorelasyona sahiptir.

$H_1 : \gamma < 0$, ise; seri durağandır, normal dağılmaktadır ve otokorelasyona sahip değildir.

$H_0 : p = 1$ hipotezi varsayımıyla hesaplanan t değeri t (tau) istatistiği olarak bilinir. Literatürde tau sınaması bulanların adıyla anılmakta ve Dickey- Fuller Testi olarak bilinmektedir.²²⁵

$H_0 : p = 1$ hipotezinin reddedilip edilmediğini anlamak için t istatistiğinden ve kritik eşik değerlerini gösteren tablodan faydalanılır. Kritik eşik değerlerini (red-kabul) gösteren Dickey-Fuller çizelgesi, MacKinnon tarafından Monte Carlo benzetiminden yararlanılarak daha da genişletilmiştir. Bu teste ilişkin kritik değerler %1, %5 ve %10 anlam düzeylerine göre oluşturulmaktadır.

DF testi entegre derecesini ölçmekte önemli bir adım olmasına rağmen hata terimlerindeki otokorelasyonu dikkate almamaktadır. Eğer hata terimi u_t otokorelasyon içeriyorsa DF testi geçersiz olacaktır. Bu durumda çözüm olarak

²²⁴ Damodar N.Gujarati (1999), a.g.e. , s. 719

²²⁵ Damodar N.Gujarati (1999), a.g.e. , ss. 719-720

Dickey ve Fuller, bağımlı değişkenin gecikmeli değerlerinin modele açıklayıcı değişken olarak ilave edilmesini, bu şekilde otokorelasyonun ortadan kalkacağını öne sürmüşlerdir. Genişletilmiş Dickey-Fuller Testi (Augmented Dickey Fuller – ADF) olarak adlandırılan bu test, entegrasyon derecesinin belirlenmesinde kullanılan testlerin en etkinini olarak değerlendirilmekte ve pratikte yaygın olarak kullanılmaktadır. ADF testini şu şekilde ifade edebiliriz:

$$\Delta Y_t = \beta_1 + \beta_2 t + \gamma Y_{t-1} + \alpha \sum_{i=1}^m Y_{t-i} + u_t \quad (3.8)$$

ADF testi, her serinin kendi gecikmeli değeri ile gecikmeli farklarının kullanıldığı bir testtir.²²⁶ ADF testinde kullanılan kritik değerler tablosunun, DF testlerinde kullanılan tablo ile aynıdır.²²⁷

3.4.1.2. Philips- Peron(PP) Testi

ADF testi hata terimlerinin birbirleriyle ilişkisiz olduğunu kabul eder. Ancak bu genelde karşılaşılan bir durum değildir. Philips – Peron(PP) testi ise bu varsayımı kaldırır ve hata terimlerinin dağılımlarının zayıf bağımlı ve heterojen bir yapıya sahip bir süreçte üretildiğini kabul eder . Pozitif hareketli ortalama parametresinin varlığında, PP testinin ADF testine göre daha başarılı sonuçlar verdiği bulunmuştur. Öte yandan parametre negatif olarak tahmin edilirse , sonlu örnek büyüklüğünden kaynaklanan sapmalar oluşmakta ve Philips – Perron testinin gözlemlenebilen avantajı kalmamaktadır. PP testinin kullanılmasını gerektirecek başka bir neden, ADF testlerinde seçilen gecikmeli değişkenlerin sayısının yaratabileceği sorunlardan kaynaklanmaktadır.²²⁸ Bu nedenlerden dolayı genellikle hem ADF hem de PP testleri birlikte uygulanır.

²²⁶ Saadet K. Kasman ve Adnan Kasman (2004) , “Turizm Gelirleri Ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Eşbütünleşme Ve Nedensellik İlişkisi”, **İktisat- İşletme ve Finans Dergisi**, Cilt:19 Sayı: 220, s.125.

²²⁷ Wojciech W. Charemza ve Derek F. Deadman (1993), **New Directions İn Econometric Practise**, Edward Elgar Publishing, England, ss.133-134.

²²⁸ Bhaskara. B. Rao (1994), **Cointegration for The Applied Economist**, St. Martin’s Press., New York, ss. 80-85

3.4.2. Eşbütünlüşme Analizi: Sınır Testi (Bounds Test) Yaklaşımı

Ampirik çalışmalar makroekonomik zaman serilerinin büyük çoğunluğunun durağan olmayan seriler olduğunu ortaya çıkarmıştır. Birim kök içeren bu seriler arasında sahte regresyon sorunuyla karşılaşıldığından bu soruna çözüm bulmak için çeşitli yöntemler önerilmiştir. Bunlardan bir tanesi serilerin farklarının alınıp regresyona sokulmasıdır. Ancak bu durumda da yeni bir problemle karşı karşıya kalınmaktadır. Bu yöntem uzun dönem dengesi için önemli olan bilgilerin kaybedilmesine yol açmaktadır. Çünkü değişkenlerin birinci farkları kullanıldığından, bu değişkenlerin arasında olması muhtemel uzun dönemli ilişkiyi görme olasılığı ortadan kalkmaktadır. Bu, eşbütünlüşme analizinin çıkış noktası olmuştur.²²⁹

Eşbütünlüşmenin iktisadi anlamı şu şekilde açıklanabilir: Eğer iki ya da daha çok seri uzun dönemi kapsayan bir denge meydana getirecek şekilde birbirlerine bağlı iseler, bu seriler trend içerseler dahi (durağan olmasalar bile) zaman içinde çok yakın biçimde birlikte hareket edecekler ve aralarındaki fark istikrarlı bir biçimde devam edecektir, yani durağan olacaktır.

1981 yılında Granger tarafından ileri sürülen eşbütünlüşme kavramı 1987 yılında Engle ve Granger tarafından geliştirilmiştir. Eşbütünlüşme analizi sayesinde zaman serisi ekonometrisi ve ekonomi teorisinin testi alanlarında önemli gelişmeler olmuştur. Eşbütünlüşme analizinin literatüre kazandırdıkları ve kullanım alanlarını şu şekilde sıralayabiliriz²³⁰:

- Regresyon analizlerinde trendin neden olduğu “sahte regresyon” sonuçlarını gidermesi,
- Ekonometrik modellemede yeni bir yöntem olması

²²⁹ Erdal Karagöl ve Erman Erbaykal, Murat H. Ertuğrul (2007), “Türkiye’de İktisadi Büyüme ile Elektrik Tüketimi İlişkisi; Sınır Testi Yaklaşımı”, **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, Cilt:8, Sayı:1, http://www1.dogus.edu.tr/dogustru/journal/cilt_8_sayi_1/M00173.pdf (15.08.2008), s.75

²³⁰ Utku Utkulu (2000), “Türkiye’de Dış Açıkların Belirleyicileri: Uzun Dönem Yaklaşımı Çerçevesinde Karşılaştırmalı ve Uygulamalı Bir İnceleme”, (Yayınlanmamış Doçentlik Tezi), İzmir, ss.47-48.

- Granger nedensellik testinde bir ön aşama olarak kullanılması
- Uzun dönem ekonometrik ilişkilerin yani iktisat teorisinin testine olanak vermesi.

Eşbütünleşme analizine yönelik en çok bilinen yaklaşımlar Engle ve Granger (1987) ve Johansen ve Juselius (1990) tarafından geliştirilen analizlerdir. Engle ve Granger(1987) yaklaşımına göre, düzeyde durağan olmayan birinci farkı durağan olan zaman serileri düzey halleri ile modellenenilmekte ve böylece uzun dönem bilgi kaybı engellenmiş olmaktadır. Ancak bu yaklaşım birden fazla eşbütünleşik vektör olması durumunda geçersiz olmaktadır. Bu noktadan hareketle Johansen(1988)'in geliştirdiği yaklaşımla, tüm değişkenlerin içsel olarak kabul edildikleri VAR modelinden yola çıkarak, değişkenler arasında kaç tane eşbütünleşik vektör olduğu test edilebilmektedir. Dolayısıyla, Engle ve Granger (1987) metodunda olduğu gibi, testi tek bir eşbütünleşik vektör beklentisiyle sınırlandırmadan, daha gerçekçi bir sınama gerçekleştirilebilmektedir. Fakat Engle ve Granger (1987), Johansen (1988) ve Johansen ve Juselius (1990) tarafından gerçekleştirilen eşbütünleşme testleri için tüm serilerin düzeyde durağan olmamaları ve aynı derecede farkı alındığında durağan hale gelmeleri gerekir. Eğer ilgili çalışmada serilerden bir veya daha fazlası düzey halinde durağan yani $I(0)$ ise bu testler ile eşbütünleşme ilişkisi araştırılmaz.²³¹

Pesaran, Shin ve Smith (2001) tarafından geliştirilen Sınır Testi (Bounds Test) yaklaşımı bu sorunu ortadan kaldırmakta ve verilerin hangi düzeyde durağan olduğuna bakılmaksızın uygulanabilmektedir. Pesaran ve diğerleri (2001) tarafından geliştirilen yaklaşımın, diğer eşbütünleşme uygulamalarına göre bazı üstünlükleri olduğunu bulunmaktadır. Bu üstünlüklerden bazıları, şu şekilde ifade edilebilir²³²:

1) İçsellik problemi ve uzun dönem katsayıları üzerindeki hipotezleri test edebilme yeteneği açısından Engle-Granger prosedüründen daha üstündür.

²³¹ Erdal Karagöl, Erman Erbaykal ve Murat H. Ertuğrul (2007), a.g.e., s. 76.

²³² Rahmi Yamak ve Abdurrahman Korkmaz (2007), Türk Cari İşlemler Açığı Sürdürülebilir Mi ? Ekonometrik Bir Yaklaşım, **Bankacılar Dergisi**, Sayı 60, <http://www.tbb.org.tr/turkce/dergi/dergi60/cariacik.pdf> (20.9.2008), s.24

2) Modelin kısa ve uzun dönem parametreleri eşanlı olarak tahmin edilebilmektedir.

3) Değişkenlerin tamamı, içsel kabul edilmektedir.

4) Yöntem, değişkenler arasındaki bütünleşme derecelerini hesaba katmamaktadır.

5) Küçük örneklerde bile güvenilir sonuçlar vermektedir.

Sınır testi iki aşamada uygulanabilir:

— Birinci aşama eşbütünleşmenin olup olmadığına karar verebilmek için uygun gecikmeli kısıtlanmamış hata düzeltme (UECM) modeli kullanılmaktadır. Eşbütünleşme ilişkisinin tespiti için kullanılan denklem (3.9) daki gibi ifade edilebilmektedir ve değişkenin başındaki “Δ ” bir kere farkı alınmış değişkeni göstermektedir.

$$\Delta Y_t = \alpha_0 + \sum_{j=1}^m \alpha_{1j} \Delta Y_{t-j} + \sum_{j=0}^m \alpha_{2j} \Delta X_{t-j} + \sum_{j=0}^m \alpha_{3j} \Delta Z_{t-j} + \alpha_{4i} Y_{t-1} + \alpha_{5i} X_{t-1} + \alpha_{6i} Z_{t-1} + \varepsilon_t \quad (3.9)$$

— İkinci aşamada eşbütünleşik ilişkinin olduğu modellerdeki uzun dönem ve kısa dönem ilişkinin belirlenmesi ve Hata Düzeltme Mekanizmasının (ECM) kontrolü için uygun ARDL modelleridir. Uzun dönem ilişkinin belirlenmesi için kullanılan denklem (3.10)’daki gibi ifade edilebilmektedir. Kısa dönemli ilişkinin tespiti ve hata düzeltme mekanizmasının kontrolü için kullanılan denklem ise (3.11)’deki gibi ifade edilebilir.

$$Y_t = \alpha_0 + \sum_{j=1}^m \alpha_{1j} Y_{t-j} + \sum_{j=0}^n \alpha_{2j} X_{t-j} + \sum_{j=0}^p \alpha_{3j} Z_{t-j} + \varepsilon_t \quad (3.10)$$

$$\Delta Y_t = \alpha_0 + \sum_{j=1}^m \alpha_{1j} \Delta Y_{t-j} + \sum_{j=0}^n \alpha_{2j} \Delta X_{t-j} + \sum_{j=0}^p \alpha_{3j} \Delta Z_{t-j} + \alpha_4 EC_{t-1} + \varepsilon_t \quad (3.11)$$

Sınır testi yönteminin uygulaması sırasında ilk olarak (3.9) numaralı denklemde “m” olarak ifade edilen gecikme uzunluğunun belirlenmesi gerekmektedir. Bu işlem de ADF birim kök testinde olduğu gibi genelde ,akaike bilgi kriteri (AIC) kullanılarak yapılmaktadır. Ayrıca burada da testin sağlıklı sonuç vermesi için hata terimlerinde ardışık bağımlılık olmaması gerekmektedir. Gecikme sayısı belirlenirken (3.9) numaralı denklemdeki tüm değişkenler maksimum gecikme sayısı ile tahmin edilmekte ve her seferinde gecikme uzunluğu bir azaltılarak AIC’nin en küçük olduğu ve otokorelasyonun olmadığı gecikme sayısı tespit edilerek optimal gecikme sayısı belirlenmektedir.

Eşbütünleşme ilişkisinin varlığı ise (3.9) numaralı denklemin katsayılarının topluca anlamlılığının test edildiği bir wald testi kullanılarak belirlenmektedir. Eşbütünleşme ilişkisinin test edilmesi için gerekli olan hipotez ise şu şekilde ifade edilebilir:²³³

$$H_0 : \alpha_{4i} = \alpha_{5i} = \alpha_{6i} = \dots = \alpha_{ni} = 0 \quad (\text{değişkenler arasında eşbütünleşik ilişki yok})$$

$$H_1 : \alpha_{4i} \neq \alpha_{5i} \neq \alpha_{6i} \neq \dots \neq \alpha_{ni} \neq 0 \quad (\text{değişkenler arasında eşbütünleşik ilişki var})$$

Herhangi bir anlamlılık düzeyi için hesaplanan F istatistiği Pesaran ve diğerleri (2001) çalışmasında verilen alt ve üst kritik değerlerin dışına düştüğü takdirde değişkenlerin bütünleşme derecelerini hesaba katmaksızın kesin bir yorum yapılabilmektedir. Söz konusu F istatistiğinin üst kritik değerinden büyük olması durumunda, H_0 hipotezi reddedilmekte, dolayısı ile seriler arasında eşbütünleşme ilişkisinin varlığından bahsedilebilmektedir. F istatistiğinin alt kritik değerden küçük olması durumunda H_0 hipotezi reddedilememektedir diğer bir ifade ile seriler arasında eşbütünleşme ilişkisinin bulunmadığını göstermektedir. F istatistiğinin alt ve üst kritik değerlerin arasına düşmesi halinde ise kesin bir yorum yapılamamakta, bu durumda serilerin bütünleşme derecelerini hesaba katan diğer yöntemlere başvurulması zorunlu olmaktadır.

²³³ M. Hashem Pesaran, Yoncheol Shin ve Richard J. Smith (2001), “ Bounds Testing Approaches to The Analysis of Level Relationships”, **Journal of Applied Econometrics**, Cilt:16, Sayı: 3, ss. 306-307.

Uzun dönemli ilişki (3.10) numaralı denklem kullanılarak belirlenmektedir. Uzun dönem katsayılarının hesaplanmasında öncelikle (3.10) numaralı denklemdeki “m”, “n” ve “p” gecikme sayılarının belirlenmesi gereklidir. ARDL modelinde gecikme uzunlukları AIC kullanılarak belirlenmektedir. Bu işlem Kamas ve Joyce (1993)’un nedensellik analizlerinde gecikme uzunluğunun belirlenmesi için önerdiği bir yöntemle yapılmaktadır. Bu yöntem çerçevesinde ilk önce belirlenen en büyük gecikme uzunluğu üzerinden bağımlı değişkenin sadece kendi gecikmeli değerlerine göre regresyonu gerçekleştirilmekte, en küçük AIC değerine sahip olan ve otokorelasyonun olmadığı gecikme sayısı optimum gecikme sayısı olarak belirlenmektedir. Daha sonra bağımlı değişkenin seçilen gecikme sayısı sabit tutulup birinci bağımsız değişkenin olası tüm gecikmeleri ile regresyon modelleri oluşturulmakta ve en küçük AIC değeri dikkate alınarak bu bağımsız değişkenin gecikme sayısı belirlenmektedir. Son olarak ilk iki değişken için seçilen gecikme uzunlukları sabit tutulmakta ikinci bağımsız değişkenin olası tüm gecikmeleri ile regresyon modelleri oluşturulmakta ve yine en küçük AIC değeri dikkate alınarak bu değişkenin de gecikme sayısına ulaşılmaktadır. Denklemdeki tüm gecikme sayıları tespit edildikten sonra ARDL (m,n,p) modeli tahmin edilerek uzun dönem ilişkisini gösteren modele ulaşılmaktadır.²³⁴

Kısa dönemli ilişkinin tespitinde (3.11) numaralı denklemden yararlanılmaktadır ve modeldeki EC_{t-1} uzun dönem denkleminde elde edilen hata teriminin bir dönem gecikmeli değeri olup α_4 katsayısı hata düzeltme katsayısını vermektedir. Bu katsayının istatistiki olarak anlamlı ve sıfır ile eksi bir arasında olması kısa dönemli ilişkinin varlığını diğer bir ifadeyle hata düzeltme mekanizmasının çalıştığını ifade etmektedir.

Uygulamada sınır testi yaklaşımına dayalı eşbütünleşme analizinden olumlu sonuç alınması sonrasında yapılan ekonometrik analizlerde de iki farklı yöntem kullanılmaktadır. Birinci yöntem değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkisine ait

²³⁴ Orhan Karaca (2005), “Türkiye’de Faiz Oranı İle Döviz Kuru Arasındaki İlişki:Faizlerin Düşürülmesi Kurları Yükseltir Mi ?”, **Türkiye Ekonomi Kurumu** ,Tartışma Metni 2005/14, <http://www.tek.org.tr/dosyalar/karaca-05.pdf>. (15.05.2006), s.7.

katsayıların, sınır testinin yapılması için kurulan denklemden elde edilmesidir.²³⁵ İkinci yöntem ise değişkenlerin düzey değerleriyle bir gecikmesi dağıtılmış otoregresif model (ARDL) kurulmasıdır.²³⁶ Bu yöntemin seriler arasındaki uzun dönem ilişkisine ait katsayılar yanında, bir hata düzeltme modeli çerçevesinde, kısa dönem ilişkisine ait katsayıları da ortaya çıkarabilmesi avantajı vardır. Bu sebeple, bu çalışmada ikinci yöntemin kullanılması tercih edilmiştir.

Pesaran sınır testi yaklaşımı serilerin durağanlık düzeylerini dikkate almaksızın uygulanabilmektedir. Bu yöntemde hata düzeltme mekanizmasına dayanan bir modelde standart Wald ya da F test istatistiği ile denklemdaki gecikmeli değişkenlerin anlamlılığının test edildiği bir eşbütünleşme analizi yapılmaktadır. Yöntemde açıklayıcı değişkenlerin $I(0)$ ya da $I(1)$ olduğu durumlara göre kritik değerler türetilmiştir. Bu iki grup asimptotik kritik değer iki uç durum şeklinde verilmektedir ve bütün değişkenlerin ya tamamen $I(1)$ ya da tamamen $I(0)$ oldukları varsayılmaktadır. Bu yöntemde serilerin $I(2)$ olmaları durumuna göre kritik değerler türetilmemiştir. Bu nedenle serilerin $I(0)$ ya da $I(1)$ olmaları analizin yapılması açısından sorun yaratmamaktadır ancak serilerin $I(2)$ olmaları durumunda Pesaran ve diğerleri (2001) tarafından türetilen kritik değerler kullanılamamaktadır. Serilerin durağanlık derecelerinin $I(2)$ olması sınır testi yönteminin kullanılmasına engel değildir ancak $I(2)$ durağanlık derecesi için kritik değerlerin türetilmesi gerekmektedir. Bu yüzden teste başlamadan önce serilerinin durağanlık derecelerinin belirlenmesi hata yapılmasını önleyecektir.

Diğer bir taraftan uygulamada durağanlık dereceleri $I(0)$, $I(1)$ ve $I(2)$ gibi tam sayılarla ifade edilen seriler dışında, durağanlık derecelerinin tam sayılarla ifade edilemeyen ondalıklı sayılar olduğu parçalı birim kök içeren serilerde bulunmaktadır. Zaman serilerinde birim kök özelliğinin dikkate alınmaması sahte regresyon sorununu ortaya çıkmasına yol açıyorsa, serilerdeki parçalı birim kökün dikkate alınmaması da eşbütünleşme analizi ile ulaşılan sonuçların sahte ilişkiler

²³⁵ Ayrıntılı bilgi için Şimşek ve Kadılar (2004), a.g.e., s.30

²³⁶ Ayrıntılı bilgi için Erdal Karagöl, Erman Erbaykal ve Murat H. Ertuğrul (2007), a.g.e., ss. 77-78

içermesine yol açabilmektedir.²³⁷ Parçalı birim kök içeren serilerde geleneksel eşbütünleşme analizleri kullanılamamaktadır. Sınır testi serilerin parçalı birim kök içermesi durumunda ve I(2) ya da daha yüksek düzeyde durağan seriler için uygulanamamaktadır. Çalışmanın birim kök testleri sonuçlarında kullanılan seriler I(0) ve I(1) olarak bulunduğu için çalışmanın devamında Pesaran sınır testi yaklaşımına dayalı eşbütünleşme analizi kullanılacaktır.

3.5. EKONOMETRİK BULGULAR

Bu bölümde döviz kuru politikasının dış ticaret dengesi üzerine etkisini belirlemek amacıyla seçilen uygun değişkenlere birim kök testleri ile eşbütünleşme yöntemi uygulanmıştır.

3.5.1. Birim Kök Testi Sonuçları

Çalışmanın bu bölümünde kullanılan zaman serilerinin birim kök içerip içermediğini tespit etmek amacıyla ADF ve PP birim kök testleri yapılmıştır. Uygulamada birim kök testlerinde trend katsayısı anlamsız olduğu için Tablo 19’da trendsiz sonuçlara yer verilmektedir.

Tablo19: ADF Ve PP Birim Kök Testi Sonuçları

	ADF Testi		PP Testi	
	Düzye	Fark	Düzye	Fark
M	1.6155	-4.1000	1.9742	-7.090
PM/PD	8.3229	-----	-13.1955	-----
Y	-3.1993	-----	-3.7151	-----
X	1.4234	-4.6034	-1.6160	-10.0082
PX/PXW	0.1054	-3.1811	0.3396	-7.3636
YW	2.8668	-----	5.6185	-----
Mac Kinnon kritik değerleri %1=-2,60 %5=-1,94 %10=-1,61				

²³⁷ Hakan Kahyaoğlu ve Aylin Abuk Duygulu (2005), “Finansal Varlık Fiyatlarındaki Değişme – Parasal Büyüklükler Etkileşimi”, **Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt:20, Sayı:1, s.66

Birim kök testinin sonuçları incelendiğinde ADF ve PP testlerinin %5 anlamlılık düzeyi için aynı sonuçları verdiği görülmektedir. İki testin sonucuna göre ithalat modelindeki üç değişkenden ikisi düzeyde, biri ise birinci farkta durağan iken ihracat modelinde bulunan üç değişkenden biri düzeyde ikisi ise birinci farkta durağandır. İthalat miktarı (M) değişkeni birinci farkta durağandır yani I(1)'dir. İthalatın nisbi fiyatları (PM/PD) ve yurtiçi gelir (Y) değişkenleri ise düzeyde durağandır, yani I(0)'dır. İhracat miktarı (X) ve ihracatın nisbi fiyatları (PX/PXW) değişkenleri I(1) iken yurtdışı gelir (YW) değişkeni I(0)'dır.

3.5.2. Eşbütünleşme Testi Sonuçları

Engle ve Granger (1987) tarafından geliştirilen Engle-Granger eşbütünleşme testi ve daha sonra Johansen (1988) ve Johansen ve Juselius (1990) tarafından geliştirilen Johansen eşbütünleşme testi, ele alınan tüm serilerin düzeyde durağan olmamasını ve aynı derecede farkı alındığında durağan hale gelmelerini gerektirmektedir. Yani serilerin bütünleşme derecelerinin aynı olması gerekmektedir. Oysa çalışmamızda kullanılan iki modelde de üç seriden biri birinci farkı alındığında durağan hale gelirken diğer iki tanesi düzeyde durağan çıkmıştır. Bu durum Engle-Granger ve Johansen eşbütünleşme testlerinin kullanılmasının mümkün olmadığını göstermektedir.

İthalat ve ihracat modellerinde kullanılan zaman serilerinin farklı durağanlık derecelerine sahip olmaları nedeniyle ithalat ve ihracat modellerinin tahmininde Pesaran ve diğerleri (2001) tarafından geliştirilen Sınır Testi yaklaşımı uygulanmıştır.

3.5.2.1. İthalat Talebi Modeli Ekonometrik Sonuçlar

İthalat modelinde kullanılan üç seriden ikisi I(1) ve bir tanesi I(0) olarak bulunmuştur. Daha önce ifade edildiği gibi sınır testi yaklaşımında öncelikle eşbütünleşme ilişkinin tespiti için kısıtsız bir hata düzeltme denklemi tahmin edilir. Sınır testi yaklaşımıyla ithalat denklemi için kısıtsız hata düzeltme denklemi şu şekilde tahmin edilmiştir:

$$\Delta \text{Log}M = \alpha_0 + \sum_{j=1}^m \alpha_{j1} \Delta \text{log}M_{t-j} + \sum_{j=0}^m \alpha_{j2} \Delta \text{log}(\text{PM}/\text{PD})_{t-j} + \sum_{j=0}^m \alpha_{j3} \Delta \text{log}Y_{t-j} + \alpha_4 \Delta \text{log}M_{t-1} + \alpha_5 \Delta \text{log}(\text{PM}/\text{PD})_{t-1} + \alpha_6 \Delta \text{log}Y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (3.12)$$

Eşbütünleşme ilişkisi $H_0: \alpha_4 = \alpha_5 = \alpha_6 = 0$ hipotezinin test edilmesi yoluyla yapılmaktadır. Daha öncede belirtildiği gibi herhangi bir anlamlılık düzeyi için hesaplanan F istatistiği Pesaran ve diğerleri (2001) çalışmasında verilen alt ve üst kritik değerlerin dışına düştüğü takdirde değişkenlerin eşbütünleşme derecelerini hesaba katmaksızın kesin bir yorum yapılabilmektedir. Söz konusu F istatistiğinin üst kritik değer üzerinde olması seriler arasında bir eşbütünleşik ilişki olduğunu, alt değer altında kalması ise eşbütünleşik ilişkinin bulunmadığını göstermektedir. F istatistiğinin alt ve üst kritik değerlerin arasına düşmesi halinde ise kesin bir yorum yapılamamaktadır.

Sınır testi yaklaşımında ilk önce gecikme sayısının belirlenmesi gerekmektedir. Bunun için AIC kriteri kullanılmıştır. Modele her değişkenin gecikmeleri eklenmiş ve AIC'nin en küçük olduğu değer gecikme sayısı olarak alınmıştır. Bunun için maksimum gecikme uzunluğu 8 olarak alınmış ve her gecikme için AIC değerleri hesaplanmıştır. Ayrıca hata teriminde ardışık bağımlılık bulunup bulunmadığı da araştırılmıştır.

Tablo20: İthalat Modeli İçin Optimum Gecikme Sayısının Tespiti

Optimum gecikme sayısı(m)	AIC	$\chi^2 BG (4)$
1	-2.366	1.866
2	-2.301	6.274*
3	-2.303	3.155
4	-2.425	2.307*
5	-2.177	9.579*
6	-2.210	3.517
7	-2.159	5.801
8	-2.110	2.980

$\chi^2 BG (4)$ Breusch-Godfrey ardışık bağımlılık sınaması istatistiğidir, parantez içindeki değerler ardışık bağımlılık dereceleridir.
* %5 düzeyinde ardışık bağımlılığın olduğunu göstermektedir

Tabloda da görüldüğü gibi en küçük AIC değeri 4 gecikme için söz konusudur ancak bu gecikmede hata terimlerinde ardışık bağımlılık bulunması nedeniyle ardışık bağımlılığın olmadığı AIC'nin en küçük olduğu gecikme sayısı 1 alınarak sınır testi 1 gecikmeli model ile yapılmıştır.

Tablo 21'de (3.12) numaralı denklemin optimum gecikme ile tahmin edilmesinden sonra ($H_0: a_4 = a_5 = a_6 = 0$) hipotezini sınamak için hesaplanan F istatistiği değeri ile (3.12) numaralı denklemindeki bağımsız değişken sayısına göre Pesaran vd. (2001)'den alınan kritik değerler yer almaktadır. Bu kritik değerler iki bağımsız değişken ve yüzde 5 anlamlılık düzeyi için geçerlidir.

Tablo 21: İthalat Modeli İçin Sınır Testinde Hesaplanan F İstatistiği Ve Kritik Değerler

k	F istatistiği	%5 anlamlık düzeyindeki kritik değerler	
		Alt sınır	Üst sınır
2	4.48	2.72	3.83

Tabloda hesaplanan F istatistiğinin üst kritik değerden yüksek olduğu görülmektedir. Bunun anlamı ise ele aldığımız üç değişken arasında bir eşbütünleşme ilişkisinin mevcut olduğudur. Bu durumda bu değişkenlerin düzey değerleri ile yapılacak analizde sahte regresyon problemiyle karşılaşılmayacaktır.

Değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkisi, gecikmesi dağıtılmış otoregresif model ARDL yöntemiyle incelenmiştir. İthalat talep denklemi için ARDL modeli;

$$\text{LogM} = \alpha_0 + \sum_{j=1}^m \alpha_{j1} \log M_{t-j} + \sum_{j=0}^n \alpha_{j2} \log(\text{PM/PD})_{t-j} + \sum_{j=0}^p \alpha_{j3} \log Y_{t-j} + u \quad (3.13)$$

ARDL modelinde gecikme uzunlukları yine AIC kullanılarak belirlenmiştir. Bu işlemde daha önce açıklanan Kamas ve Joyce (1993)'un nedensellik analizlerinde gecikme uzunluğunun belirlenmesi için önerdiği yöntemle kullanılmıştır. Bu yöntem çerçevesinde ilk önce belirlenen en büyük gecikme uzunluğu üzerinden bağımlı değişken olan ithalat miktarı değişkeninin sadece kendi

gecikmeli değerlerine göre regresyonu gerçekleştirilmiş ve en küçük AIC değerine sahip olan gecikme sayısı seçilmiştir. Daha sonra bağımlı değişkenin seçilen gecikme sayısı sabit tutulup birinci bağımsız değişken olan ithalatın nispi fiyatları değişkeninin olası tüm gecikmeleri ile regresyon modelleri oluşturulmuş ve en küçük AIC değeri dikkate alınarak bu bağımsız değişkenin gecikme sayısı belirlenmiştir. Son olarak ilk iki değişken için seçilen gecikme uzunlukları sabit tutulup ikinci bağımsız değişken olan yurtiçi gelir değişkeninin olası tüm gecikmeleri ile regresyon modelleri oluşturulmuş ve yine en küçük AIC değeri dikkate alınarak bu değişkenin de gecikme sayısına ulaşılmıştır. Maksimum gecikme uzunluğunun 8 olarak alındığı bu işlem sonucunda (3.13) numaralı denklemin ithalat miktarı değişkeninin 2, ithalatın nispi fiyatı değişkeninin 0 , yurtiçi gelir değişkeninin 1 gecikmeli değeri ile tahmin edilmesi gerektiği sonucuna varılmıştır. Yani tahmin edilecek model ARDL (2,0,1) modelidir.

Tablo 22’de ARDL (2,0,1) modelinin tahmin sonuçları ve bu sonuçlara dayanılarak hesaplanan uzun dönem katsayıları yer almaktadır.

Tablo 22: İthalat Modeli ARDL (2,0,1) Sonuçları Ve Uzun Dönem Katsayıları

Değişkenler	Katsayı	T İstatistiği
Sabit	-0.48097	-0.84082 [0.403]
logM (-1)	0.96166	9.7194 [0.000]
logM (-2)	-0.19127	-2.1530 [0.035]
Log (PM/PD)	-0.16588	-2.7636 [0.007]
LogY	0.53563	7.3039 [0.000]
logY (-1)	-0.38962	-5.9995 [0.000]
R ² = 0.9852 DW=2.1503 F istatistiği =884.0171[0.000]		
Hesaplanan Uzun Dönem Katsayıları		
Sabit	-2.0948	-0.87184 [0.386]
Log (PM/PD)	- 0.7224	-3.6842 [0.000]
LogY	0.6359	2.8529 [0.006]

Bu modeldeki katsayılar doğrudan yorumlanamayacağı için uzun dönem katsayıları hesaplanmıştır. ARDL modelinde uzun dönem katsayıları, bağımsız değişkenlerin katsayılarının gecikmeli bağımlı değişkenin katsayılarının 1’den

farkına bölünmesi yoluyla hesaplanır.²³⁸ Tabloda köşeli parantez içindeki değerler t istatistiğinin olasılık değerini göstermektedir.

Hesaplanan uzun dönem katsayıları göre ithalat fiyat esnekliği - 0.7224 ve ithalat gelir esnekliği +0.6359 olarak bulunmuştur. Fiyat esnekliğinin katsayısının negatif ve gelir esnekliği katsayısının pozitif çıkması iktisadi beklentilerimize uygundur. İthalat fiyat esnekliği katsayısı ithalat fiyatlarında meydana gelecek bir artışın(azalışın) ithalat miktarını yaklaşık %72 oranında azalttığını(artırdığını) göstermektedir. İthalat gelir esnekliği katsayısı ise ülkenin gelirinde meydana gelecek bir artışın(azalışın) ithalat miktarını yaklaşık %64 oranında arttıracığını(azaltacağını) göstermektedir.

Değişkenler arasındaki kısa dönemli ilişki ARDL modeline dayalı bir hata düzeltme modeli ile belirlenmektedir. İthalat talep denklemi için hata düzeltme modeli aşağıdaki gibi oluşturulmuştur.

$$\Delta \text{Log}M = \alpha_0 + \alpha_1 EC_{t-1} + \sum_{j=1}^m \alpha_{j2} \Delta \log M_{t-j} + \sum_{j=0}^n \alpha_{j3} \Delta \log (PM/PD)_{t-j} + \sum_{j=0}^p \alpha_{j4} \log Y_{t-j} + \varepsilon_t \quad (3.14)$$

Buradaki EC_{t-1} değişkeni Tablo 22’de verilen uzun dönem ilişkisinden elde edilen hata terimleri serisinin bir dönem gecikmeli değeridir. Bu değişkenin katsayısı, değişkenler arasındaki uzun dönem denge ilişkisinden sapmanın ne kadar zaman içinde düzeltilebileceğini göstermektedir. Hata düzeltme mekanizmasının çalışması için bu katsayının işaretinin negatif olması ve istatistiki olarak anlamlı olması gerekir.

²³⁸ ARDL modelinde uzun dönem katsayıları,bağımsız değişkenlerin katsayılarının gecikmeli bağımlı değişkenin katsayılarının 1’den farkına bölünmesi yoluyla hesaplanır (bkz. Gujarati (1999),a.g.e. , s.608).Örneğin Tablo 23’teki uzun dönem logY katsayısı şu şekilde hesaplanmıştır:[0.53563 + (-0.38962)] / [1- {0.96166 + (-0.19127)}]= 0.63595 Burada hesaplanan sayı ile Tablo 22’de görülen sayı arasındaki fark yuvarlamalardan kaynaklanmaktadır.

Değişkenler arasındaki kısa dönem ilişkisi ise ARDL yaklaşımına dayalı bir hata düzeltme modeli olan (3.14) numaralı denklem ile araştırılmıştır. Bu modelin tahmin sonuçları Tablo 23’de görülmektedir.

Tablo 23: İthalat Modeli Hata Düzeltme Modeli Sonuçları

Değişkenler	Katsayı	T İstatistiği
Sabit	0.48097	-0.84082 [.403]
EC _{t-1}	-0.22960	-4.7812 [.000]
ΔlogM1	0.19127	2.1530 [.035]
Δlog (PM/PD)	-0.16588	-2.7636 [.007]
ΔlogY	0.53563	7.3039 [.000]

Hata düzeltme teriminin işareti beklendiği gibi negatif ve istatistiksel olarak anlamlı çıkmıştır. İthalat modelinde katsayı -0.66 olarak bulunmuştur. Diğer bir ifadeyle kısa dönemde ortaya çıkan dengesizlikler her dört ayda bir yaklaşık %66 oranında düzeltilmektedir.

3.5.2.2 İhracat Talebi Modeli Ekonometrik Sonuçlar

İhracat modelinde kullanılan üç seriden ikisi I(1) ve bir tanesi I(0) olarak bulunmuştur. Sınır testi yaklaşımında öncelikle kısıtsız bir hata düzeltme denklemi tahmin edilir. Sınır testi yaklaşımıyla ihracat denklemi için kısıtsız hata düzeltme denklemi şu şekilde tahmin edilmiştir:

$$\Delta \log X = \beta_0 + \sum_{j=1}^n \beta_{j1} \Delta \log X_{t-j} + \sum_{j=0}^n \beta_{j2} \Delta \log (PX/PXW)_{t-j} + \sum_{j=0}^n \beta_{j3} \Delta \log YW_{t-j} + \beta_4 \Delta \log X_{t-1} + \beta_5 \Delta \log (PX/PXW)_{t-1} + \beta_6 \Delta \log YW_{t-1} + \varepsilon_t \quad (3.15)$$

İhracat modeline sınır testi uygulanabilmesi için öncelikle optimum gecikme sayısı tespit edilmiştir. Bunun için AIC kriteri kullanılmıştır. Modele her değişkenin gecikmeleri eklenmiş ve AIC’nin en küçük olduğu değer gecikme sayısı olarak alınmıştır. Bunun için maksimum gecikme uzunluğu 8 olarak alınmış ve her gecikme

için AIC değerleri hesaplanmıştır. Ayrıca hata teriminde ardışık bağımlılık bulunup bulunmadığı da araştırılmıştır.

Tablo24:İhracat Modeli İçin Optimum Gecikme Sayısının Tespiti

Optimum gecikme sayısı(n)	AIC	$\chi^2 BG (4)$
1	-1.19010	5.8753
2	-1.25677	3.03289
3	-1.2332	10.3560*
4	-1.1673	16.0043*
5	-1.2619	7.6953*
6	-1.2445	5.5309
7	-1.2246	9.7419
8	-1.1969	2.8616

$\chi^2 BG (4)$ Breusch-Godfrey ardışık bağımlılık sınaması istatistiğidir, parantez içindeki değerler ardışık bağımlılık dereceleridir.
* %5 düzeyinde ardışık bağımlılığın olduğunu göstermektedir

Tabloda da görüldüğü gibi en küçük AIC değeri 5 gecikme için söz konusudur ancak bu gecikmede hata terimlerinde ardışık bağımlılık bulunması nedeniyle ardışık bağımlılığın olmadığı AIC'nin en küçük olduğu gecikme sayısı 2 alınarak sınır testi 2 gecikmeli model ile yapılmıştır. Tablo 25'de (3.15) numaralı denklemin optimum gecikme ile tahmin edilmesinden sonra ($H_0: \beta_4 = \beta_5 = \beta_6 = 0$) hipotezini sınamak için hesaplanan F istatistiği değeri ile (3.15) numaralı bağımsız değişken sayısına göre Pesaran vd. (2001)'den alınan kritik değerler yer almaktadır.

Tablo 25:İhracat Modeli İçin Sınır Testinde Hesaplanan F İstatistiği Ve Kritik Değerler

k	F istatistiği	%5 anlamlık düzeyindeki kritik değerler	
		Alt sınır	Üst sınır
2	4.99	2.73	3.83

Tabloda k (3.15) numaralı denklemdeki bağımsız değişken sayısını göstermek üzere hesaplanan F istatistiğinin üst kritik değerden yüksek olduğu görülmektedir. Bunun anlamı ise ele aldığımız üç değişken arasında bir eşbütünlük ilişkisinin mevcut olduğudur. Bu durumda bu değişkenlerin düzey değerleri ile yapılacak analizde sahte regresyon problemiyle karşılaşılacaktır.

Değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkinin tespiti için gecikmesi dağıtılmış otoregresif modeli(ARDL) aşağıdaki şekilde tahminlenmiştir.

$$\text{LogX} = \beta_0 + \sum_{j=1}^m \beta_{j1} \text{logX}_{t-j} + \sum_{j=0}^n \beta_{j2} \text{log(PX/PXW)}_{t-j} + \sum_{j=0}^p \beta_{j3} \text{logYW}_{t-j} + u \quad (3.16)$$

Gecikme uzunluğunun tespitinde ithalat modelinde kullanılan Kamas ve Joyce (1993) tarafından önerilen yöntem kullanılmıştır. Maksimum gecikme uzunluğunun 8 olarak alındığı bu işlem sonucunda (3.16) numaralı denklemin ihracat miktarı değişkeninin 4, ihracatın nispi fiyatı değişkeninin 6, yurtdışı gelir değişkeninin 6 gecikmeli değeri ile tahmin edilmesi gerektiği sonucuna varılmıştır. Yani tahmin edilecek model ARDL (4,6,6) modelidir.

Tablo 26’da ARDL (4,6,6) modelinin tahmin sonuçları ve bu sonuçlara dayanılarak hesaplanan uzun dönem katsayıları yer almaktadır.

Tablo 26: İhracat Modeli ARDL (4,6,6) Sonuçları ve Uzun Dönem Katsayıları

Değişkenler	Katsayı	T istatistiği
Sabit	-0.4578	-1.1780 [0.244]
LogX (-1)	0.8929	7.8608 [0.000]
LogX (-2)	0.0576	0.3760 [0.708]
LogX (-3)	-0.0169	-0.1062 [0.916]
LogX (-4)	-0.2275	-1.6678 [0.101]
Log (PX/PXW)	-0.0057	-0.0115 [0.991]
Log (PX/PXW) (-1)	-0.4250	-0.5012 [0.618]
Log (PX/PXW) (-2)	0.6250	0.6838 [0.497]
Log (PX/PXW) (-3)	0.2864	0.3079 [0.759]
Log (PX/PXW) (-4)	-2.9572	-3.2575 [0.002]
Log (PX/PXW) (-5)	3.2721	3.6848 [0.001]
Log (PX/PXW) (-6)	-0.8916	-1.6404 [0.107]
LogYW	0.2549	1.2402 [0.220]
LogYW (-1)	-0.1558	-0.6022 [0.550]
LogYW (-2)	0.0150	0.0648 [0.949]
LogYW (-3)	0.1060	0.5001 [0.619]
LogYW (-4)	-0.5004	-2.1880 [0.033]
LogYW (-5)	-0.2335	-1.0718 [0.289]
LogYW (-6)	0.6425	3.7117 [0.000]
R ² = 0. 96078 DW=1.8900 F istatistiği =72.1328 [0.000]		

Tablo 26'nın Devamı			
Hesaplanan Uzun Dönem Katsayıları			
Sabit	-1.5581	-1.2141	[0.230]
Log (PX/PXW)	-0.3273	-0.6658	[0.508]
LogYW	0.4379	5.1573	[0.000]

Bu modeldeki katsayılar doğrudan yorumlanamayacağı için uzun dönem katsayıları hesaplanmıştır. ARDL modelinde uzun dönem katsayıları, ithalat modelinde kullanılan yöntem ile hesaplanmıştır.

Hesaplanan uzun dönem katsayıları göre ihracat fiyat esnekliği -0,3273 ve ihracat gelir esnekliği +0.4379'dir. Fiyat esnekliğinin katsayısının negatif ve gelir esnekliği katsayısının pozitif çıkması iktisadi beklentilerimize uygundur. İhracat fiyat esnekliği katsayısı ihracat fiyatlarında meydana gelecek bir artışın(azalışın) ihracat miktarını yaklaşık %32 oranında azalttığını(artırdığını) göstermektedir. İhracat gelir esnekliği katsayısı ise ülkenin gelirinde meydana gelecek bir artışın(azalışın) ihracat miktarını yaklaşık %44 oranında arttıracığını(azaltacağını) göstermektedir.

Değişkenler arasındaki kısa dönemli ilişki ARDL modeline dayalı bir hata düzeltme modeli ile belirlenmektedir. İhracat talep denklemi için hata düzeltme denklemi aşağıdaki şekilde oluşturulmuştur.

$$\Delta \log X = \beta_0 + \beta_1 EC_{t-1} + \sum_{j=1}^m \beta_2 \Delta \log X_{t-j} + \sum_{j=0}^n \beta_3 \Delta \log (PX/PXW)_{t-j} + \sum_{j=0}^p \beta_4 \Delta \log YW_{t-j} + \varepsilon_t \quad (3.17)$$

Değişkenler arasındaki kısa dönem ilişkisi ise ARDL yaklaşımına dayalı bir hata düzeltme modeli olan (3.17) numaralı denklem ile araştırılmıştır. EC_{t-1} değişkeni Tablo 26'da verilen uzun dönem ilişkisinden elde edilen hata terimleri serisinin bir dönem gecikmeli değeridir. Bu modelin tahmin sonuçları Tablo 27'de görülmektedir.

Tablo 27: İhracat Modeli Hata Düzeltme Modeli Sonuçları

Değişkenler	Katsayı	T İstatistiği
Sabit	-0.4578	-1.1780 [0.244]
EC_{t-1}	-0.2938	-2.8451 [0.006]
$\Delta \log X_1$	0.1868	1.4172 [0.162]
$\Delta \log X_2$	0.2444	1.8483 [0.070]
$\Delta \log X_3$	0.2275	1.6678 [0.101]
$\Delta \log (PX/PXW)$	-0.0057	-0.0115 [0.991]
$\Delta \log (PX/PXW)_1$	-0.3346	-0.6270 [0.533]
$\Delta \log (PX/PXW)_2$	0.2903	0.5268 [0.600]
$\Delta \log (PX/PXW)_3$	0.5767	1.0467 [0.300]
$\Delta \log (PX/PXW)_4$	-2.3804	-4.4485 [0.000]
$\Delta \log (PX/PXW)_5$	0.8916	1.6404 [0.107]
$\Delta \log YW$	0.2549	1.2402 [0.220]
$\Delta \log YW_1$	-0.0296	-0.1443 [0.886]
$\Delta \log YW_2$	-0.0146	-0.0724 [0.943]
$\Delta \log YW_3$	0.0914	0.4803 [0.633]
$\Delta \log YW_4$	-0.4090	-2.1612 [0.035]
$\Delta \log YW_5$	-0.6425	-3.7117 [0.000]

Hata düzeltme teriminin işareti beklendiği gibi negatif ve istatistiksel olarak anlamlı çıkmıştır. İhracat modelinde katsayı -0.29 olarak bulunmuştur. Yani kısa dönemde ortaya çıkan dengesizlikler her üç ayda bir yaklaşık %29 oranında düzeltilmektedir.

Marshall-Lerner koşuluna göre; ithalat talebi ile ihracat talebinin fiyat esneklikleri toplamının '1' den büyük olması durumunda devalüasyon; uzun dönemde dış ticaret açıklarının kapatılmasında bir politika aracı olarak kullanılabilir. Türkiye'nin tahmin edilen ithalat ve ihracat talep denklemlerinin sonuçlarına göre ithalat fiyat esnekliği -0,7224 ve ihracat fiyat esnekliği -0,3273'dür. Türkiye'nin ithalat ve ihracat fiyat esneklik katsayılarının toplamı '1' den büyüktür. Fiyat esnekliklerinin toplamının $(e_m) + (e_x) > 1$ olduğu için sözkonusu dönemde Türkiye için Marshall-Lerner koşulu geçerlidir. Yani nispi fiyatlar; ticaret akımlarının belirlenmesinde önemli rol oynamaktadır. Bu nedenle TL'nin yabancı paralar karşısında değer kaybını destekleyen politikalar, Türkiye'nin dış ticaret dengesizliğinin düzeltilmesinde etkilidir. Bu nedenle TL'nin devalüasyonunu destekleyen politikalar, Türkiye'nin dış ticaret dengesizliğinin düzeltilmesinde yardımcı politikalar olarak kullanılabilir. Ancak yeterli değildir. Çünkü Türkiye'nin

mal ve hizmet ticareti dengesi sürekli açık vermektedir. Dengesizliğin giderilmesinde üretim ve ihracatın artırılmasının da çok önemli olduğu söylenebilir.

Tahmin edilen ithalat fiyat esnekliği; ithalat hacminin ülke içi fiyatlardaki artışlara karşı duyarlı olduğunu göstermektedir. Böylece ülke içi enflasyon oranındaki artışlar karşısında döviz kuru yeterince değişmediği takdirde, ithalatın da artmasına neden olacaktır. İthalat talebinin gelir esnekliği katsayısına göre gelir artışının ithalatı da artırması nedeniyle elde edilen esneklik katsayısı ekonomik büyümenin, ticaret dengesi üzerinde negatif bir etkiye sahip olacağı anlamına gelmektedir. Bunun üstesinden gelebilmek için hükümet politikaları, özellikle yerli kaynaklara dayalı sanayiler başta olmak üzere, düşük ithal girdi kullanan yerli sanayilerin gelişmesini ve artmasını teşvik edici olmalıdır. İhracat talep modeli sonuçlarına göre ihracat mallara olan yurtdışı talep fiyatlardan daha çok yurtdışı gelir düzeyine bağlıdır. Ayrıca ihracat mallarına olan talebin artırılabilmesi için ihracat malların katma değeri yüksek mallardan oluşması önemlidir.

Sonuç olarak sözkonusu dönemde Türkiye’de Marshall-lerner koşulu geçerli olduğu için devalüasyon sonucu dış ticaret olumlu etkilenecektir. Ancak kur politikası tek başına dış ticaret dengesini sağlamada yetersiz kalabilecektir. Kur politikası yanında gelir politikası dış ticaret dengesini etkilemek amacıyla bir araç olarak kullanılmalıdır. Ayrıca sanayinin dış girdi bağımlılığının azaltılması ve ihracat malların katma değeri yüksek mallardan oluşması dış ticaret açıklarının azaltılmasında etkili olacaktır.

SONUÇ

Uluslararası dış ticaretin serbestleşmesi yönünde önemli gelişmelerin yaşandığı günümüzde dış ticaret giderek daha da önemli bir hale gelmektedir. Uluslararası ticaretin serbestleşmesi ve dünya ticaret hacminin artırılması amacıyla oluşturulan ekonomik bloklaşmalarla birlikte ticaretin önündeki engeller kaldırılmaktadır. Bu nedenle ülkelerin uyguladıkları döviz kuru politikalarının önemi her geçen gün giderek artmaktadır. Ülkelerin rekabet gücünü belirlemede başlıca araç döviz kurları olmaktadır.

Döviz kuru sistemlerinin sınıflandırılmasında, döviz kurunun belirlenme ve değişimindeki farklılıklar önemli rol oynamaktadır. Tarihsel olarak bakıldığında, şimdiye kadar uygulanmış bulunan çeşitli uluslararası para sistemlerini sınıflandırmak için dayanılacak en önemli noktanın döviz kurlarının esneklik derecesi olduğu görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında uluslararası para sisteminin tarihsel evrimi çift metal maden standardı sistemi, altın standardı sistemi, altın değişim standardı sistemi (Bretton Woods sistemi), Bretton Woods sonrası dönem (esnek kur sistemleri ve optimal kur alanları) olarak dört temel aşamadan oluşmaktadır.

Döviz kuru sistemlerinin farklılaşmasına yol açan temel faktör; döviz piyasasının işleyişinde ve özellikle kurların belirlenmesinde piyasa güçleri ile resmi otoritelerin nasıl ve ne ölçüde rol oynadıklarıyla ilgilidir. Esnek kur sistemlerinde döviz kurlarının oluşumunun esas olarak piyasa koşullarına bırakılmasına ve döviz arz ve talebine resmi otoritelerce ancak dolaylı olarak müdahalede bulunulmasına karşılık; sabit kur sistemlerinde, döviz kurları resmi otoritelerce belirlenmekte ve piyasa mekanizmasının işleyişine çeşitli şekillerde ve dozlarda müdahale edilerek döviz kurunun sabitliği korunmaya çalışılmaktadır. Karma kur sistemleri ise iki uç sistemden çeşitli sapmalarla ortaya çıkan ve bir bakıma uç sistemlerin birbirine yaklaşması anlamına gelen döviz kuru sistemleridir.

Döviz kuru politikası ve döviz kur sistemi kavramları birbiriyle yakın anlam içersindedir. Sistem politikalardan oluşan daha geniş bir kavramdır. Sistem, karar birimlerinin davranış ve faaliyet alanlarının, genellikle uzun dönem çevresel koşullarını belirleyen her türlü kural, ilke ve kurumlar bütünüdür. Politika ise belirlenmiş amaçlara ulaşmak için karar birimlerini bilinçli ve sistematik olarak etkileme, yönlendirme, şekillendirme ve yönetimine ilişkin uygulamalardır. Döviz kuru politikaları, hükümetlerin uluslararası ödemelerini belli bir düzen içinde gerçekleştirmek amacıyla dış ödeme dengesini etkilemek için döviz kuru ile ilgili olarak aldıkları bütün tedbirlerdir. Ulusal para ile yabancı paralar arasındaki oranın belirlenmesine yönelik uygulamaları içeren kur politikaları döviz kuru sistemlerinde olduğu gibi ülkelerin yapılarına ve amaçlarına göre şekillenmektedir. Döviz kurunun tespitinde önemli olan unsur gelişmiş ülkeler açısından piyasada belirlenen kurun istikrarlı olup olmadığı, gelişmekte olan ülkelerde ise kurun gerçekçi olup olmadığıdır. Bunun yanında ülke ekonomisinin içinde bulunduğu durumlar da kur politikasını belirlemektedir. Döviz kuru politikaları araçlarına ve amacına göre bir ayırım yapılarak incelenebilmektedir. Bir araç olarak döviz kuru politikaları, devalüasyon ve revalüasyon şeklindeki kur ayarlamaları iken, bir amaç olarak döviz kuru politikaları gerçekçi, eksik ve aşırı değerlendirilmiş döviz kuru politikaları şeklindedir.

Döviz kuru sistem ve politikalarının dış ticaret üzerine etkisi, ülkenin içinde bulunduğu ekonomik şartlar ve ekonomik ve politik anlamda uluslararası ilişkiler tarafından da belirlenmektedir. Ülkemiz açısından kur sistem ve politikalarının uygulanması ve dış ticarete etkileri dönemler itibariyle değişiklik göstermiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde serbest dış ticaret politikası uygulanmıştır. Osmanlı imparatorluğu sanayi devriminin de gerisinde kalmasının etkisiyle hammadde ve tarım ürünleri ihraç eden, sanayi ürünleri ithal eden bir ekonomik yapıya sahipti. 19. Yüzyılın başlarında Osmanlı İmparatorluğu'nun dış ticaret hacmi, toplam üretiminin %1-2'sini aşmıyordu. Çağın ekonomik gereklerini yerine getiremeyen Osmanlı İmparatorluğu dış ticareti sürekli açık vermiştir. Osmanlı İmparatorluğu kapitülasyonlar nedeniyle ithalatı özendirici, ihracatı ise kısıtlayıcı bir dış ticaret politikası izlemiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda sağlam bir

para sisteminin kurulması ve işler hale gelmesi 19. yüzyılın sonuna rastlamaktadır. Osmanlı lirası altın bir para olduğundan uluslararası değeri de saf altına göre ölçülmekteydi. Dolayısıyla Osmanlı lirası sabit bir para niteliğini kazanmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan başlayarak serbest dış ticaret politikalarının uygulandığı kısa süreler dışında 1980 yılına kadar kontrollü politikalar uygulanmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye ekonomisi oldukça dışa açık ve bağımlı bir hammadde ekonomisinin tüm özelliklerini taşımaktaydı. Ekonominin dışa bağımlılığı her şeyden önce zayıf ve istikrarsız üretim yapısından kaynaklanıyordu. Temel tüketim malları (gıda maddeleri, tekstil ürünleri gibi) ithalat yoluyla sağlanıyordu. Ülkenin tüketim malları ithalatı, tarımsal ve madensel hammadde ihracı ile karşılanmaktaydı. Bu aşırı derecedeki dışa bağımlılık, dışa açık olmanın en önemli nedeniydi. 1923-1929 döneminde, Türk parasının dış değeri de arz ve talep dalgalanmalarına bırakılmış, serbest kur politikasının uygulandığı TL'nin konvertibl olduğu bir dönem olmuştur. Türk parasının yabancı paralarla değişimi üzerinde hiçbir sınırlama bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu dönemde oluşan dış ticaret açıkları liranın değerini doğrudan etkilemiştir. Hükümetin de Türk lirasının değerini desteklemek için gerekli rezervlere sahip olmamasından dolayı Türk lirası ilgili dönemde yabancı paralar karşısında değer yitirmiştir.

Cumhuriyetin kuruluşunda serbest bir politika izleyen Türkiye büyük buhranın hissedildiği 1930'lu yıllarda liberal politikaları terk ederek devletçiliği bir ilke olarak kabul etmiş, gümrük vergilerini artırmış, ithalat politikasını kontrollü bir ithalat politikasına dönüştürmüş, iktisadi kalkınmasında sanayileşmeye öncelik vermiş ve sanayileşmesini uzun bir süre planlı bir şekilde yürütmüştür. 1929 Dünya Ekonomik Krizinin ardından Türkiye'de ekonomik kalkınmayı hızlandırmak amacıyla 1933-1938 yılları arasında planlı devletçilik modeli uygulanmıştır. Bu model ithal ikamesine ve iç pazara dönük koruma önlemlerine dayanmaktadır. 1930 yılından itibaren gümrük tarifeleri düzenlemeleri, kambiyo kontrolü, ikili ticaret antlaşmaları ve ithalatı doğrudan kısıtlamak gibi önlemler alınmıştır. 1930 yılında TPKKK'nun kabulü kambiyo kontrolünde etkili olmuştur. 1933 yılında Beş Yıllık Sanayi Planı uygulanmaya başlamıştır. Tüketim malları üzerinden alınan gümrükler

artırılmış, ara ve yatırım malları üzerindeki vergiler düşürülmüştür. İthalatta kota uygulamasına gidilmiştir. Ancak ara ve yatırım malları kota dışında tutulmuştur. Yurt içinde üretilen ara malların ithalatı lisansa bağlanmıştır. Alınan önlemler sonucu 1933-1939 döneminde 1938 yılı hariç Türkiye'nin dış ticaret bilançosu fazla vermiştir. 1938 yılındaki dış açığın nedeni uygulanan geçici liberalizasyondur. Bu dönemde dış fazla ihracat artışı ile değil, ithalatın kısılması yoluyla sağlanmıştır.

Planlı devletçilikten sonra 1940 yılında Ulusal Koruma Kanunu yürürlüğe konularak dış ticaret tamamen kontrol altına alınmıştır. İthal malların cins, miktar ve çeşitleri hükümet tarafından belirlenmeye başlamıştır. İthal ve ihraç malları fiyatlarına kontrol getirilmiştir. Türkiye'nin ithalat yaptığı ülkelerin savaşta olması ithalatı önemli ölçüde düşürmüştür. Ancak bu durum ara ve yatırım malları yönünden dışa bağımlı olan sanayinin gelişmesini ve üretimini olumsuz etkilemiştir. Savaş yıllarında ihracat miktar olarak azalırken, ihraç mallarının fiyatlarının artması nedeniyle dış ticaret hadleri Türkiye lehine değişmiştir. Bu dönemde ülkenin altın ve döviz rezervlerinde önemli artışlar meydana gelmiştir.

Türkiye'de 1930-1950 döneminde 1938 yılına kadar ihracat ve ithalat sürekli olarak artmıştır. Dış ticaret dengesi 1920-1929 yılları arasındaki büyük açıkların ardından 1930-1937 yılları arasında fazla verdikten sonra ilk defa 1938 yılında açık vermiştir. 1939-1940 yıllarında tekrar küçülen dış ticaret, 1941-1943 yıllarında tekrar artışa geçmiş, ancak son iki yıl tekrar azalmaya başlamıştır. 1946 yılı ise dış ticaret açısından Türkiye için bir dönüm noktası sayılabilir. Çünkü bu yıldan sonra Türkiye'nin dış ticaret bilançosu sürekli açık vermiştir. 1946 yılında 1\$ 128 kuruştan 280 kuruşa yükseltilerek %53,3 oranında devalüasyon yapılmıştır. Devalüasyon sonrasında beklenenin aksine dış ticaret açığı iyileşme göstermemiş aksine kötüleşmiştir. Dış ticaret hacmi artmış ancak bu artış ihracat artışından değil daha çok ithalat artışından kaynaklanmıştır. Devalüasyon sonrası ithalat neredeyse %105,8 civarında artış göstermiştir. İhracattaki artış ise %4 civarında kalmıştır. İhracattaki artışın sınırlı olmasının nedeni Türkiye'nin ihraç ürünlerinin ağırlıklı olarak tarım ürünlerinden oluşması ve tarım ürünleri stoklarının sınırlı olmasıdır. 1946

devalüasyonunun ardından sağlanan dış kredi imkanlarıyla ithalat artmıştır. Ayrıca bu dönemde ithalatın serbestleştirilmesi yoluna gidilmiştir.

1931 yılında merkez bankasının kurulmasıyla merkez bankası ülkedeki para politikasını yürütmek, hazine işlemleri yapmak ve hükümetle birlikte Türk parasının kıymetini korumaya yönelik önlemleri almakla görev ve yetkilendirilmiştir. Bu dönemde uygulanan kur politikası temelde ulusal paranın istikrarını korumaya dönük olup, geçici bir süre için uygulanması benimsenen sabit bir kur sistemine dayanmaktadır. 1931 yılından itibaren TL diğer paralar karşısında değer kazanmaya başlamıştır. Ancak bu durum birçok sorunu da beraberinde getirmiştir. Aşırı değerlenen TL ihraç ürünlerinin yabancı para cinsinden fiyatlarını pahalılaştırırken, ithalatı da ucuz hale getirmiştir. Savaş sonrası dönemde ise Türkiye ayarlanabilir sabit kur sistemine dayanan Bretton Woods sistemini kabul ederek 1946 yılında yapmış olduğu devalüasyonla aslında yeni bir dünyanın içine girmiştir. 1946 devalüasyonu dış açığı kapatma konusunda beklenen başarıyı göstermemiş aksine dış ticaret açıkları daha da artmıştır. Türkiye'nin ihraç ürünleri kompozisyonun arz esnekliği ve katma değeri düşük ürünlerden oluşmasından dolayı devalüasyondan beklenen döviz gelirlerini artırıcı etki ortaya çıkmamıştır. Ayrıca ithalatın sağlanan dış kredi imkanlarıyla artması ve bu dönemde serbestleştirilmesi nedeniyle döviz tasarrufu da sağlanamamıştır.

1947 sonrası Türkiye ekonomisinde dış ticaret bilançosu sürekli açık vermiştir. 1950'de iktidara gelen yeni hükümetin ithalatı % 60 oranında serbestleştirilmesi sonucu ithalat hızla yükselmiştir. Kore savaşı nedeniyle ihracatta önemli artışlar olmuştur. Ancak 1950-1956 döneminde hızla artan dış ticaret açıkları nedeniyle hükümetin döviz rezervleri hızla erimiştir. Bu gelişmeler sonucunda 1946 yılında başlanan ithalatın liberalizasyonundan 1953 yılında vazgeçilmiştir. Özellikle 1956 yılından sonra iç ve dış fiyatlar arasındaki makasın açılması sonucu TL aşırı değerli hale gelmesiyle Türkiye'nin ithalatı önemli ölçüde azalmıştır. 1956'dan sonra ithalata miktar kısıtlamaları getirilmiş ve 1956'da tekrar Ulusal Koruma Kanunu yürürlüğe konmuştur. İç ve dış fiyat kontrollerine gidilmiştir. Ancak sanayi dışa bağımlı olduğu için ithalattaki bu kısıtlamalar sanayinin eksik kapasite ile

çalışmasına neden olmuştur. 1953-1958 yılları arasında dış ticarete darboğazların belirmesinde, aşırı değerlenmiş döviz kuru politikası uygulamasının da etkileri olmuştur. Aşırı değerlenmiş döviz kuru politikası ithalatı teşvik etmiş, ekonomiyi ithalata dönük ve dışa bağımlı hale getirirken döviz kaçakçılığı ve karaborsayı da yaygınlaştırmıştır

1958 yılında IMF ile yeni bir istikrar paketi konusunda anlaşılmıştır. 4 Ağustos 1958 kararları ile TL'nin devalüasyonu ithalatın yeniden serbest bırakılması, para arzı ve bütçe giderlerinin kısılması, KİT ürünlerine zam yapılması, banka kredilerinin dondurulması, dış borçların konsolidasyonu ve yeni dış ticaret rejiminin yürürlüğe konulması kabul edilmiştir. 1958 tarihinde ülkede yapılan devalüasyon ile ulusal para %68,8 oranında devalüe edilerek 1\$ 280 kuruştan 9TL'ye çıkarılmıştır. Ancak alınan önlemler uygulamada ortaya çıkan sorunlar nedeniyle başarılı olamamıştır. Devalüasyon sonrası ihracat artışı beklenen düzeyde gerçekleşmemiş, hatta 1959 yılından sonra gerilemiştir. İthalattaki artış ihracattakinden fazla olmuştur, dış ticaret açıkları büyümüştür.

Türkiye, 27 Mayıs 1960 ihtilali ile birlikte yeni bir döneme girmiş ve kalkınma beş yıllık planlara bağlanmıştır. Bu amaçla, 1960 yılında Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) kurulmuştur. 1960'lı yılların ortalarına kadar dayanıksız tüketim malları ithalatını yerli üretim ile ikame etmeye çalışan ve bu mallarda talebi yerli üretim ile karşılayacak duruma gelen Türkiye imalat sanayi ihracatına ağırlık veren dışa açık sanayileşme stratejisi yerine ithal ikamesinin ikinci aşamasına geçerek ara malları ile dayanıklı tüketim malları ithalatını yerli üretimle ikame etmeye çalışmıştır.

Planlı dönemde dış ticaret, giderek daha ayrıntılı bir biçimde programlanmaya çalışılmıştır. Yeni dönem; ithal ikameci, korumacı dış ticaret politikalarının sürdürüldüğü bir dönemdir. 1960'lı yıllar boyunca dış ticaret politikaları sabit döviz kuru, kambiyo kontrolleri ve kotalar aracılığıyla yürütülmüştür. Ancak 1960'lı yıllarda ihracat ve artış hızı oldukça sınırlı düzeyde kalmıştır. Söz konusu dönemde ihracatta gelişme sağlanamamasının en önemli

nedenleri; dış ticaret politikalarının iç piyasaya üretim yapan, ithal girdilere bağımlı sanayiye destekleme amacı taşıması ve ihracatın geleneksel tarım ürünlerinden oluşmasıdır.

1970'li yıllarda karşılaşılan petrol şoku ve uygulanan yanlış iktisadi politikalar sonucu ülke ödemeler dengesi krizi ile karşılaşmış, üretim gerilemiş, işsizlik artmış ve ülkede iç barış sağlanamaz hale gelmiştir. 1974 sonrasında petrol fiyatlarındaki beklenmedik artış neticesinde Dünya ekonomisinin yaşadığı bunalımın Türkiye ekonomisine etkileri ülkeye dış kaynak girişi ile ertelenmiş ve ithalattaki artış devam ettirilmiştir. Kur politikasında ise 1973 yılında Bretton Woods Sisteminin çöküşü ile esnek kurlara geçiş süreci başlamıştır. Türkiye bu durumda daha aktif bir kur politikası izlemek durumunda kalmış ve 1973 yılına kadar sıkı bir kambiyo rejimi uygulanan ülkemizde, kambiyo rejimine yeni düzenlemeler getirilerek esneklik kazandırılmıştır.

1980 öncesi dönemde ülkemizde uygulanan ithal ikameci sanayi politikası ve buna paralel olarak uygulanan sabit kur sistemi nedeniyle dış ticaret açıkları sürekli artmıştır. Çünkü Türkiye sanayisini yeni kuran bir ülke olması nedeniyle ara ve yatırım mallarını ithal ediyordu ve bunun içinde döviz rezervlerine ihtiyaç duyuyordu. Ancak sanayinin yüksek gümrük duvarları ile korunması sonucu firmalar dış piyasalara yönelmek yerine iç piyasada tekel karları elde etmeyi tercih etmişlerdir. Ayrıca ihraç ürünlerinin ağırlıklı olarak tarım ürünlerinden oluşması ve katma değeri düşük ürünler olması 1980 öncesi dönemde ihracatın artmasının önündeki önemli engellerdir. 1980 öncesi dönemde yapılan devalüasyonlar dış ticaret açığını kapatması yönündeki beklentileri yerine getirememiştir. Çünkü kur ayarlamaları uzun aralıklarla yapılmış ve iç piyasadaki fiyat artışları döviz kurlarına yansıtılmamış, dolayısıyla ulusal para aşırı değerlenmiştir. Bu durumda ithalatı artırırken, ihracatın artmasını engellemiştir. Uygulanan sanayi politikası ise üretimin iç pazara yönelik olmasına yol açmış ve ihracat artışı sağlanamadığı için ithalatın finansmanı zorlaşmıştır.

1980 öncesi dönemde uygulanan korumacı dış ticaret politikası ile sabit kur sistemi, dışa kapalı olan, dış dünya ile rekabet edemeyen bir sanayi yapısının oluşmasına neden olmuştur. 24 Ocak kararları ile dışa dönük sanayileşme stratejisi benimsenmiştir. Bu dönüşüm döviz kuru sistem seçimini de beraberinde getirmiştir. Kontrollü esnek kur sistemi uygulamasına geçilmiştir. 1980 – 1988 döneminde hem uygulanan döviz kuru politikası hem de ihracatı arttırmaya yönelik teşvikler ve diğer politikaların da etkisiyle ihracat hem miktarsal hem de nisbi olarak önemli artış göstermiştir.

1980–1988 arasında döviz kurlarındaki artış enflasyonun üzerinde tutulmuş, ihracatta vergi iadesi uygulaması ile ihracat 1980 yılında 2,9 milyar dolar iken 1988 yılında 11,7 milyar \$'yükselmiştir. Bu dönemde TL'nin değeri Merkez Bankası tarafından günlük olarak belirlenmiştir. Bu dönem için TL eksik değerli tutulmuştur. Aşırı değerlenmiş kur politikası, ihracatta vergi iadeleri ve ucuz kredilerle desteklenerek ihracat artışı sağlanmıştır. Ancak Eylül 1988'den sonra kurdaki artış enflasyon oranının altında tutulması sonucu TL aşırı değerli hale gelmiştir. Ayrıca ihracatta vergi iadesi uygulamasının da kaldırılmasıyla ihracat yerinde saymaya başlamış ve ithalat artmıştır. İthalat artışında ithalat vergi oranlarının düşürülmesi de etkili olmuştur. 1980 sonrası dönemde TL'nin gerek aşırı değerlendirildiği gerekse eksik değerlendirildiği dönemde ithalat hep artmıştır. Bu durum ülkenin ithalat yapısında ara ve yatırım malları ithalatı önemli yer tutmasından kaynaklanmıştır.

24 Ocak'tan 1 Mayıs 1981 'e kadar uygulanan kur politikası düzeltilen sabit kur sistemidir. Söz konusu dönem boyunca Türkiye'de iç ve dış enflasyon farklarını sürekli gideren gerçekçi, aktif bir kur politikası uygulanmıştır. Mayıs 1981'den itibaren 1984 yılına kadar günlük kur uygulaması dönemi başlamıştır. 1984 yılı kur politikası açısından yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. 1989 yılına kadar olan dönem "kontrollü esnek kur uygulaması dönemi" olmuştur. 1980-1989 döneminde uygulanan aktif kur politikası ile ihracat fiyatları enflasyonun üzerinde belirlenerek ihracat karlı hale getirilirken diğer yandan da geleneksel ürünlerin ihracata açılması sağlanmıştır. Söz konusu dönemde uygulanan aktif kur politikası ihracatın teşviki ve dışa açılmada önemli bir rol oynamıştır. Ancak 1988 den sonra aktif kur politikası

yavaş yavaş terk edilmeye başlanmış ve ihracatın teşvikinde kullanılan döviz kuru politikası sıkı para politikası yoluyla enflasyonun düşürülmesine feda edilmiştir. 11 ağustos 1989 tarihinde 1567 sayılı TPKKK ilişkin 32 sayılı kararın yürürlüğe girmesiyle sermaye hareketleri ve mali piyasalar serbestleştirilmiş, TL konvertibl hale getirilmiştir.

1990-1994 döneminde ihracatın düşük düzeyde gelişme göstermesinde 1989 yılında doğrudan teşviklerin kaldırılması ve Türk lirasının değer kazanması yanında 1980 sonrası ihracat artışında önemli bir role sahip olan Ortadoğu pazarının 1990 Kuveyt krizi ile başlayan ambargo nedeniyle tıkanması etkili olmuştur. İthalatın hızla artmasında ise serbestleşme ile birlikte bazı vergilerin kaldırılarak koruma oranlarının düşürülmesi ve aşırı değerlenmiş kur politikası nedeniyle nisbi fiyat yapısının ithalat yönünde değişmesi ve dünya ekonomisindeki durgunluk neden olmuştur. Ayrıca yurtiçi talebi artırıcı yönde uygulanan genişletici para ve maliye politikaları da ithalat artışı üzerinde etkili olmuştur.

1994 yılında, Türkiye büyük bir kriz yaşamıştır. Bu kriz hem mali hem de reel sektöre önemli ölçüde zarar vermiştir. Kriz sırasında, büyük çapta sermaye kaçışı yaşanmış ve Merkez Bankası rezervleri önemli ölçüde azalmıştır. 5 Nisan 1994 kararları sonucunda kur politikasında da önemli değişiklikler olmuştur. Fiyat istikrarını sağlamak amacıyla sıkı bir para politikası uygulanırken kur politikası ise enflasyonun düşürülmesinde nominal çapa olarak kullanılmıştır. Ancak 1994 yılındaki yüksek oranlı devalüasyon sonrasında nominal döviz kuru enflasyon oranındaki değişimin oldukça üzerinde değer kaybederken, 5 Nisan kararları sonucu uygulamaya konan döviz kurlarının enflasyonun önlenmesinde çapa olarak kullanılması nedeniyle 1995 yılında nominal döviz kurundaki değişme enflasyon oranının gerisinde kalarak reel olarak değer kazanmıştır. Ancak 1996 yılından itibaren nominal çapa uygulamasında vazgeçilerek, enflasyon oranındaki değişimleri yansıtabilecek şekilde gerçekçi kur politikası uygulamasına dönülmüş ve TL enflasyon oranına yakın değer kaybetmeye başlamıştır. Genel olarak Türkiye’de 1994 yılından 1999 yılına kadar “yönetimli serbest kur” sistemi uygulanmıştır

1997 yılı itibari ile Türkiye ve Dünya ekonomisinde önemli gelişmeler yaşanmıştır. Özellikle Güney Doğu Asya Krizi ve 1998 yılında Rusya Krizi bölge ekonomileri yansira, diğer ülke ekonomilerini de olumsuz yönde etkilemiştir. Bu gelişmeler sonucunda Türkiye ekonomisi durgunluk içine girmiştir. Bu dönemde uygulanan politikalar, kısa süreli ve hızlı fiyat değişikliklerinin önlenmesi ve piyasalardaki belirsizliklerin azaltılmasına yönelik olmuştur.

Türkiye’de 1999 yılında IMF ile 3 yıllık yeni bir stand-by anlaşması imzalanarak döviz kuru sistem ve politikaları açısından yeni bir dönem başlamıştır. 9 Aralık 1999 tarihinde “Döviz Kuru Temelli Dezenflasyon Programı” uygulamaya konulmuştur. Program süresince, döviz kuru politikası iki farklı dönemde, iki farklı kur rejimi olarak tanımlanmıştır. Döviz kuru politikası 2000 Ocak- 2001 Haziran dönemini kapsayan ilk 18 aylık sürede, “enflasyon hedefine yönelik kur rejimi”, programın ikinci 18 aylık dönemi kapsayan, Temmuz 2001 – Aralık 2002 döneminde ise “kademeli olarak genişleyen band rejimi” uygulamasına geçilecekti. Ancak program amaçlanan hedefleri gerçekleştirmede başarılı olamamıştır. 22 Kasım 2002 tarihinde yaşanan dövize yönelik spekülasyon atak, programın çöküşünü hazırlamıştır. 2000 Kasım ayında yaşanan kriz IMF’den alınan 10,5 milyar dolarlık kredi desteği ve mevduat ve yabancı fon sahiplerine bazı ek garantiler verilmesiyle Şubat ayına kadar ertelenebilmiştir. Şubat ayında yaşanan siyasal kriz sonucunda ise uygulanan ekonomik program çökmüş, kurlar piyasada dalgalanmaya bırakılmıştır. Kurların serbest dalgalanmaya başlamasından sonra Türk Lirası önemli ölçüde değer yitirmiştir. Mayıs 2001’de uygulamaya konulan GEGP ile döviz kurlarında istikrar sağlanmıştır.

2001 yılı şubat ayında yaşanan krizin ardından yürürlüğe konulan ve 2002 yılı başında 2002-2004 dönemini kapsayacak şekilde revize edilen GEGP ile para ve kur politikasına yeni bir çerçeve çizilmiştir. Buna göre, gelecek dönem enflasyonuna odaklanan ve “örtük enflasyon hedeflemesi” olarak nitelendirilen bir politika izlenmeye başlanmıştır. Bu politika uyarınca, Merkez Bankası dalgalı kur rejimi altında bir yandan kısa vadeli faiz oranlarını enflasyonla mücadelede temel politika

aracı olarak kullanmıştır. 2001 yılı başındaki krizin ardından kurların dalgalanmaya bırakılması ile TL’de başlayan reel değer kaybı ve iç talepte meydana gelen daralma ihracatı artırırken, ithalatın gerilemesine neden olmuştur.

Merkez Bankası, 2002 yılında 2001 yılı Şubat ayında uygulamaya konulan dalgalı kur rejimi uygulamasına devam etmiştir. Döviz kurları piyasalarda arz ve talebe göre belirlenmiştir. Ayrıca merkez bankası tarafından 2002 yılı Nisan ayı başından itibaren döviz alım ihalesi uygulamasına başlanmıştır. 2002 yılında Merkez Bankası’nın Döviz ve Efektif Piyasaları’ndaki aracılık faaliyeti aşamalı olarak son bulmuştur. 2002 yılında ise özellikle yılın son döneminde TL’nin değer kazanması sonucu ithalat artmıştır. Ancak iç talep yetersizliği nedeniyle özel firmaların ihracata yönelmesi sonucu ihracat da artmıştır.

2003 yılında da gelecek dönem enflasyonuna odaklanan ve “örtük enflasyon hedeflemesi” olarak nitelendirilen para politikası izlenmeye devam edilmiştir. Kurların piyasa koşulları tarafından belirlendiği dalgalı kur rejimine, 2003 yılında da devam edilmiştir. 2003 yılında kurlarda dar bir aralık içinde dalgalanmış ve daha önceki yıllara göre bir istikrar sağlanmıştır. İç talep yetersizliği nedeniyle firmaların ihracatı artmıştır. Ayrıca imalat sanayisinde verimliliğin artması ve ücretlerin düşük olması ihracatın artmasında etkili olmuştur. Sanayi üretimindeki yüksek büyüme nedeniyle ara ve yatırım mallarının ithalatı artmıştır. Ayrıca TL’nin aşırı değerli olması tüketim malı ithalinin de artmasına yol açmıştır.

2004 yılında da dalgalı kur rejimi altında örtük enflasyon hedeflemesine devam etmiştir. 2004 yılında verimlilik artışının reel ücretlerdeki artıştan büyük olması firmaların dış piyasalardaki rekabet güçlerinin artmasına yol açarak ihracatta %32’lik bir artışa neden olmuştur. Ancak üretim ve ihracatın artması ve TL’nin aşırı değerli olması ithalatı da artırmış ve 2004 yılı sonunda 30 milyar \$ ile rekor bir dış ticaret açığı gerçekleşmiştir.

2005 yılına kadar geçen dönemde açık enflasyon hedeflemesine geçilmesi için gerekli ön şartlar sağlanıncaya kadar gelecek dönem enflasyonuna odaklanan ve

“örtük enflasyon hedeflemesi” olarak nitelendirilen bir politika izlenmeye başlanmıştır. Enflasyon hedeflemesine geçiş tarihi olarak 2006 yılı başı belirlenmiş, 2005 yılı ise geçiş dönemi olarak ilân edilmiştir. 2005 yılında da dalgalı kur rejimi altında örtük enflasyon hedeflemesine devam edilmiştir. 2005 yılı başında, paradan altı sıfır atılarak Türk lirasının yeniden itibar kazanması, fiyat istikrarı yolunda alınan mesafenin açık bir göstergesi olmuştur. 2006 yılında açık enflasyon hedeflemesi uygulamasına geçilmiştir. 2006 yılında da serbest kur politikası uygulanmıştır.

Günümüzde gerek gelişmiş gerekse gelişmekte olan ülkeler, dış ticaret açıklarının kapatılması amacıyla kur politikalarına giderek daha sık başvurumaktadırlar. 1980 öncesi dönemde uygulanan ithal ikameci sanayi politikası ve buna ek olarak uygulanan sabit kur politikası nedeniyle dış ticaret açıkları sürekli artmıştır. Uygulanan sabit kur politikası, iç piyasadaki fiyat artışı ile dış dünya arasındaki fiyat artışı farklılığını gideremediği için TL'nin aşırı değerlenmesine neden olmuş ve bu durum da dış ticareti olumsuz etkilemiştir. Dış ticaretin bu dışa bağımlı ve iç piyasaya dönük üretim yapısı nedeniyle 1980 öncesi dönemde yapılan devalüasyonlar dış ticaret açığını kapatması yönündeki beklentileri yerine getirememiştir. 1980 sonrası dönemde 24 Ocak kararlarıyla benimsenen ihracata dayalı sanayileşme politikası ve ihracatı artırmak amacıyla ihracata dönük sektörlerin rekabet gücünün artırılması amacıyla izlenen politikalarla birlikte uygulanan döviz kuru politikaları da farklılaşmıştır. Türkiye’de 1981 yılından sonra döviz kuru önemli para birimlerine karşı günlük olarak ayarlanmaya başlamıştır. 1988 yılından sonra, döviz kuru politikası liberalleşmiş ve 1990’lardan sonra dalgalı kur politikası uygulamasına geçmiştir. 2000 yılından itibaren IMF ile birlikte uygulamaya konulan “ Döviz Kuru Temelli Dezenflasyon Programı” ile kurlar nominal çapa olarak kullanılmış ve kur değerlerinin önceden belirlendiği dar bir bant sistemi uygulanmıştır. Ancak Kasım 2000 ve Şubat 2001 de yaşanan krizler sonucunda uygulanan kur politikasından vazgeçilmiştir. 21 Şubat 2001 krizinin ardından GEGP ile esnek kur sistemi benimsenmiş ve kurların belirlenmesi piyasa güçlerine bırakılmıştır. 1980 sonrası dönemde Türkiye’de uygulanan kur politikasının etkileri farklılık göstermekle birlikte genel olarak ihracat artışının ithalat artışına bağlı olması nedeniyle tek başına dış ticaret dengesini sağlamada yetersiz kalmıştır.

Çalışmada Türkiye’de kur politikasının dış ticaret dengesini sağlamada etkin bir araç olarak kullanılıp kullanılmayacağına tespiti amacıyla 1980 sonrası dönem için Türkiye’de Marshall-Lerner koşulunun geçerliliği ekonometrik bir uygulama ile araştırılmıştır. Döviz kuru politikalarının dış ticaret üzerine etkisini belirlemek amacıyla ithalat talep modeli ve ihracat talep modeli olarak iki model kullanılarak hem fiyat etkisi hem de gelir etkisi belirlenmeye çalışılmıştır. Ekonometrik analizlerde kullanılan veriler zaman serisi oldukları için bu serilerin özelliklerinin gerektirdikleri yöntemler kullanılmıştır. Bu bağlamda öncelikle serilerin durağanlıkları gözden geçirilmiş, sonra da eşbütünleşme ilişkisinin varlığı sınır testi yaklaşımına dayalı ADRL modeli ile araştırılmıştır.

Türkiye’nin tahmin edilen ithalat ve ihracat talep denklemlerinin sonuçlarına göre ithalat fiyat esnekliği $-0,7224$ ve ihracat fiyat esnekliği $-0,3273$ ’dür. Türkiye’nin ithalat ve ihracat fiyat esneklik katsayılarının toplamı ‘1’ den büyük için söz konusu dönemde Türkiye için Marshall-Lerner koşulu geçerlidir. Yani nispi fiyatlar; ticaret akımlarının belirlenmesinde rol oynamaktadır. Bu nedenle TL'nin yabancı paralar karşısında değer kaybını destekleyen politikalar, Türkiye'nin dış ticaret dengesizliğinin düzeltilmesinde etkilidir. Ancak yeterli değildir. Bu yüzden yardımcı politikalar olarak kullanılabilir. Çünkü Türkiye’nin mal ve hizmet ticareti dengesi sürekli açık vermektedir.

Tahmin edilen denklemlerin sonuçlarına göre Türkiye’nin ithalat talebinin gelir esnekliği (0,6259) kendi ihracatına olan yurtdışı talebin gelir esnekliğinden (0,4379) büyüktür. Bunun anlamı Türkiye’nin ihracat artışından daha büyük bir ithalat artışı ile karşı karşıya olduğu diğer bir ifade ile dış ticaretinin açık verdiği.

İhracat talebi denklemleri sonuçlarına göre ise Türkiye’nin ihracatı nisbi fiyatlardan çok yurtdışı gelirden etkilenmektedir. İhracat fiyat esnekliği katsayısı iktisadi beklentilerimize uygun bir şekilde negatif olarak çıkmıştır ancak katsayısı düşüktür. Bunun anlamı fiyat değişimlerinin ihracatı etkilediği ancak bu etkinin sınırlı kaldığıdır. İhracatın asıl belirleyicisinin yurtdışı gelir olması nedeniyle

Türkiye'nin ihracat artışını sağlayarak dış ticaret açıklarını azaltabilmesi için öncelikle ihraç mallarında yapısal değişimleri gerçekleştirmesi gerekmektedir. İhracatımızı gerçek anlamda sağlam ve kalıcı olarak arttırmamızın yolu teknoloji geliştirmekten, üretiminde diğer ülkelere göre mutlak olarak üstün olduğumuz malları üretmekten, talebi ve parasal değeri yüksek olan malları üretmekten, iyi yurtdışı bağlantılar yapmaktan, marka üretmekten geçmektedir. Önemli olan yüksek katma değerli malları üretip yurtdışına satabilmektir. Bu dış ticaret politikalarının ihracatı destekleyici, teşvik edici olmasına bağlıdır.

İthalat talebi denklemi sonuçlarına göre ithalat hacmi ülke içi fiyatlardaki artışlara karşı duyarlıdır. Bunun anlamı ülke içi enflasyon oranındaki artışlar karşısında döviz kuru yeterince değişmediği takdirde, ithalatın da artmasına neden olacağıdır. İthalat talebinin gelir esnekliği katsayısı ekonomik büyümenin ticaret dengesi üzerinde negatif bir etkiye sahip olabileceği anlamına gelmektedir. Bunun üstesinden gelebilmek için hükümet politikaları, özellikle yerli kaynaklara dayalı sanayiler başta olmak üzere, düşük ithal girdi kullanan yerli sanayilerin gelişmesini ve artmasını teşvik edici olmalıdır. İthalatı kısmanın diğer bir yolu da bireylerin lüks ithal malların tüketiminden azami ölçüde kaçınmasıdır.

Türkiye'de söz konusu dönemde Marshall-Lerner koşulu geçerlidir. Ülkede TL'nin değer kaybetmesine yönelik uygulanacak bir politika dış ticaret dengesini olumlu etkileyecektir. Ancak kur politikası Türkiye'nin dış ticaret sorunlarını çözmeye tek başına yeterli olmamaktadır. Çünkü Türkiye'nin ihracatı büyük ölçüde hammadde, ara malı ve yatırım malı ithalatına bağlıdır. Reel döviz kuru endeksinde bir yükselme, imalat sanayinin dış girdi bağımlılığı nedeniyle üretimde maliyet artışına yol açmaktadır. Üretimde yaşanan bu olumsuzluk ihracatı da olumsuz etkilemektedir. Bu sebepten dolayı, Türkiye ekonomisinin asıl üzerinde durması gereken konu üretim olmalıdır. Üretimi arttırmadaki en önemli engelleri ise sermaye girişleriyle aşırı değerlenen Türk Lirası'nın oluşturduğu haksız ithal malları rekabeti ve bu sermayeyi ülkeye çekmek için yüksek tutulan reel faizler oluşturmaktadır. Ayrıca yüksek enerji fiyatları da üretim üzerinde önemli bir engel teşkil etmektedir. İhracat için üretimin artırılmasının yanında, aynı zamanda ithalattaki artışları

engellemek için üretim yapısının değiştirilerek dış bağımlılığı azaltıcı önlemler gerekmektedir. Bu amaçla kullanılmayan ülke kaynaklarının etkin hale gelmesini sağlayacak değişiklikler yapılmalıdır.

Türkiye'nin yıllar itibariyle ihracat yapısı incelendiğinde, genelde hammadde yoğun ve emek yoğun mallarda karşılaştırmalı avantajı olduğu görülecektir. Buna karşılık AR-GE' ye dayalı mallarda karşılaştırmalı dezavantajı sözkonusudur. Yine Türkiye'nin aynı endüstride yer alabilecek mallardaki ticareti incelendiğinde çoğunlukla düşük kaliteli ve fiyatlı malı ihraç edip aynı endüstrideki yüksek kaliteli ve fiyatlı malım ithal ettiği görülecektir. Buda dış ticaretten sağlanan kazanç sorusunu gündeme getirmektedir. Belirlenen bu dış ticaret yapısı içinde fiyat ile rekabet etmeye yönelik bir dış ticaret politikasının etkisi, çalışmanın bulgusu çerçevesinde $e_m + e_x$ toplamının 1'e yakın bir değer olduğu da dikkate alındığında, sınırlı olmuştur / olacaktır.

KAYNAKÇA

ABUŞOĞLU, Ömer (1990) , **Döviz Kuru Politikası ve İhracat Üzerine Etkileri:1980-1988 Dönemi**, TOBB Yayınları, Ankara.

ASLAN, Nurdan ve Ayşe Nesligül KANBUR (2007), “Türkiye’de 1980 Sonrası Satınalma Gücü Paritesi Yaklaşımı” , **Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi**, Cilt:23, Sayı:2.

AKBOSTANCI, Elif (2004), “ Dynamics of the Trade Balance: The Turkish J-Curve”, **ERC Working Papers in Economics**, Ankara, <http://www.erc.metu.edu.tr/menu/series02/0205.pdf> (11.12.2005).

AKYILDIZ, Ali (2003), **Para Pul Oldu Osmanlıda Kağıt Para Maliye ve Toplum**, İletişim Yayınevi Araştırma İnceleme Dizisi, İstanbul.

ALTAY, N. Oğuzhan (2007), “ Döviz Kuru Rejimi Tercihini Belirlemeye Yönelik Yaklaşımlar”, **Ege Akademik Bakış**, Cilt:7, Sayı:2.

AY, Ahmet (2007), **Türkiye’de Dış Ticaret ve Kur Politikaları Uygulamaları**, Çizgi Kitabevi, Konya.

ARİZE, C. Augustine (1994), “Cointegration Test of A Long-Run Relation Between The Real Effective Exchange Rate and The Trade Balance”, **International Economic Journal**, Cilt:8, Sayı:3.

BAL, Harun (1993), “Kambiyo Politikaları, Dış Ticaret ve Enflasyon”, **İktisat İşletme ve Finans**, Yıl:8 Sayı:85-86.

BALDEMİR, Ercan ve M. Faysal GÖKALP (1999), “Türkiye’de Döviz Kuru ve Dış Ticaret Hadleri İlişkisinin Ekonometrik Analizi”, **IV. Ulusal Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu Bildirileri**.

BALDEMİR, Ercan ve Ayşe KESKİNER (2004), “Devalüasyon, Para, Reel Gelir Değişkenlerinin Dış Ticaret Üzerine Etkisinin Panel Data Yöntemiyle Türkiye İçin İncelenmesi”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt:6, Sayı:4.

BALDWIN E. Robert ve J. David RICHARDSON (1986), **International Trade and Finance**, Little Brown and Company, Boston.

BAŞOL Koray (2001) , **Türkiye Ekonomisi**, Anadolu Matbaacılık, İzmir.

BULUT, Cihan (2002), **Kamu Açıkları: Enflasyon, Faiz Oranı ve Döviz Kuru İlişkileri**, DER Yayınları, İstanbul.

BURDA, Michael ve Charles WYPLOSZ (2001), **Macroeconomics: A European Text**, Oxford University Pres, New York.

CHAREMZA, W. Wojciech ve Derek F. DEADMAN (1993), **New Directions in Econometric Practise**, Edward Elgar Publishing, England.

ÇAĞLAR, Ünal (2003), **Döviz Kurları Uluslararası Para Sistemi ve Ekonomik İstikrar**, Alfa Yayınları, İstanbul.

ÇARIKÇI, Emin (1991), **Türkiye’de Ekonomik Güçlükler ve Çözüm Yolları**, Adım Yayıncılık, Ankara.

ÇELEBİ, Esat (2001), “Türkiye’de Devalüasyon Uygulamaları (1923-2000)”, **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, Cilt:3 Sayı: Ocak,

<http://www1.dogus.edu.tr/dogustru/journal/sayi-3/m00041.pdf> (10.12.2005)

DEMİR, Gülten (1999), **Asya Krizi ve IMF**, Der Yayınları, İstanbul.

DEMİRDEN, Tuvana ve Ivan PASTİNE (1995), “Flexible Exchange Rates and the J-Curve: An Alternative Approach”, **Economics Letters**, Cilt: 48, Sayı: 3-4.

DERVİŞ, Kemal (2001), “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı”, **Ekonomik Forum**, Yıl: 8, Sayı: 5.

DURUSOY, Ömer ve İbrahim TOKATLIOĞLU (1997), “Devalüasyon ve J Eğrisi”, **Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Ekonomik Yaklaşım**, Cilt: 8, Sayı: 24-25.

DUYGULU, Aylin Abuk (1998), “ Döviz Kuru İstikrarının Ekonomik İstikrar Açısından Değerlendirilmesi”, **Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 23, Sayı:1.

EĞİLMEZ, Mahfi (1997), **IMF Dünya Bankası ve Türkiye**, Creative Yayıncılık, İstanbul.

EĞİLMEZ Mahfi (2002), “IMF ve Türkiye ”, <http://www.mahfiegilmez.nom.tr/> (16.03.2006)

EĞİLMEZ Mahfi, “IMF’nin 60 Yılı”,
<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=122217> (16.03.2006)

EĞİLMEZ, Mahfi ve Ercan KUMCU (2004), **Ekonomi Politikası Teori ve Türkiye Uygulaması**, Remzi Kitabevi, İstanbul.

ELDEM, Vedat (1994) , **Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

ERTÜRK, [Emin](#) (1994), **Döviz Ekonomisi** , [Der Yayınları](#) / [İktisat Dizisi](#), İstanbul.

FANG, WenShwo ve Stephen M. MİLLER (2004) , “Exchange Rate Depreciation and Exports: The Case of Singapore Revisited”, **University of Connecticut Working Papers Series**, Cilt: 45, Sayı: 4.

GUJARATİ, Damodar N. (1999), **Temel Ekonometri**, Çev: Ümit Şenesen ve Gülay Günlük Şenesen, Literatür Yayıncılık, İstanbul.

GÜL, Ekrem ve Aykut EKİNCİ (2006), “Türkiye’de Reel Döviz Kuru İle İhracat ve İthalat Arasındaki Nedensellik İlişkisi: 1990 – 2006 ”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 16.

GÜRAN, Nevzat (1987), “ Döviz Kurları Ve Cari İşlemler Bilançosu”, **Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 2 Sayı: 2.

GÜRAN, Nevzat (1987), **Döviz Kuru Sistemleri ve Ekonomik Denge**, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir.

GÜRAN, Nevzat (1999), **Uluslararası Ekonomik Bütünleşmeler ve Avrupa Birliği**, Anadolu Matbaacılık, İzmir.

GÜRAN, Nevzat (1999), **Makro Ekonomik Analiz**, Anadolu Matbaacılık, İzmir.

HASAN, Aynul M. ve Ashfaque H. KHAN (1994), “Impact of Devaluation on Pakistan’s External Trade:An Econometric Approach”, **Economics Letters**, Cilt: 33, Sayı: 4.

HAZİNE MÜŞTEŞARLIĞI, **Türkiye’nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı: Hedefler, Politikalar Ve Uygulamalar**, Ankara.

HİÇ, Mükerrerem (1992) , **Para Teorisi ve Politikası**, Mentesh Kitabevi, İstanbul.

HORNE, James C. Van (2000), **Financial Markets Rates and Flows**, Prentice Hall, USA.

ISARD, Peter (1995), **Exchange Rate Economics**, Cambridge University Pres, Washington DC.

İNAN, Emre Alpan (2002), “ Kur Rejimi Tercihi ve Türkiye” , **Türkiye Bankalar Birliği**, www.tbb.org.tr/turkce/arastirmalar/kurrejimleriyleulverileri.doc (10.06.2008)

İŞGÜDEN, Tamer ve Müfit AKYÜZ (1990) , **Uluslararası İktisat**, Evrim Kitabevi, İstanbul.

JİRANYAKUL, Komain ve Tantatape BRAHMASRE (2002) , “An Analysis of The Determinants of Thailand’s Exports and Imports with Major Trading Partners”, **Southwestern Economic Review**, <http://www.ser.tcu.edu/2002/SER2002%20Jiranyakul%20Brahmasrene111-122.pdf> (12.11.2008)

KAHYAOĞLU, Hakan ve Aylin Abuk DUYGULU (2005), “ Finansal Varlık Fiyatlarındaki Değişme – Parasal Büyüklükler Etkileşimi”, **Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt:20, Sayı:1.

KALAYCIOĞLU, Sema (1984), **Esnek Kur Sistemi ve Türkiye Uygulaması**, Üçdal Neşriyat Yayınevi, İstanbul.

KANSU, Aydan (2004), **Döviz Kuru Sistemleri, Döviz Krizleri, Türkiye 1994 ve 2001 Krizleri**, Derin Yayınları, İstanbul.

KARACA, Orhan (2005), “Türkiye’de Faiz Oranı İle Döviz Kuru Arasındaki İlişki: Faizlerin Düşürülmesi Kurları Yükseltir Mi ?”, **Türkiye Ekonomi Kurumu**, Tartışma Metni 2005/14, <http://www.tek.org.tr/dosyalar/karaca-05.pdf>. (15.05.2006)

KARAKAYALI, Hüseyin (2003), **Türkiye Ekonomisinin Yapısal Değişimi**, Güleç Matbaası, İzmir.

KARAGÖL, Erdal, Erman ERBAYKAL ve Murat H. ERTUĞRUL (2007), “Türkiye’de İktisadi Büyüme ile Elektrik Tüketimi İlişkisi: Sınır Testi Yaklaşımı”, **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, Cilt:8, Sayı:1, http://www1.dogus.edu.tr/dogustru/journal/cilt_8_sayi_1/M00173.pdf (15.08.2008)

KARLUK, Rıdvan (1990), **Dünya Ekonomisinde Uluslararası Ekonomik Kuruluş ve Birleşmeler**, Bilim Teknik Yayınevi, Eskişehir.

KARLUK, Rıdvan (1998), **Uluslararası Ekonomi**, Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul.

KARLUK, Rıdvan (1999), **Türkiye Ekonomisi**, Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul.

KASMAN, Saadet K. ve Adnan KASMAN (2004) , “Turizm Gelirleri ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Eşbütünleşme ve Nedensellik İlişkisi”, **İktisat, İşletme ve Finans Dergisi**, Cilt: 19 Sayı: 220.

KAYALAR, Tuncer, “Cumhuriyetin 80. Yılında İhracatımızda Son Gelişmeler”, **Dış Ticaret Dergisi** <http://www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/ozelsayiekim/mustesar.htm> (12.12.2005)

KAZGAN, Gülten (1988), **Ekonomide Dışa Açık Büyüme**, Altın Kitaplar Yayınları, İstanbul.

KAZGAN, Gülten (2002), **Tanzimattan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

KAZGAN, Gülten (2005), **Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2001), “Ekonomi Politik” Açısından Bir İnceleme**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

KEPENEK, Yakup (1990) , **Gelişimi, Üretim Yapısı ve Sorunlarıyla Türkiye Ekonomisi**, Verso Yayıncılık, Ankara.

KEPENEK, Yakup ve Nurhan YENTÜRK (2000), **Türkiye Ekonomisi**, Remzi Kitabevi, İstanbul.

KEŞKEK, Sami ve Mehmet ORHAN (2005), “Türkiye’de Döviz Kuru Dinamikleri”, **İktisat, İşletme ve Finans Dergisi**, Yıl: 20, Sayı: 237.

KIPICI, Ahmet N. ve Mehtap KESRİYELİ (1997), “Reel Döviz Kuru Tanımları ve Hesaplama Yöntemleri”, **T.C. Merkez Bankası Araştırma Genel Müdürlüğü Çalışma Tebliğleri**,
www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/yayin/reel-efktf/REDKhesaplama.pdf (02.05.2006).

KIZIL, Ahmet (1991), “Türk Kambiyo Mevzuatında Liberalleşme ve Bunun Uluslararası İlişkilerimize Yansıması: 1980-1990 Döneminde Türkiye’de Ekonomik Politika ve Uygulamalar” , **HDT Müsteşarlığı Araştırma Dizisi**.

KRUGMAN, Paul R. ve Maurice OBSTFELD (2000), **International Economics: Theory and Policy**, Addison-Wesley Publishing Company, USA.

KUTLAR, Aziz (2000), **Ekonometrik Zaman Serileri**, Gazi Kitabevi Yayınları, Ankara.

MÜSLÜMOV, Alövsat, Mübariz HASANOV ve Cenktan ÖZYILDIRIM (2002), “Döviz Kuru Sistemleri ve Türkiye’de Uygulanan Döviz Kuru Sistemlerinin Ekonomiye Etkileri”,
http://www3.dogus.edu.tr/amuslumov/Kur/3.%20Rejim%20_MHO.pdf (04.03.2008)

OSKOOEE, Bahmani ve İlker DOMAÇ (1995) , “The Long Run Relation Between Imports and Exports in an LDC: Evidence from Turkey”, **METU Studies in Development**, Cilt: 22, Sayı: 2.

OSKOOEE, Bahmani ve Farhang NİROOMAND (1998), “Long-Run Price Elasticities and The Marshall-Lerner Condition Revisited”, **Economics Letters**, Cilt: 61, Sayı: 1.

ÖCAL, Tezer ve Azad OSMANLI (2004), **Para-Banka Uluslararası İktisat**, Savaş Yayınevi, Ankara.

ÖNEY, Erden (1980), **Uluslararası Para Sistemi**, Ankara Üniversitesi S.B.F. Sevinç Matbaası ,Ankara.

ÖZCAN, H. Avni (1998), “Dünden Bugüne Dış Ticaretimizdeki Gelişmeler”, **Dış Ticaret Dergisi**,
<http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/DTDERGI/ekim98/dnbgdistic.htm>, (15.05.2008)

ÖZDEMİR Kazim ve Gülbin ŞAHİNBEYOĞLU (2000) , “Alternatif Döviz Kuru Sistemleri” **TCMB Araştırma Genel Müdürlüğü**, Tartışma Tebliği, Ankara.

ÖZDEMİR, Zekai, Erşan SEVER ve Osman KADI, (2007), “Döviz Kuru Politikaları: Türkiye Uygulaması Üzerine Bir İnceleme”, **Türkiye Ekonomisi, Makroekonomik Sorunlar ve Çözüm Önerileri**, Çizgi Kitabevi, Konya.

ÖZER, Mustafa (2005), **Türkiye Ekonomisi**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.

ÖZEL, Saruhan (2000), **Türkiye’de Enflasyon, Devalüasyon ve Faiz**, Alkım Yayıncılık, İstanbul.

PAMUK, Şevket (2007) , “Dünyada ve Türkiye’de İktisadi Büyüme(1820-2005)”, **DTM Uluslararası Ekonomi ve Dış Ticaret Politikaları Dergisi**, Cilt: 1 Sayı: 2.

PARASIZ, İlker (1993), **Makro Ekonomi: Teori ve Politika**, Ezgi Kitapevi Yayınları, Bursa.

PARASIZ, İlker (2004) , **Türkiye Ekonomisi**, Ezgi Kitapevi, Bursa.

PARASIZ, İlker (2005) , **Para Banka ve Finansal Piyasalar**, Ezgi Kitapevi, Bursa.

PAYA, Merih(1998), **Para Teorisi ve Para Politikası**, Filiz Kitapevi, İstanbul.

PESARAN, M. Hashem, Yoncheol SHİN ve Richard J. SMİTH (2001), “ Bounds Testing Approaches to The Analysis of Level Relationships”, **Journal of Applied Econometrics**, Cilt:16, Sayı: 3,

PİLBEAM, Keith (2001), “Economic Fundamentals and Exchange Rate Movements”, **International Review of Applied Economics**, Cilt: 15, Sayı: 1
<http://taylorandfrancis.metapress.com/media/927LWVXWWQGG U7/Countributions/W/7/2/6.pdf> (12.09.2007)

PLİHAN, Dominique (1994), **Döviz Kurları**, Çev. Mehmet Balok ve Diğerleri, İletişim Yayınları, İstanbul.

RAO, Bhaskara. B. (1994), **Cointegration for The Applied Economist**, St. Martin’s Press., New York.

ROSE, Andrew K. ve Janet L. YELLEN (1989) , “ Is There A J-Curve? ”, **Journal of Monetary Economics**, Cilt: 24, Sayı:1.

SAMUELSON, Paul A. (1970) , **İktisat**, Çev. Demir Demirgil, Mentş Kitapevi, İstanbul.

SEYİDOĞLU, Halil (1997), **Uluslararası Finans**, Güzem Yayınları, İstanbul.

SEYİDOĞLU, Halil (2003), **Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama**, İstanbul.

SEYMEN, Dilek (2000), “ Dış Ticarete Yeni Korumacı Eğilimler ve Türk Dış Ticareti Açısından Değerlendirilmesi”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü** , (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir,

SİDNEY, Alexander S. (1952), “Effect of a Devaluation on a Trade Balance”, **IMF Staff Paper** ,Cilt: 11 Sayı: 5.

SİVRİ, Uğur ve Can USTA (2001), “Reel Döviz Kuru, İhracat Ve İthalat Arasındaki İlişki”, **Uludağ Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt.19, Sayı:4.

STIGLIZ, E. Joseph (1990), “ Symposium On Bubbles”, **The Journal of Economic Perspectives**, cilt: 4, sayı: 2.

STUCKA, Tihomir (2004), “The Impact of Exchange Rate Changes on the Trade Balance in Croatia”, **IMF Working Papers**, Cilt: 65, Sayı: 4 ,
<http://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2004/wp0465.pdf> (10.12.2008)

ŞAHİN, Hüseyin (2002), **Türkiye Ekonomisi: Tarihsel Gelişimi- Bugünkü Durumu**, Ezgi Kitabevi, Bursa.

ŞİMŞEK, Muammer ve Cem KADILAR (2004), “Türkiye'nin İthalat Talebi Fonksiyonunun Sınır Testi Yaklaşımı İle Eşbütünleşme Analizi:1970-2002”, **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, Cilt:5 Sayı: 1,
http://www.dogus.edu.tr/dogustru/journal/cilt_5_sayi_1/M00103.PDF (10.10.2007)

ŞİMŞEK, Muammer ve Cem KADILAR (2005), “Türkiye’nin İhracat Talebi Fonksiyonunun Sınır Testi Yaklaşımı İle Eşbütünlük Analizi:1970-2002”, **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, Cilt: 6 Sayı: 1,
<http://journal.dogus.edu.tr/13026739/2005/cilt6/sayi1/M00133.pdf> (10.10.2007)

TARI, Recep (2002), **Ekonometri**, Alfa Yayınları, İstanbul.

TAŞKIN, Fatma (1995), “Döviz Kuru Belirlenmesinde Parasalcı Yaklaşım Modeli: Türkiye’deki Döviz Kurları Üzerine Bir Uygulama,” **Ekonomik Yaklaşım**, Cilt:6, Sayı:18–19.

TAŞKIN, Murat (2004), “1923-2003 Döneminde Türkiye Cumhuriyeti’nin Dış Ticaret Politikaları”, **Dış Ticaret Dergisi**,
<http://www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/ozelsayiekim/murat.htm> (12.12.2005)

TCMB, 2004 Yılı Para ve Kur Programı,
www.tcmb.gov.tr/yeni/duyuru/2004/DUY2004_1.pdf, (3.12.2007)

TOPRAK, Zafer (1982) ,**Türkiye’de Ulusal İktisat (1908-1918)** , Yurt Yayınları, Ankara.

ULUATAM, Özhan (1987), **Makro İktisat**, Savaş Yayınları, Ankara.

ULUDAĞ, İlhan (1990), **Türkiye Ekonomisi (Teori, Politika Değerlendirmesi)** Marmara Üniversitesi Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü Yayınları, İstanbul

UTKULU, Utku (2000), “Türkiye’de Dış Açıkların Belirleyicileri: Uzun Dönem Yaklaşımı Çerçevesinde Karşılaştırmalı ve Uygulamalı Bir İnceleme”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, (Yayınlanmamış Doçentlik Tezi), İzmir.

UYSAL, Yaşar (1999) , “Bölüşüm İlişkileri ve Bu İlişkilerin Düzenlenmesinde Etkili Olabilecek İktisat Politikalarının Değerlendirilmesi”,**Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt.1, Sayı.2 Temmuz/Ağustos/Eylül.

UZUNOĞLU, Sadi (2000), **Para ve Döviz Piyasaları**, Literatür Yayıncılık, İstanbul.

ÜNSAL, Erdal M. (2004) , **Makro İktisat**, Turhan Kitabevi, Ankara.

ÜNSAL, Erdal M. (2005), **Uluslararası İktisat Teori, Politika ve Açık Ekonomi Makro İktisadı**, İmaj Yayınevi, Ankara.

VANE, Howard R. ve John L. THOMPSON (1975), **Monetarism: Theory, Evidence and Policy**, Martin Robertson Publisher, London.

WALTHER, Ted (2002), **Dünya Ekonomisi**, Çev. Ünal Çağlar , Alfa Basım Yayım Dağıtım, Bursa.

YAMAK, Rahmi ve Abdurrahman KORKMAZ (2005), “Reel Döviz Kuru ve Dış Ticaret Dengesi İlişkisi: Kritik Elastikiyetler (Marshall-Lerner) Şartı, **İstanbul Üniversitesi Ekonometri Ve İstatistik Dergisi**, Sayı:2, <http://eidergisi.istanbul.edu.tr/sayi2/ieeis2m2.pdf> (10.12.2006)

YAMAK, Rahmi ve Abdurrahman KORKMAZ (2007), Türk Cari İşlemler Açığı Sürdürülebilir Mi ? Ekonometrik Bir Yaklaşım, **Bankacılar Dergisi**, Sayı:60, <http://www.tbb.org.tr/turkce/dergi/dergi60/cariacik.pdf> (20.9.2008)

YILDIRIM, Oğuz (2003) , “Kura Dayalı İstikrar Politikası” , **TC Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı Ekonomik Araştırmalar Genel Müdürlüğü**, Ankara.

YILMAZ, Ömer ve Vedat KAYA (2007), “İhracat, İthalat ve Reel Döviz Kuru İlişkisi: Türkiye İçin Bir Var Modeli”, [İktisat İşletme ve Finans](#), Cilt: 22, Sayı:250.

ZENGİN, Ahmet (2000); “Reel Döviz Kuru Hareketleri ve Dış Ticaret Fiyatları (Türkiye Ekonomisi Üzerine Ampirik Bulgular)”, **Cumhuriyet Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt:2, Sayı:2.